

АГРОСВІТ

№ 4 лютий 2022

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Добровальська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Крючко Леся Станіславівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кураташвілі Альфред Анзорович (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнестехнологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гуцушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгенівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пантелєєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 4 лютий 2022 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).

Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23728-13568ПР від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.agrosvit.info

Засновники:
Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
ТОВ "АКС Центр"
Видавець:
ТОВ "АКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 24.02.22 р.
Підписано до друку 24.02.22 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 11,4.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2402/4.

Віддруковано у ТОВ «АКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2022

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 4 лютий 2022 р.

У НОМЕРІ:

<u>Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М., Капінос Н. О., Третяк Н. А.</u> Оцінка ефективності управлінських дій щодо формування збалансованого землекористування	3
<u>Жук М. В.</u> Стратегічні завдання та пріоритети розвитку інституційного механізму аграрного сектору економіки України для підвищення ефективності землекористування, продовольчої безпеки та адміністративно-територіальної реформи на селі	11
<u>Трусова Н. В., Вініченко І. І., Дяченко Н. К.</u> Моделювання бізнес-процесів сільськогосподарських підприємств	18
<u>Меліхова Т. О., Кулик Ю. С.</u> Удосконалення обліку, оподаткування та аудиту земельного податку на підприємствах великого та малого бізнесу з метою оптимізації їх податкового планування	27
<u>Венгер В. В., Романовська Н. І., Чижевська М. Б.</u> Тенденції та вектори розвитку металургійної галузі України	37
<u>Лойко В. В., Руденко В. С., Лойко Є. М.</u> Динаміка розвитку домогосподарств міста Києва як складової соціальної безпеки міста	48
<u>Василенко Л. О., Березницька Ю. О., Федоренко С. В., Березний М. І., Сегада П. Ф.</u> Концентрація шкідливих речовин у м. Києві	56
<u>Пеньковський В. С.</u> Напрями розвитку та удосконалення операційного менеджменту готельно-ресторанних і туристичних підприємств та мереж	64
<u>Кубай О. Г., Заставнюк О. А.</u> Удосконалення фінансово-економічної безпеки в системі антикризового управління аграрного підприємства	68

№ 4 / 2022

CONTENTS:

<u>Tretiak A., Tretiak V., Priadka T., Kapinos N., Tretiak N.</u> ASSESSMENT OF MANAGEMENT ACTIVITIES EFFICIENCY FOR THE FORMATION OF BALANCED LAND USE	3
<u>Zhuk M.</u> STRATEGIC OBJECTIVES AND PRIORITIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTIONAL MECHANISM OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY TO IMPROVE LAND USE EFFICIENCY, FOOD SECURITY AND ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL REFORM IN RURAL AREAS	11
<u>Trusova N., Vinichenko I., Diachenko N.</u> MODELING OF THE BUSINESS PROCESSES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	18
<u>Melikhova T., Kulyk Yu.</u> IMPROVING THE ACCOUNTING, TAXATION AND AUDIT OF LAND TAX IN LARGE AND SMALL BUSINESSES IN ORDER TO OPTIMIZE THEIR TAX PLANNING	27
<u>Venger V., Romanovska N., Chyzhevska M.</u> TRENDS AND VECTORS OF DEVELOPMENT OF METALLURGICAL INDUSTRY OF UKRAINE	37
<u>Loiko V., Rudenko V., Loiko Ye.</u> DYNAMICS OF HOUSEHOLD DEVELOPMENT OF THE CITY OF KYIV AS A COMPONENT OF SOCIAL SECURITY OF THE CITY	48
<u>Vasylenko L., Bereznyska Yu., Fedorenko S., Berezny M., Cegeda P.</u> CONCENTRATION OF HARMFUL SUBSTANCES IN KYIV	56
<u>Penkovskiy V.</u> DIRECTIONS OF DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT OF OPERATIONAL MANAGEMENT OF HOTEL-RESTAURANT AND TOURIST ENTERPRISES AND NETWORKS	64
<u>Kubai O., Zastavniuk O.</u> IMPROVEMENT OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY IN THE SYSTEM OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	68

УДК 332.2:332.3

А. М. Третяк,

д. е. н., професор, член-кореспондент НААН України,
 професор кафедри управління земельними ресурсами та земельного кадастру,
 Білоцерківський національний аграрний університет
 ORCID ID: 0000-0002-1154-4797

В. М. Третяк,

д. е. н., професор, професор кафедри геодезії та землеустрою,
 Сумський національний аграрний університет
 ORCID ID: 0000-0001-6779-1941

Т. М. Прядка,

к. е. н., доцент, завідувач кафедри управління земельними ресурсами
 та земельного кадастру, Білоцерківський національний аграрний університет,
 ORCID ID: 0000-0002-6179-0128

Н. О. Капінос,

к. е. н., доцент кафедри геодезії та землеустрою,
 Сумський національний аграрний університет
 ORCID ID: 0000-0002-9354-5311

Н. А. Третяк,

к. е. н., старший науковий співробітник відділу проблем економіки земельних
 та лісових ресурсів, Державна установа "Інститут економіки природокористування
 та сталого розвитку Національної академії наук України"
 ORCID ID: 0000-0001-7602-8606

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.4.3

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІНСЬКИХ ДІЙ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

A. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher, Bila Tserkva National Agrarian University

V. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Geodesy
 and Land Management, Sumy National Agrarian University

T. Priadka,

PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Land Resources
 Management and Cadastre, Bila Tserkva National Agrarian University

N. Kapinos,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Geodesy
 and Land Management, Sumy National Agrarian University

N. Tretiak,

PhD in Economics, Senior Researcher of the Department of Land and Forest Resources Economics, Public Institution
 "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine"

ASSESSMENT OF MANAGEMENT ACTIVITIES EFFICIENCY FOR THE FORMATION OF BALANCED LAND USE

Обґрунтовано, що методологічною основою формування державної земельної політики щодо управління земле-
 користуванням виступають цілі сталого (збалансованого) розвитку, на основі яких формуються пріоритети соціаль-
 ного, економічного та екологічного розвитку як у глобальному, так і локальному вимірах. Зокрема, формування
 сталого (збалансованого) розвитку землекористування передбачає свідоме формування збалансованих відносин між
 економічним зростанням (економічний складник), турботою про навколишнє середовище (екологічний складник) та
 здоров'ям людини (соціальний складник).

Основними показниками оцінки ефективності управлінських дій щодо формування сталого (збалансованого) землекористування визначено: екологічну стабільність землекористування, вартість землекористування за показниками нормативної грошової оцінки земель, вартість доданої власності. Проведена екологічна оцінка землекористування в Україні показує, що станом на 2010 рік при існуючому використанні земель екологічна стабільність відноситься до стабільно нестійкого ($K_{\text{ек.ст}} = 0,39$) та те, що станом на 2020 рік також залишається в зоні стабільно нестійкого землекористування ($K_{\text{ек.ст}} = 0,41$). Тобто за 10 років покращення екологічної стабільності склала тільки 0,02 одиниці, що є недостатнім для такого періоду. Економічну ефективність управлінських дій оцінено показником зміни вартості землекористування в Україні, який станом на 2010 рік при існуючому використанні земель склав 88158 млрд дол. США або 1461 дол. США за 1 га, а станом на 2020 рік склав 92428 млрд дол. США або 1531 дол. США за 1 га, що в 1,05 рази є більшою. Таким чином, зміна вартості землекористування в Україні характеризується незначною позитивною закономірністю, оскільки порівнюючи з європейськими країнами, вартість землекористування є 10 разів вищою. Соціальну ефективність управлінських дій оцінено показником зміни валової доданої вартості створюваної землекористуванням в Україні, яка станом на 2010 рік при існуючому використанні земель складає 6768 млрд дол. США або 112 дол. США за 1 га та станом на 2020 р. — 7142 млрд дол. США або 118 дол. США за 1 га, тобто в 1,05 рази є більшою. Таким чином, зміна валової доданої вартості землекористування в Україні характеризуються теж незначною позитивною закономірністю. Авторами констатовано, що управлінські дії щодо збалансованого землекористування в Україні є недостатньо ефективними для цих років.

It is substantiated that the methodological basis for the formation of state land policy on land use management are the goals of sustainable (balanced) development, based on which the priorities of social, economic and environmental development are formed in both global and local dimensions. In particular, the formation of sustainable (balanced) land use development involves the conscious formation of balanced relationships between economic growth (economic component), care for the environment (environmental component) and human health (social component).

The main indicators for assessing the effectiveness of management activities for formation of sustainable (balanced) land use are: environmental land use stability, the value of land use in terms of regulatory monetary valuation of land, the value of added property. The conducted ecological assessment of land use in Ukraine shows that as of 2010 with the existing land use ecological stability is defined as stably unsustainable ($K_{\text{ек.ст}} = 0.39$) and as of 2020 with the existing land use remains in the zone of stably unsustainable land use ($K_{\text{ек.ст}} = 0.41$) that is, for 10 years of growth to improve environmental stability or an increase is 0.02 units, which is insufficient. The economic efficiency of management activities is estimated by the indicator of changes in the value of land use in Ukraine as of 2010 with the existing land use, which is 88,158 billion US dollars or 1,461 US dollars per 1 hectare, and as of 2020 with the existing land use it has changed to 92,428 billion. US dollars or 1,531 US dollars per 1 hectare, which is 1.05 times larger. Thus, changes in the value of land use in Ukraine are characterized by a slight positive pattern, as the cost of land use in European countries is 10 times higher. The social efficiency of management activities is estimated by the indicator of change in gross added value created by land use in Ukraine as of 2010 with the existing land use it is 6,768 billion. US dollars or 112 US dollars per 1 hectare, and as of 2020 with the existing land use has changed and it is 7,142 billion US dollars or 118 US dollars per hectare, which is 1.05 times larger. Thus, changes in the gross added value of land use in Ukraine are also characterized by a slight positive pattern.

Ключові слова: стале (збалансоване) землекористування, управлінські дії, екологічна стабільність, економічна і соціальна ефективність.

Keywords: sustainable (balanced) land use, management activities, environmental stability, economic and social efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Методологічною основою формування державної земельної політики щодо управління землекористуванням виступають цілі сталого (збалансованого) розвитку [1], на основі яких формуються пріоритети соціального, економічного та екологічного розвитку як у глобальному, так і локальному вимірах. Зокрема, формування сталого (збалансованого) розвитку землекористування передбачає свідоме формування збалансованих відносин між економічним зростанням, як економічний складник; турботою про навколишнє середовище, як екологічний складник; та здоров'ям людини, як соціальний складник.

Система землекористування являє собою відкриту соціально-еколого-економічну систему з певними кордонами, в межах якої взаємодіють її підсистеми, що характеризуються специфічними ознаками та системною організацією, причому соціально-еколого-економічна система являє собою цілісне (інтеграційне) утворення, що поєднує економічну, соціальну, інституційну й екологічну підсистеми. Таким чином, на різних ієрархічних рівнях може реалізовуватися програма сталого розвитку землекористування, яка відображена у глобальній екологічній політиці (міжнародний рівень), у державній екологічній та земельній політиці (загальнонаціональний рівень), у регіональній

і місцевій земельній та екологічній політиці (рівень територіальних громад), а отже, саме державне управління покликане забезпечувати належні інституційні умови щодо сталого (збалансованого) розвитку землекористування як соціально-еколого-економічної системи. Перспективним напрямом досліджень є визначення рівнів, принципів і функцій державного управління у сфері формування і реалізації земельної та екологічної політики (рис. 1).

Отже, як видно із рисунку 1 дуже важливою складовою формування сталого (збалансованого) землекористування є визначення його показників. Індикаторами управлінських дій щодо сталого розвитку землекористування вважаються показники виведені з первинних даних державного земельного кадастру, соціальної, економічної статистики, які використовуються для інтерпретації існуючого становища та моніторингу динаміки змін. Вони, з одного боку, повинні давати кількісну характеристику досягнення цілей сталого розвитку землекористування [1], з іншого боку, повинні використовуватися для узагальненого визначення та уточнення ключових аспектів його стійкості.

Сукупність основних чинників збалансованості землекористування формується з факторів, що впливають на показники екологічного стану землекористування і характеризуються як натуральними, так і вартісними показниками. До індикаторів екологічної ефективності використання земель можуть бути віднесені коефіцієнт екологічної стабільності землекористування та коефіцієнт екологічного впливу угідь на навколишні землі [2], показники рівня використання земель, структури землекористування, ступеня інтенсивності використання земель [3] та інші. Критерії економічної ефективності використання земель часто включають їх доходність, структуру форм господарювання (землекористування) і власності, коефіцієнт економічної стабільності землекористування [3].

Точне вимірювання стійкості є неможливим у силу специфіки динамічної концепції, яка розглядає факти в конкретних умовах місця і

Рис. 1. Модель реалізації концепції сталого (збалансованого) розвитку землекористування як основи формування земельної політики на різних ієрархічних рівнях

часу [4]. В той же час, відсутність інструментів точного вимірювання сталого землекористування не заважає вибору особливих параметрів або критеріїв, які дозволяють зробити певні висновки щодо тенденцій розвитку, про спадний або висхідний тренд [5].

Наприклад, як визначено Концепцією боротьби з деградацією земель та опустелюванням [6] деградація земель та опустелювання в Україні є одними з найбільш серйозних викликів для сталого розвитку країни, які спричиняють істотні проблеми екологічного і соціально-економічного характеру. Найбільш масштабними деградаційними процесами є водна та вітрова ерозія ґрунтів (близько 57 % території країни), підтоплення земель (приблизно 12 %), підкислення (майже 18 %), засолення та осолонцювання ґрунтів (більш як 6 %).

Тому важливо розуміти які управлінські дії необхідно здійснити щодо забезпечення сталого (збалансованого) землекористування та за якими методичними підходами оцінити їх ефективність.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є оприлюднення методичного підходу оцінки ефективності управлінських дій щодо формування збалансованого землекористування в контексті сталого розвитку.

Таблиця 1. Екологічна, економічна та соціальна оцінка типів землекористування залежно від рівня інтенсивності використання земель та інших природних ресурсів в Україні

Групи типів за інтенсивністю	Типи за рівнем інтенсивності землекористування	Коеф. ек. стаб. ($K_{ек.ст.}$)	Вартість землекористування		Валова додана вартість	
			грн/га	дол. США/га	грн/га	дол. США/га
1	1.1.1. Ресурсно-промисловий (добувна промисловість)	0,00	62200	2356	4795	182
	1.1.2. Лісопромисловий	0,50	12000	455	600	23
	1.1.3. Сільськогосподарський (традиційне землекористування)	0,20	25000	947	1895	72
	1.1.4. Водопромисловий (ГЕС, водний транспорт, рибальство)	0,50	26400	1000	2000	76
	1.1.5. Сельбищний (сільський)	0,40	663950	25150	50300	1905
2	2.1.1. Сельбищний (міський)	0,05	1897000	71856	143712	5444
	2.2.1. Промисловий (локальний)	0,00	41547	1574	3148	119
	2.2.2. Енергетичний	0,25	41547	1574	4197	159
	2.2.3. Транспортний (лінійний)	0,20	41547	1574	3598	136
	2.2.4. Спеціальний (оборони)	0,10	20700	784	-	-
3	3.1.1. Природо-заповідний	1,0	73788	2795	6388	242
	3.1.2. Природоохоронний	0,90	36894	1398	3727	141
	3.1.3. Оздоровчий	0,60	47091	1784	3568	135
	3.1.4. Рекреаційний	0,55	39237	1486	2973	113
	3.1.5. Історико-культурний	0,55	74566	2825	678	26
	3.1.6. Лісогосподарський	0,95	6000	227	400	15
	3.1.7. Водогосподарський	0,80	13200	500	1330	50
	3.1.8. Сільськогосподарський (нетрадиційне землекористування)	0,51	50000	1894	4040	153
	3.1.9. Присадибний (особисте селянське господарство)	0,51	37000	1402	2790	106

Примітка: Курс дол. США станом на 17.10.2021 р., де 1 дол. США = 26,400 грн.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стале (збалансоване) використання та охорона земельних та інших природних ресурсів характеризується гранично допустимим рівнем інтенсивності та антропогенного навантаження землекористування і соціальною його спрямованістю, які характеризуються екологічними, економічними та соціальними показниками. Вважаємо, що ефективність управління земельними ресурсами та землекористуванням залежить від закономірностей рівня збалансованого землекористування, яке характеризується саме цими трьома показниками, а саме: екологічної стабільності, вартості та валової доданої вартості створюваної землекористуванням. Вони дозволяють визначити інтегральний індекс (Іінт) управлінських дій щодо збалансованого землекористування (на прикладі, існуючого землекористування станом 2010 та 2020 років) за формулою 1:

$$I_{інт} = I_{ек.ст.} \times I_{екон.ст.} \times I_{соц.ст.} \quad (1),$$

де $I_{ек.ст.}$ — індекс екологічної стабільності землекористування, який розраховується за формулою 2:

$$K_{ек.ст.} = \frac{K_{ек.ст.2}}{K_{ек.ст.1}} \quad (2),$$

де $K_{ек.ст.1}$ — коефіцієнт екологічної стабільності землекористування, як приклад взято станом на 2010 рік;

$K_{ек.ст.2}$ — екологічної стабільності землекористування, як приклад взято станом на 2020 рік;

$I_{екон.ст.}$ — індекс економічної стійкості землекористування, який розраховується за формулою:

$$I_{екон.ст.} = \frac{B_{i2}}{B_{i1}} \quad (3),$$

де B_{i1} — вартість землекористування за показниками нормативної грошової оцінки земель при існуючому використанні земель, як приклад взято станом на 2010 рік;

B_{i2} — вартість землекористування за показниками нормативної грошової оцінки земель при існуючому використанні земель, як приклад взято станом на 2020 рік;

$I_{соц.ст.}$ — індекс соціальної стійкості землекористування, який розраховується за формулою:

$$I_{соц.ст.} = \frac{ВДВ_{i2}}{ВДВ_{i1}} \quad (4),$$

Таблиця 2. Розрахунок екологічної стабільності землекористування в Україні

Типи (підтипи) землекористування	Коеф. ек. стаб. ($K_{ек.ст}$) типів землек.	Площа (Π), тис. га	Добуток ($\Pi \times K_{ек.ст}$)
1) Екологічна стабільність землекористування при існуючому використанні земель в 2010 рік			
Сільськогосподарського призначення:			
з них: традиційне землекористування	0,20	40145,1	8029,02
нетрадиційне землекористування	0,35	240,0	84,00
Присадибний	0,51	1372,1	699,77
Сельбищний (сільський)	0,40	1002,0	400,80
Сельбищний (міський)	0,05	125,0	6,25
Промисловості	0,00	372,7	0,00
Транспорту і зв'язку	0,20	493,4	98,68
Оборони	0,10	342,8	34,28
Природно-заповідне	0,90	2889,5	2600,55
Рекреаційне	0,55	107,6	59,18
Оздоровче	0,70	23,0	16,10
Історико-культурне	0,55	49,5	27,23
Лісогосподарське	0,95	8591,9	8162,31
Водогосподарське	0,80	3002,6	2402,08
Інше землекористування	0,40	1597,7	639,08
Всього	0,39	60354,9	23259,3
2) Екологічна стабільність землекористування при існуючому використанні земель в 2020 рік			
Сільськогосподарського призначення:	-		
з них: традиційне землекористування	0,20	38838,3	7767,66
нетрадиційне землекористування	0,35	381,0	133,35
Присадибний	0,51	1345,0	685,95
Сельбищний (сільський)	0,40	998,5	399,4
Сельбищний (міський)	0,05	137,0	6,85
Промисловості	0,00	384,2	0
Транспорту і зв'язку	0,20	596,6	119,32
Оборони	0,10	340,0	34
Природно-заповідне	1,00	4418,2	4418,2
Рекреаційне	0,55	150,0	82,5
Оздоровче	0,70	23,1	16,17
Історико-культурне	0,55	50,5	27,775
Лісогосподарське	0,95	8686,8	8252,46
Водогосподарське	0,80	2989,2	2391,36
Інше землекористування	0,40	1046,5	418,6
Всього	0,41	60354,9	24753,6

де BDB_{i1} — валова додана вартість створювана землекористуванням при існуючому використанні земель, як приклад взято станом на 2010 рік;

BDB_{i2} — валова додана вартість створювана землекористуванням при існуючому використанні земель, як приклад взято станом на 2020 рік.

Отже, використовуючи показники екологічної стабільності, економічної та соціальної стійкості можна розрахувати інтегральний індекс (Іінт) збалансованого землекористування. При цьому, якщо одержані індекси екологічної, економічної та соціальної стійкості більше одиниці, то землекористування характеризується як стає (збалансоване), а якщо один із вказаних індексів менше одиниці, то ця складова негативно впливає на збалансування землекористування.

В таблиці 1 приведена екологічна, економічна та соціальна оцінка типів землекористуван-

ня залежно від рівня інтенсивності використання земель та інших природних ресурсів в Україні. Де екологічна стабільність характеризується коефіцієнтом екологічної стабільності ($K_{ек.ст}$) землекористування. При цьому значення $K_{ек.ст}$ менше 0,33, означає, що територія землекористування є екологічно нестабільною. Якщо змінюється від 0,34 до 0,50, то така територія належить до стабільно нестійкої, якщо знаходиться у межах від 0,51 до 0,66, то вона переходить до середньої стабільності, якщо перевищує 0,67, тоді територія землекористування є екологічно стабільною [2]. А також для моделювання рівня збалансованості землекористування в таблиці 1 запропоновані укрупнені показники вартості землекористування, які розраховано з використанням відповідних джерел [7—9] та валової доданої вартості типів землекористування залежно від рівня інтенсивності використання земель та інших природних ресурсів.

Отже, щоб показати чи управлінські дії забезпечують стає (збалансоване) землекористування проведено оцінювання. Так, на основі даних коефіцієнта екологічної стабільності ($K_{ек.ст}$) приведених в таблиці 1, проведення розрахунок екологічної стабільності землекористування в Україні станом на 2010 та 2020 роки в таблиці 2.

Аналіз таблиці свідчить, що землекористування в Україні при існуючому використанні земель станом на 2010 рік відноситься до стабільно нестійкого ($K_{ек.ст} = 0,39$). Станом на 2020 рік, Україна залишається в зоні стабільно нестійкого землекористування ($K_{ек.ст} = 0,41$). Разом з тим, зміни екологічної стабільності землекористування в Україні характеризуються незначною позитивною закономірністю, оскільки коефіцієнт екологічної стабільності зріс на 0,02 одиниці.

Оскільки стає (збалансоване) землекористування досягається при відповідному співвідношенні соціальної, екологічної та економічної компоненти, то є потреба знайти кількісні та якісні характеристики інших складових.

На основі даних вартості землекористування приведеної в таблиці 1, нами аналогічно проведено розрахунки вартості землекористування в Україні станом на 2010 та 2020 роки (табл. 3).

**Таблиця 3. Розрахунок вартості
землекористування в Україні за типами
землекористування**

Типи (підтипи) землекористування та угіддя	Вартість, дол. США/га	Площа, га	Вартість землекористування, тис. дол. США
<i>1) Вартість землекористування при існуючому використанні земель в 2010 році</i>			
Сільськогосподарського призначення, з них:			
традиційне землекористування	947	40145,1	38017409,7
нетрадиційне землекористування	1894	240,0	454560
Присадибний	1402	1372,1	1923684,2
Сельбищний (сільський)	25150	1002,0	25200300
Сельбищний (міський)	71856	125,0	8982000
Промисловості	1574	372,7	586629,8
Транспорту і зв'язку	1574	493,4	776611,6
Оборони	784	342,8	268755,2
Природно-заповідний	2795	2889,5	8076152,5
Рекреаційний	1486	107,6	159893,6
Оздоровчий	1784	23,0	41032
Історико-культурний	2825	49,5	139837,5
Лісгосподарський	227	8591,9	1950361,3
Водогосподарський	500	3002,6	1501300
Інше землекористування	50	1597,7	79885
Всього	1461	60354,9	88158412,4
<i>2) Вартість землекористування при існуючому використанні земель в 2020 році</i>			
Сільськогосподарського призначення, з них:	-		
традиційне землекористування	947	38838,3	36779870,1
нетрадиційне землекористування	1894	381,0	721614
Присадибний	1402	1345,0	1885690
Сельбищний (сільський)	25150	998,5	25112275
Сельбищний (міський)	71856	137,0	9844272
Промисловості	1574	384,2	604730,8
Транспорту і зв'язку	1574	596,6	939048,4
Оборони	784	340,0	266560
Природно-заповідне	2795	4418,2	12348869
Рекреаційне	1486	150,0	222900
Оздоровче	1784	23,1	41210,4
Історико-культурне	2825	50,5	142662,5
Лісгосподарське	227	8686,8	1971903,6
Водогосподарське	500	2989,2	1494600
Інше землекористування	50	1046,5	52325
Всього	1531	60354,9	92428530,8

Аналіз розрахунку даних свідчить, що вартість землекористування в Україні станом на 2010 рік при існуючому використанні земель складає 88158 млрд дол. США (1461 дол. США/га) та станом на 2020 рік — 92428 млрд дол. США (1531 дол. США/га), що є в 1,05 рази більшим. Таким чином, зміни вартості землекористування в Україні характеризуються незначною але позитивною закономірністю.

Аналогічно, на основі даних валової доданої вартості створюваної землекористуванням приведеної в таблиці 1, проведені розрахунки доданої вартості землекористування в Україні для 2010 та 2020 років (табл. 4).

Аналіз даних таблиці свідчить, що валова додана вартість створювана землекористуванням в Україні при існуючому використанні земель, станом на 2010 рік складає 6768 млрд дол. США (112 дол. США/га) та станом на 2020 рік змінилася і склала 7142 млрд дол. США (118 дол. США/га), що є в 1,05 рази більшим. Таким чином, зміни вартості землекористування в Україні також характеризуються незначною позитивною закономірністю.

Використовуючи розраховані показники екологічної стабільності, економічної та соціальної стійкості здійснимо розрахунок інтегрального індексу (I_{int}) управлінських дій щодо збалансованого землекористування в Україні за формулою 1:

$$I_{int} = \frac{0,41}{0,39} \times \frac{1531}{1461} \times \frac{118}{112} = 1,05 \times 1,05 \times 1,05 = 1,16$$

Таким чином, одержані індекси екологічної, економічної та соціальної стійкості більше одиниці і землекористування характеризується як стає (збалансоване). Інтегрального індексу (I_{int}) управлінських дій щодо збалансованого землекористування в Україні склав 1,16. Однак, можна констатувати, що управління земельними ресурсами та землекористуванням в Україні в період 2010—2020 рр. характеризується низькою позитивною закономірністю, оскільки територія України залишається в зоні екологічної нестабільності. Зростання вартості землекористування за 10 років відбулося на 6 дол. США (148 грн/га), що в порівнянні з вартістю в європейських країнах, яка в 10 разів є вищою, вважається мізерним. Також потрібно відмітити незначне зростання валової доданої вартості — 5,3% за 10 років. Отже, управлінські дії щодо екологізації, капіталізації та соціалізації землекористування в Україні за період 2010—2020 рр. є не достатньо ефективними.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

В процесі дослідження, авторами проведено оцінка ефективності управлінських дій щодо формування збалансованого землекористування в Україні в контексті сталого розвитку. Зокрема, було здійснено розрахунок інтегрального індексу (I_{int}) збалансованого землекористування з використанням екологічної стабільності, як екологічного складника, економічної та соціальної стійкості, як економічного та со-

ціального складника. А саме, проведена екологічна оцінка землекористування в Україні, яка показує, що при існуючому використанні земель за 2010 та 2020 роки екологічна стабільність відноситься до стабільно нестійкого ($K_{\text{ек.ст}} = 0,39$ та $0,41$ відповідно), тобто зростання склало всього $0,02$ одиниці. Економічну ефективність управлінських дій розраховано та оцінено показником зміни вартості землекористування в Україні. Так, станом на 2010 рік при існуючому використанні земель, вартість складала 88158 млрд дол. США, а станом на 2020 рік — 92428 млрд дол. США, тобто за 10 років вона збільшилася лише в $1,05$ рази. Соціальну ефективність управлінських дій оцінено показником зміни валової доданої вартості створювана землекористуванням в Україні. Відмітимо, валова додана вартість землекористування станом на 2010 рік складала 6768 млрд дол. США, на 2020 рік — 7142 млрд дол. США, тобто збільшення за 10 років відбулося лише в $1,05$ рази. Таким чином, інтегральний індекс ($I_{\text{інт}}$) управлінських дій щодо збалансованого землекористування в Україні склав $1,16$, попри це одержані індекси екологічної, економічної та соціальної стійкості характеризуються незначною позитивною закономірністю. Оскільки, зміни які відбулися за 2010—2020 роки є не достатньо ефективними для такого періоду.

Перспективи подальших розвідок закладаються в дослідженні оцінки ефективності інших складових екологізації, капіталізації та соціалізації землекористування, методів організації сталого (збалансованого) землекористування в Україні.

Література:

1. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 21.01.2022 р.)
2. Третяк А.М., Третяк Р.А., Шквир М.І. Методичні рекомендації оцінки екологічної стабільності агроландшафтів та сільськогосподарського землекористування. Київ. 2001. 15 с.
3. Другак В.М. Теоретичні і методичні основи економіки землекористування. Київ: ЦЗРУ, 2004. 150 с.

Таблиця 4. Валова додана вартість створюваної землекористуванням в Україні за типами землекористування

Типи (підтипи) землекористування та угіддя	Валова додана вартість, дол. США/га	Площа, га	Валова додана вартість землекористування, тис. дол. США
<i>1) Вартість землекористування при існуючому використанні земель в 2010 р.</i>			
Сільськогосподарського призначення, з них:			
традиційне землекористування	72	40145,1	2890447,2
нетрадиційне землекористування	153	240,0	36720
Присадибний	106	1372,1	145442,6
Сельбищний (сільський)	1905	1002,0	1908810
Сельбищний (міський)	5444	125,0	680500
Промисловості	119	372,7	44351,3
Транспорту і зв'язку	136	493,4	67102,4
Оборони	-	342,8	
Природно-заповідний	242	2889,5	699259
Рекреаційний	113	107,6	12158,8
Оздоровчий	135	23,0	3105
Історико-культурний	26	49,5	1287
Лісгосподарський	15	8591,9	128878,5
Водогосподарський	50	3002,6	150130
Інше землекористування	-	1597,7	
Всього	112	60354,9	6768191,8
<i>1) Вартість землекористування при існуючому використанні земель в 2020 р.</i>			
Сільськогосподарського призначення, з них:	-		
традиційне землекористування	72	38838,3	2796357,6
нетрадиційне землекористування	153	381,0	58293
Присадибний	106	1345,0	142570
Сельбищний (сільський)	1905	998,5	1902142,5
Сельбищний (міський)	5444	137,0	745828
Промисловості	119	384,2	45719,8
Транспорту і зв'язку	136	596,6	81137,6
Оборони	-	340,0	
Природно-заповідний	242	4418,2	1069204,4
Рекреаційний	113	150,0	16950
Оздоровчий	135	23,1	3118,5
Історико-культурний	26	50,5	1313
Лісгосподарський	15	8686,8	130302
Водогосподарський	50	2989,2	149460
Інше землекористування	-	1046,5	
Всього	118	60354,9	7142396,4

4. Ikerd J. Two related but distinctly different concepts: organic farming and sustainable agriculture. Small Farm Today. 1993. № 10 (1). P. 30—31.

5. Pretty J. N. Regenerating agriculture: policies and practice for sustainability and self-reliance. Earthscan, London, 1995. URL: <https://www.nap.edu/catalog/4930/regenerating-agriculture-policies-and-practice-for-sustainability-and-self-reliance> (дата звернення: 19.01.2022 р.).

6. Концепція боротьби з деградацією земель та опустелюванням: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 року № 1024-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1024-2014-p> (дата звернення: 19.01.2022 р.).

7. Порядок нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів): Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства від 22 серпня 2013 року № 508. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1573-13#Text> (дата звернення: 20.01.2022 р.).

8. Довідник показників нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь в Україні станом на 01.01.2020 рік. Головне управління Держгеокадастру у Волинській області. 2020. URL: <http://volynska.land.gov.ua/info/dovidnyk-pokaznykiv-normatyvnoi-hroshovoi-otsinky-silskohospodarskykh-uhid-v-ukraini-standom-na-01-01-2020/> (дата звернення: 19.01.2022 р.).

9. Довідник показників нормативної грошової оцінки земель населених пунктів. Єдиний державний веб-портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua/dataset/e306e6a5-eb59-4bc7-aa3e-fb8f12dd7599> (дата звернення: 19.01.2022 р.).

References:

1. President of Ukraine (2019), Decree "On the Goals of Sustainable Development of Ukraine for the period up to 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (Accessed 10 January 2022).

2. Tretiak, A.M., Tretiak, R.A. and Shkvir, M.I. (2001), *Metodychni rekomendatsii otsinky ekolohichnoi stabil'nosti ahrolandshaftiv ta sil's'kohospodars'koho zemlekorystuvannia* [Methodical recommendations for assessing the ecological stability of agricultural landscapes and agricultural land use], Kyiv, Ukraine.

3. Drugak, V.M. (2004), *Teoretychni i metodychni osnovy ekonomiky zemlekorystuvannia* [Theoretical and methodological foundations of land use economics], CZRU, Kyiv, Ukraine.

4. Ikerd, J. (1993), "Two related but distinctly different concepts: organic farming and sustainable agriculture", *Small Farm Today*, vol. 10 (1), pp. 30—31.

5. Pretty, J.N. (1995), "Regenerating agriculture: policies and practice for sustainability and self reliance", available at: <https://www.nap.edu/catalog/4930/regenerating-agriculture-policies-and-practice-for-sustainability-and-self-reliance> (Accessed 19 January 2022).

6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Order "The concept of combating land degradation and desertification", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1024-2014-r> (Accessed 19 January 2022).

7. Ministry of Agrarian Policy and Food of August (except for lands of settlements) (2013),

Order "Procedure for normative monetary valuation of non-agricultural lands", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1573-13#Text> (Accessed 20 January 2022).

8. Main Department of the State Geocadastre in Volyn Region (2020), "Directory of indicators of normative monetary valuation of agricultural lands in Ukraine as of 01.01.2020", available at: <http://volynska.land.gov.ua/info/dovidnyk-pokaznykiv-normatyvnoi-hroshovoi-otsinky-silskohospodarskykh-uhid-v-ukraini-apartment-on-01-01-2020/> (Accessed 19 January 2022).

9. The only state open data web portal (2020), "Directory of indicators of normative monetary valuation of lands of settlements", available at: <https://data.gov.ua/dataset/e306e6a5-eb59-4bc7-aa3e-fb8f12dd7599> (Accessed 19 January 2022).

Стаття надійшла до редакції 27.01.2022 р.

ІНВЕСТИЦІЇ. ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Передплатний індекс: 23892

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 332.1:631

М. В. Жук,

д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування, ЗВО "Подільський державний університет", м. Кам'янець-Подільський
ORCID ID: 0000-0002-7742-6523

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.4.11

СТРАТЕГІЧНІ ЗАВДАННЯ ТА ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ, ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ НА СЕЛІ

M. Zhuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management and Public Administration, Podolsk State University, Kamyanets-Podilsky

STRATEGIC OBJECTIVES AND PRIORITIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTIONAL MECHANISM OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY TO IMPROVE LAND USE EFFICIENCY, FOOD SECURITY AND ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL REFORM IN RURAL AREAS

Предметом дослідження статті є інституційний механізм функціонування аграрного сектору економіки як основоположний інструмент та засіб управління й регулювання його розвитку у контексті аграрних відносин, виробничої діяльності, вирішення соціальних та екологічних проблем сільського господарства. Встановлено, що його подальші трансформації та змістовні й структурні зрушення мають забезпечити стратегічні пріоритети подальшого розвитку. В свою чергу, останні повинні бути направлені на вирішення завдань і проблем, які й найбільш гострими та важливими для аграрного сектору. В результаті у статті було визначено, що для різних історичних періодів його розвитку вони були також різними й стосувалися: роздержавлення, реформування форм власності й приватизації; формування багатокладної економіки за провідної ролі приватної власності; зовнішньоекономічної діяльності принаймні у розрізі трьох основних етапів. Наразі, такими стратегічними пріоритетами для інституційного механізму аграрного сектору є конструктивне забезпечення земельної реформи, продовольчої безпеки й адміністративно-територіальної реформи на селі. У відповідності до цього зроблено висновки, що складники та стратегічні пріоритети розвитку інституційного механізму мають охоплювати моніторинг, державний контроль та регулювання ринку землі, раціональне ресурсокористування в інтересах всього суспільства; забезпечення справедливої конкуренції великих, малих і дрібних товаровиробників, антимонопольні заходи й деконцентрацію та диверсифікацію виробництва, обмеження не конструктивної діяльності агрохолдингів та спонукання їх до соціальної відповідальності; досягнення всебічної взаємодії та узгодження інтересів агробізнесу і сільських громад для розвитку інфраструктури сільських територій, ринку праці на селі, підвищення рівня та якості життя сільського населення.

The subject of the article is the institutional mechanism of functioning of the agricultural sector of the economy as a fundamental tool and means of managing and regulating its development in the context of agricultural relations, production activities, solving social and environmental problems of agriculture. It is established that its further transformations and substantive and structural changes should provide strategic priorities for further development. In turn, the latter should be aimed at solving problems and challenges that are most acute and important for the agricultural sector. As a result, the article determined that for different historical periods of its development they were also different and concerned: privatization, reform of ownership and privatization; formation of a diversified economy with the leading role of private property; foreign economic activity in at least three main stages. Currently, such strategic priorities for the institutional mechanism of the agricultural sector are the constructive provision of land reform, food security and administrative-territorial reform in rural areas. In accordance with this, it was concluded that the components and strategic priorities of the institutional mechanism should include monitoring, state control and regulation of the land market, rational use of resources in the interests of society as a whole; ensuring fair competition of large, small and small producers, antitrust measures and deconcentration and diversification of production, restricting non-constructive activities of agricultural holdings and encouraging them to social responsibility; achieving comprehensive cooperation and coordination of the interests of agribusiness and rural communities for the development of rural infrastructure, the rural labor market, improving

the level and quality of life of the rural population. The processes of decentralization of administration and administrative-territorial reform in general that are taking place in Ukraine already have a significant impact today and are directly proportional to the future development of the agricultural sector. Therefore, modern institutional mechanisms for the development of the agricultural sector should be aimed at ensuring close links and concerted action in the system of "state institutions — agricultural enterprises — local communities." This will help solve the problems of land reform; rational land use and social responsibility of large agribusiness; ensuring food security.

Ключові слова: аграрний сектор, інституційний механізм, земельна й адміністративно-територіальна реформа, децентралізація, сільські громади, великий агробізнес, соціальна відповідальність, рівень життя, стандарти, продовольча безпека, сільське населення.

Key words: agrarian sector, institutional mechanism, land and administrative-territorial reform, decentralization, rural communities, big agribusiness, social responsibility, standard of living, standards, food security, rural population.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інституційні механізми забезпечення функціонування аграрного сектору економіки України відіграють провідну роль в організації та здійсненні аграрних відносин, розвитку суб'єктів аграрного господарювання, формуванні продовольчої безпеки країни, розвитку ринку праці на селі, рівня та якості життя сільського населення. Їх трансформація зумовлена змінами й структурними зрушеннями, які характерні для аграрного відтворення та господарювання як складних систем, які, як і будь-які системні утворення, мають властивості самоорганізації. З іншої сторони, вони мають ініціювати або сприяти прогресивним змінам, тобто таким, які направлені на всебічне удосконалення й сталий розвиток аграрного сектору економіки як системи. Тому їх теоретичні розробки та практична реалізація є актуальним та важливим завданням аграрної економічної науки й господарської діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Необхідно зазначити, що проблеми інститутів та інституцій аграрного виробництва, інституційного забезпечення та інституційних механізмів здійснення були і залишаються предметом досліджень провідних вітчизняних та зарубіжних науковців. Теоретичні й методологічні засади їх формування та функціонування, регулювання форм власності й організації виробництва, ресурсокористування, логістики й збутової діяльності, здійснення державної підтримки та протекціонізму на аграрних ринках тією або іншою мірою представлені у працях О. Бородіної, В. Іванишина, М. Ігнатенка, Л. Мармуть, О. Могильного, О. Ходаківської, О. Шпикуляка, Г. Черевка, М. Федорова та інших науковців. Проте обґрунтування стратегічних пріоритетів розвитку інституційного механізму у відповідності до завдань здійснен-

ня земельної реформи, забезпечення продовольчої безпеки, адміністративно-територіальної реформи на селі як найбільш значимих для аграрного сектору, національного господарства й суспільства загалом вимагають поглиблених розробок. Це зумовило актуальність, мету і результати даної статті.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є визначення нових викликів та завдань і, відповідно до них, нових стратегічних пріоритетів та складників розвитку інституційного механізму функціонування аграрного сектору економіки України з метою ефективного забезпечення земельної реформи, продовольчої безпеки, підтримки децентралізації влади та адміністративно-територіальної реформи для підвищення рівня та якості життя сільських жителів, розвитку сільських громад і підтримки сільських територій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічні засади вивчення та забезпечення практики розвитку аграрного сектору економіки України, як і інших секторів економіки, передбачають його розуміння як системи з інституційного та структурного погляду. Відтак, генезис цієї системи потрібно розглядати з урахуванням особливостей становлення її основних складників або елементів інституційного механізму. Інститути (державні органи, політичні партії, профспілки тощо) та інституції (закони, норми, правила, звичаї і т.п.) розуміються як динамічні категорії, що в процесі соціально-економічного розвитку зазнають змін.

У механізмі впливу на розвиток аграрного сектору інститути є мотивуючими та/або гальмуючими чинниками аграрних відносин, які спрямовують поведінку учасників ринку у певному напрямі: впливають на інвестиційний клімат галузі, розробку та реалізацію органі-

заційних та технологічних інновацій [1, с. 82]. Інститути, з одного боку, ініціюють конфлікт інтересів суб'єктів аграрного сектору, з іншого — є результатом вирішення спорів.

Установи та інститути як у першому, так і у другому випадку є поштовхом до розвитку аграрних суб'єктів господарювання та аграрних відносин, сприяють суспільному розподілу ресурсів між учасниками аграрних відносин. Трансформації інституційного механізму необхідно вивчати з урахуванням особливостей становлення, розвитку, набуття нових властивостей та рис аграрного сектору. Формування інституційного механізму в Україні відбувалося шляхом швидкої трансформації командно-адміністративної системи управління на ринкову.

Трансформація аграрного сектора відбувалася шляхом проведення реформ щодо основних аспектів аграрних відносин. У свою чергу, це призвело до інституційних змін і трансформацій інституційного середовища діяльності суб'єктів агробізнесу. Реформи здійснювалися шляхом формування диверсифікованої системи управління та створення сприятливих умов для випереджаючого розвитку аграрного сектору та охоплювали комплекс взаємопов'язаних організаційних, законодавчих та інституційних заходів, які вживаються органами державної влади.

Більшість вчених поділяють процес реформування аграрної системи України на три етапи: 1-й етап — 1990—1999 рр. Він охоплює період становлення незалежності України, його інституційне забезпечення, значною мірою визначається прийняттям Верховною Радою Української РСР Постанови "Про земельну реформу". 2-й етап відноситься до періоду 2000—2008 рр. Початок цього етапу вчені-аграрії пов'язують із набуттям чинності Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки". 3-й етап розпочався у 2009 р., після вступу країни до Світової організації торгівлі (СОТ).

Ринкові перетворення в Україні розпочалися у 90-х роках ХХ ст. з приватизації землі, відродження фермерських господарств, реорганізації централізованої системи адміністративного розподілу ресурсів, шляхом приватизації державних об'єктів. Після проголошення незалежності України змінилося ставлення до форм власності. У процесі реформування держава втратила монопольне право власності на землю (на кінець 1991 р. весь земельний фонд сільськогосподарського призначення України (це 41,4 млн га) перебував у державній власності, а станом на 1.01.2020 р. частка держав-

ної власності складала у ньому лише 8,7 млн га або 21,0%; муніципальної — відповідно 1,7 млн га або 4,1%; приватної — 31,0 млн га або 74,9% згідно "Земельного довідника України 2020").

На різних етапах трансформації інституційного механізму аграрного розвитку їх рушійні сили були також різними: до 2000 р. основним ініціатором реформ виступала держава, а основним механізмом був законодавчо-нормативний вплив. Після 2000 р., коли сформувалося нормативно-правове забезпечення ринкового управління в аграрному секторі, в основі трансформації лежали ринкові сили для вибору найбільш оптимальної форми господарювання. На третьому етапі головним виступає вектор зовнішньоекономічної інтеграції економіки в цілому та аграрного сектора, — зокрема.

Згідно з комплексним аналізом генезису перетворень інституційних механізмів аграрної реформи, їх основний зміст полягав у тому, що держава з центрального суб'єкта управління аграрними ресурсами перетворилася на один із факторів, що впливають на аграрні відносини. Така трансформація обумовлена також практикою початкового етапу формування сільськогосподарського виробництва з урахуванням ринкової економіки [2, с. 6]. Це була суттєва зміна функцій та повноважень держави як основного інституту.

У сучасних умовах інституційний механізм розвитку аграрного сектору економіки України формується та забезпечується, насамперед, державою через формалізацію інститутів: створення формальних та закріплення неформальних через регулюючі механізми. Відповідно до Конституції України, єдиним законодавчим органом у країні є Верховна Рада України, яка формує законодавче забезпечення розвитку сільського господарства та механізм процесуальних дій щодо їх реалізації. Регулюючий вплив в аграрній сфері здійснюють Президент України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, центральні та обласні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, державні спеціалізовані установи та організації.

Міністерство аграрної політики та продовольства України основоположним спеціалізованим органом регулювання аграрного сектора, отже, відіграє важливу роль у формуванні інституційного забезпечення його розвитку. Міністерство визначає пріоритетні напрями, стратегію та механізм розвитку у відповідних сферах, галузях, видах діяльності; розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та в установленому порядку

вносить їх на розгляд Президента України та Кабінету Міністрів України; аналізує діяльність та прогнозує розвиток галузей аграрного виробництва з урахуванням їх зонального розташування, кон'юнктури аграрного та продовольчого ринків, а також необхідності насичення продовольчого ринку вітчизняною продукцією; розробляє механізми, спрямовані на техніко-технологічну модернізацію галузей аграрного виробництва, енергозбереження, координацію інноваційних проєктів; забезпечує державну підтримку підприємств та галузей аграрного виробництва, особистих селянських і фермерських господарств, сільськогосподарської кооперації, аграрної науки й освіти; розробляє механізми забезпечення аграрного сектору технічними засобами, обладнанням, у т.ч. для виробництва біопалива, запасних частин, паливно-мастильних матеріалів та інших енергоресурсів; здійснює нормативно-правове забезпечення у визначених сферах і галузях.

Однак, трансформація інститутів власності не вивела на якісно вищий рівень приватного власника українського аграрного сектора, що є наслідком у т.ч. й не сформованого ефективного інституційного механізму реалізації прав власності. Тобто, відбулося становлення інституції власності як ринкової категорії, але не завершилось формування її інституційного забезпечення [3, с. 13]. Багато вчених вказували на організаційну та функціональну недосконалість інституційного забезпечення механізму розвитку аграрного сектору. Основна критика стосується балансу повноважень між центральними та регіональними органами виконавчої влади та організаційної системи формування інституційного механізму розвитку аграрного сектору України.

Окремою складовою аграрної реформи є земельна реформа. Погоджуємося з думкою О. Ходаківської, яка стверджує, що земельна реформа вже стала найважливішою складовою аграрної реформи в Україні, а ширша за змістом аграрна реформа ґрунтується на реформі земельних відносин, які тісно поєднуються з аграрними та у сукупності виступають як земельно-аграрні [4, с. 10]. Земельна реформа здійснюється на основі законодавчих та інституційних перетворень власності на землю, які покликані сформувати принципово нові за змістом та характером відносини на основі приватної власності.

Основними інституційними проблемами, які породжує мораторій на продаж землі в умовах ринку є: блокування розвитку багатопланових аграрних відносин на основі прозорої конку-

ренції власників землі; спотворення структури землекористування в умовах сталого розвитку; формування несприятливого інвестиційного середовища та стримування фінансових потоків в аграрний сектор; формування орендних відносин як переважаючих, що формує екологічно необґрунтовану практику використання землі як стратегічного ресурсу держави.

Отже, з одного боку, мораторій виступає як запобіжний засіб блокування незаконного перерозподілу земельної власності, а з іншого — є суттєвою перепорою залучення інвестиційних ресурсів у аграрне виробництво. Це пояснюється тим, що земельні ресурси не отримали необхідного правового оформлення як капітал. Таким чином, вони не можуть використовуватись як застава та як засіб еквівалентного обміну [5, с. 12]. Формування ефективних механізмів управління власністю аграрними суб'єктами господарювання не може зводитися тільки до процесів купівлі-продажу або оренди основного аграрного ресурсу.

Необхідною умовою ефективного функціонування ринку земель у країні є побудова відповідного законодавства, яке поєднає механізми регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення з країнами ЄС та світовою практикою. Раніше сформована система землекористування сільськогосподарського призначення в Україні, навіть за рахунок її закріплення та запровадження вільного ринку продажу земель сільськогосподарського призначення не зможе забезпечити стале економічне зростання, посилити місцевий економічний та екологічний розвиток, функціонування місцевих ринків, збереження робочих місць [6, с. 98].

Зняттю мораторію на купівлю-продаж землі має передувати перегляд земельного законодавства на відповідність принципам відповідального управління земельними ресурсами в інтересах всіх соціальних груп суспільства. Слід відмовитися від неоліберального підходу (заснованого на вільному ринку та нерегульованій конкуренції) як лідера земельної політики, оскільки земля, гарантуючи фундаментальні права людей на безпечну та доступну їжу, є не лише особливим товаром, а й природним капіталом та середовищем проживання [7, с. 49].

Пріоритетами тут мають бути: збалансований розвиток сільського господарства за рахунок деконцентрації землеволодіння та землекористування; допуск до ринку землі лише соціально відповідальних інвесторів; використання еколого-рекреаційного потенціалу земельних ресурсів, насамперед, на користь місцевих спільнот. Також потрібно вдосконалення таких

аспектів інституційного механізму господарювання, як формування ефективного власника, соціальної відповідальності при користуванні об'єктами власності, доступність кредитних ресурсів, інвестиційна привабливість аграрного сектора [8, с. 67].

Аграрний сектор вплине на відновлення та стійке зростання національної економіки, якщо в регулюванні його розвитку узгоджуватимуться інтереси сільського господарства, сільських громад та суспільства в цілому. Орієнтація на зближення аграрного і сільського розвитку в Україні диктує необхідність подальшого удосконалення інституційних механізмів регулювання агропродовольчого комплексу з метою забезпечення розв'язання нових завдань. Мова, йде, насамперед, до спонукання суб'єктів аграрного господарювання, особливо великих агрохолдингів та корпорацій, до ощадливого використання природних, соціальних, інфраструктурних, трудових та інших ресурсів сільської місцевості.

Це і спрямування виробничо-економічних результатів діяльності агробізнесу, господарств населення на забезпечення розширеного відтворення цих ресурсів. Зусилля інститутів державного регулювання та інших складових інституційного механізму розвитку аграрного сектору економіки мають бути спрямовані на подолання перекосів в організаційній структурі сільського господарства; стимулювання диверсифікації суб'єктів господарювання та сільського населення; забезпечення інтересів мешканців усіх типів сільських поселень (особливо віддалених, малих, гірських та ін.), пов'язаних з їх соціально-економічною діяльністю та доступом до суспільних благ та послуг у процесі реформування місцевого самоврядування, соціальної сфери та модернізації інфраструктури.

Необхідно зазначити, що аграрний сектор економіки України має безпосереднє відношення до забезпечення продовольчої безпеки України. Тому потрібно також приділити увагу стану та інституційним трансформаціям механізмів забезпечення її належного рівня. Потрібно констатувати, що в період реформування аграрного сектору відбулося поглиблення інституційних суперечностей та проблем неврегульованості законодавчого базису державної політики забезпечення продовольчої безпеки. Це, значним чином, ускладнило реалізацію ефективною державної політики забезпечення продовольчої безпеки.

Так, відбувалося стримування розвитку і нарощення потужностей окремих галузей сільського господарства; ускладнення прове-

дення техніко-технологічної модернізації аграрної сфери, її переорієнтація на інвестиційно-інноваційні засади розвитку, стримує створення ефективних механізмів державної підтримки насамперед дрібних та середніх товаровиробників.

Досить ускладненим є лобювання інтересів вітчизняних товаровиробників на європейському аграрному ринку та перешкоджає реалізації ефективною політики протекціонізму в аграрному секторі в умовах лібералізації торгівлі з країнами ЄС [9, с. 38]. На законодавчому рівні досі не закріплено інституту державного інтервенційного агента, відсутня систематична практика товарних та фінансових інтервенцій на організованому аграрному ринку, залишається не сформованим державний інтервенційний фонд, що підвищує ризики продовольчої безпеки.

Інституційні суперечності посилюються в умовах низької ефективності реалізації програмних засад державної політики забезпечення продовольчої безпеки через відсутність чітких механізмів і джерел їх фінансування. Лібералізація аграрного ринку за рахунок реалізації економічної частини "Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом" створює проблеми для підвищення продовольчої залежності України щодо окремих товарних груп. Насамперед, це стосується тих товарних сегментів аграрного ринку, які традиційно є імпортозалежними, а також галузей, виробництво яких недостатньо розвинене та характеризується недостатньою ефективністю використання наявного природно-ресурсного потенціалу.

Виклики посилення продовольчої залежності України в розрізі товарних груп формують загрози не лише соціально-економічного, але й виробничого характеру. Вони полягають у обмеженні параметрів розвитку окремих галузей сільського господарства з урахуванням перспективи насичення внутрішнього аграрного ринку дешевшими імпортними товарами. Це стримує створення та розвиток горизонтально-вертикальних комплексів та кластерів в аграрній сфері із замкненим виробничим циклом, ускладнює подолання сировинної спрямованості вітчизняного АПК, обмежує джерела доданої вартості та валового внутрішнього продукту (ВВП), знижує податкові надходження до бюджетів усіх рівнів [10, с. 58].

Як уже було сказано, у процесі переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки система та механізми регулювання розвитку аграрного сектору в Україні поступово від-

окремлювалися від вирішення проблем розвитку села. Це сприяло залученню іноземних інвестицій у сільське господарство, дозволило зосередити державну підтримку стимулюванні оптового виробництва найбільш рентабельної продукції, що багато в чому зумовило зазначені вище позитивні результати сільськогосподарського виробництва. У той самий час усередині аграрного сектору сформувалися значні структурні деформації, створюють загрози його подальшого поступального розвитку.

Таким чином, дуальна структура сільськогосподарського виробництва в Україні, представлена корпоративним (агрохолдинги, самостійні агропідприємства, великі фермерські господарства, що працюють на основі найманої праці) та індивідуальним (фермерські та особисті господарства) секторами, надто поляризована з погляду доступу до виробничих ресурсів, інновацій, прибуткових ринків тощо і, відповідно, галузевого характеру [11, с. 110].

Корпоративний сектор монополізував виробництво високомеханізованої та високорентабельної продукції, індивідуальний сектор значною мірою змушений (для виживання своїх сімей) займатися трудомістким та малоприбутковим землеустроєм. За зовнішньою комплектарністю ховається нерівне становище різних типів виробників, економічне, соціальне та політичне домінування корпоративного сектору. В результаті у вітчизняній агропродовольчій системі утворилися значні деформації та диспропорції.

Використання інновацій корпоративними фермами, підвищення продуктивності праці та звільнення призвели до монокультуризації виробництва, посилення антропогенного навантаження на агроландшафтні екосистеми та витіснення фермерів у низькодохідний неформальний сектор, що призвело до бідності сільських мешканців та деградації сільського населення. Збільшення обсягів експортоорієнтованої продукції призвело до перекосів галузевої та товарної структури виробництва, наслідком чого стало зростання цін на продовольство, незбалансоване харчування та споживання дешевих продуктів та всіляких замінників сумнівної якості.

Надмірна концентрація землекористування великим агробізнесом також провокує посилення соціальної напруженості в суспільстві, поширення знелюднення значної кількості сільських територій та створює загрози здійсненню суспільного контролю над ними [12, с. 228]. Монополізація права оренди землі великими землекористувачами обмежує доступ

дрібних сільськогосподарських підприємств, фермерських та особистих підсобних господарств до ринку землі та її оренди, контроль над використовуваною ними сільськогосподарською технікою та агротехнікою. Це спричиняє погіршення стану сільськогосподарських угідь та довкілля, ресурсовиснажливого характеру аграрного виробництва.

ВИСНОВКИ

Значний вплив вже сьогодні та прямо пропорційний зв'язок у майбутньому щодо ефективного розвитку аграрного сектору мають процеси децентралізації управління та адміністративно-територіальної реформи загалом, що відбуваються в Україні. Тому сучасні інституційні механізми розвитку аграрного сектору мають бути направлені на забезпечення тісних взаємозв'язків та узгоджених дій у системі "державні інститути — аграрні підприємства — місцеві громади". Це буде сприяти вирішенню проблем земельної реформи; раціонального землекористування та соціальної відповідальності великого агробізнесу; забезпеченню продовольчої безпеки.

Головним завданням місцевих громад як органів місцевого самоврядування та нових інститутів стає всебічне сприяння розвитку аграрного сектору й інших видів діяльності та галузей сільської економіки, оскільки після децентралізації саме від їх узгодження переважною мірою залежить наповнення місцевих бюджетів, отже, й можливості підвищувати рівень та якість життя сільського населення, його добробут, особистісний розвиток сільських жителів. На території юрисдикції місцевого самоврядування важливо формувати збалансовану соціально-економічну діяльність сільських громад, що забезпечується за наявності оптимальної кількості підприємств різного масштабу з пріоритетною підтримкою фермерських та підсобних господарств.

Література:

1. Мармоль А.О. Методичні підходи до розвитку сільських територій на засадах децентралізації. Економіка АПК, 2016, № 7. С. 80—86.
2. Ходеківська О.В., Могильний О.М. Неоліберальні підходи до формування моделі ринкового обігу земель: завищені очікування та реальність. Економіка АПК. 2019. № 9. С. 6.
3. Романюк І.А. Особливості відтворювального процесу в аграрному секторі. Агросвіт. № 11. 2016. С. 12—15.
4. Ходеківська О.В., Левек Р. Земельні відносини: пошук балансу інтересів між держав-

ним регулюванням та неолібералізмом. Економіка АПК. 2018. № 6. С. 5—18.

5. Ігнатенко М.М., Рунчева Н.В. Процеси ресурсозабезпечення спеціалізації та концентрації виробництва в корпоративних агроформуваннях. Економіка та держава. № 1. 2017. С. 10—14.

6. Довжик О.О. Державна регулятивна аграрна політика в контексті світового досвіду. Економіка і суспільство. 2016. № 2. С. 97—102.

7. Мармунь Л.О., Радєва М.М. Механізм формування диверсифікаційної політики підприємства в умовах трансформаційної економіки: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2006. 198 с.

8. Ігнатенко М.М. Соціальна відповідальність бізнесових структур у діяльності харчових підприємств. Економіка АПК. 2015. № 3. С. 65—69.

9. Ходаківська О.В., Могильний О.М. Соціальна відповідальність агрохолдингів: теоретичні припущення та ринкові практики. Ринок праці та зайнятість населення. 2018. № 1. С. 32—41.

10. Федоров М.М. Земельна реформа і розвиток земельних ринкових відносин. Економіка АПК. 2011. № 7. С. 55—60.

11. Щуревич Л.М. Пріоритети аграрної політики України у контексті європейської інтеграції. Збірник наукових праць НАДУ. 2017. Вип. 2. С. 105—122.

12. Романюк І.А. Основні чинники та напрями інтенсифікації аграрного виробництва в сучасних умовах господарювання. Наукові праці ПДАА. Вип. 2 (11). Полтава: ПДАА. 2015. С. 225—230.

13. Лопатинський Ю.М., Кифяк В.І. Розвиток аграрного сектора національної економіки на інституційних засадах: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. 248 с.

14. Бородіна О.М., Шубравська О.В. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки: наукова доповідь, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". К., 2018. 152 с.

References:

1. Marmul', L.O. (2016), "Methodical approaches to the development of rural areas on the basis of decentralization", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 80—86.

2. Khodakivs'ka, O.V. and Mohyl'nyy, O.M. (2019), "Neoliberal approaches to the formation of the model of market turnover of land: inflated expectations and reality", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 6.

3. Romaniuk, I.A. (2016), "Features of the reproduction process in the agricultural sector", *Ahrosvit*, vol. 11, pp. 12—15.

4. Khodakivs'ka, O.V. and Levek, R. (2018), "Land relations: finding a balance of interests between government regulation and neoliberalism", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 5—18.

5. Ihnatenko, M.M. and Runcheva, N.V. (2017), "Processes of resource provision of specialization and concentration of production in corporate agricultural formations", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 10—14.

6. Dovzhyk, O.O. (2016), "State regulatory agricultural policy in the context of world experience", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 2, pp. 97—102.

7. Marmul', L.O. and Radyeva, M.M. (2006), *Mekhanizm formuvannya dyversyfikatsiynoyi polityky pidpryyemstva v umovakh transformatsiynoyi ekonomiky* [The mechanism of formation of diversification policy of the enterprise in the conditions of transformational economy], NNTS IAE, Kyiv, Ukraine.

8. Ihnatenko, M.M. (2015), "Social responsibility of business structures in the activities of food companies", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 65—69.

9. Khodakivs'ka, O.V. and Mohyl'nyy, O.M. (2018), "Social responsibility of agricultural holdings: theoretical assumptions and market practices", *Rynok pratsi ta zaynyatist' naseleennya*, vol. 1, pp. 32—41.

10. Fedorov, M.M. (2011), "Land reform and development of land market relations", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 55—60.

11. Shchurevych, L.M. (2017), "Priorities of Ukraine's agricultural policy in the context of European integration", *Zbirnyk naukovykh prats' NADU*, vol. 2, pp. 105—122.

12. Romaniuk, I.A. (2015), "The main factors and directions of intensification of agricultural production in modern economic conditions", *Naukovi pratsi PDAA*, vol. 2 (11), pp. 225—230.

13. Lopatyns'kyi, Yu.M. and Kyfyak, V.I. (2014), *Rozvytok ahrarynoho sektora natsional'noyi ekonomiky na instytutsiynnykh zasadakh* [Development of the agricultural sector of the national economy on an institutional basis], Chernivets'kyi natsionalnyi universytet, Chernivtsi, Ukraine.

14. Borodina, O.M. and Shubrav'ska, O.V. (2018), *Ahrarnyy i sil's'kyi rozvytok dlya zrostannya ta onovlennya ukraiyins'koyi ekonomiky: naukova dopovid'* [Agrarian and rural development for the growth and renewal of the Ukrainian economy: scientific report], DU "Instytut ekonomiky ta prohnozuvannya NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 15.02.2022 р.*

УДК 519.866:005.93

Н. В. Трусова,

д. е. н., професор, професор кафедри бізнес-консалтингу та міжнародного туризму,
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного
ORCID ID: 0000-0001-9773-4534

І. І. Вініченко,

д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-9527-1625

Н. К. Дьяченко,

старший викладач кафедри вищої математики,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-8506-9204

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.4.18

МОДЕЛЮВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

N. Trusova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Business Consulting
and International Tourism, Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University

I. Vinichenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics,
Dnipro State Agrarian and Economic University

N. Diachenko,

Senior Lecturer of the Department of Mathematics,
Dnipro State Agrarian and Economic University

MODELING OF THE BUSINESS PROCESSES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

В статті розглянуто теоретичні та методичні положення моделювання бізнес-процесів сільськогосподарських підприємств. Доведено, що моделювання поточних бізнес-процесів сільськогосподарських підприємств в поточному періоді, на основі яких формується оптимізаційна багатокритеріальна граф-модель ймовірного часового лагу дебіторської заборгованості, диференціює параметри ефективності виробничої діяльності шляхом використання методу логістичної регресії. Обґрунтовано, що моделювання бізнес-процесів сільськогосподарських підприємств в поточному періоді дозволяє виявляти причинно-наслідкові зв'язки в дисфункціях виробничої діяльності і переходити до моделі стійкого розвитку з ефективним використанням ресурсних потоків. Моделювання розглядається як рефлексивна технологія, яка на ранніх стадіях розвитку кризових ситуацій виступає методичною основою моделі, яка пов'язує сучасний аналітичний процес та динамічною економічною дійсністю сільськогосподарських підприємств. Для визначення ймовірності часового лагу дебітором заборгованості за продукцію (роботи) послуги представлено економетрично-регресійну модель, яка уособлює комплекс показників результативності. Встановлено, що ефективність впровадженої кредитної політики ґрунтується на факті досягнення оптимального часового лагу дебіторської заборгованості.

The article considers the theoretical and methodological provisions of modeling business processes of agricultural enterprises. It is proved that modeling of current business processes of agricultural enterprises in the current period, based on which the optimization multicriteria graph-model of probable time lag of receivables is formed, differentiates the parameters of production efficiency by using the method of logistic regression. It is substantiated that the modeling of business processes of agricultural enterprises in the current period allows identifying causal links in the dysfunctions of production activities and moving to a model of sustainable development with efficient use of resource flows. Modeling is considered as a reflective technology, which in the early stages of crisis development is the methodological basis of the model, which connects the modern analytical process and the dynamic economic reality of agricultural enterprises. It is substantiated that in the modeling of the current business process there are commodity, energy, labor, logistics and

other flows, but all of them in the resource aspect, are also reduced to the primary flows of agricultural enterprises. The existence of primary flows of agricultural entities has a significant result of operation, if the studied object depends not only on the optimization of the use of financial, material and information resources, but also on the components of the relevant flows. The scheme of realization of methodical position on modeling of business processes of agricultural enterprises in the current period is presented. The structure of graph-model of rational architecture of probabilistic time lag of receivables in the current business process of agricultural enterprises is constructed. A system of indicators for evaluating the priority business process of "Probabilistic time lag with receivables" has been developed. To determine the probability of time lag, the debtor of the debt for products (works) of the service presents an econometric model using log-regression, which includes a system of indicators for assessing debtors. It is established that the effectiveness of the implemented credit policy is based on the fact of achieving the optimal time lag of receivables.

Ключові слова: моделювання, бізнес-процеси, виробнича діяльність, ресурсні потоки, сільськогосподарські підприємства.

Key words: modeling, business processes, production activity, resource flows, agricultural enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Уповільнення економічного зростання, що нині характерне для України, спонукає сільськогосподарські підприємства шукати шляхи суттєвого підвищення ефективності виробничої діяльності. Сучасні умови господарювання вимагають нової парадигми розвитку ринку, який в умовах зміни економічного середовища, зорієнтований на споживачів, які вимагають більш інноваційної продукції та послуг при динамічному прискоренні величини витрат виробництва. У свою чергу, це вимагає покращення бізнес-процесів розвитку сільськогосподарських підприємств, враховуючи їх стратегічне значення для економіки країни, зростаючу їх роль в умовах активізації глобалізації та євроінтеграції. Адаптації до конкретних потреб певного споживача при певних специфічних особливостях господарювання суб'єктів сільськогосподарського виробництва вимагає об'єктивного переосмислення підходів до аналізу бізнес-процесів, які дозволяють вирішити проблеми створення ефективних та економічно обґрунтованих форм організації бізнесу та відкривають широкі можливості для формування на цій основі стійкого руху ресурсного потоку, який має бути більш гнучкими із якісною структурою задоволення вимог споживачів.

Адаптація сільськогосподарських підприємств до нових умов господарювання неможлива без широкого використання науково обґрунтованого арсеналу засобів і методів аналізу бізнес-процесів в ринковому середовищі, що їх оточує. До їх числа слід віднести окрему прикладну та науково-методичну базу, яка становлять такі напрями: теорію ймовірності, математичну статистику, функціонально-вартісний аналіз, лінійне, нелінійне і динамічне програму-

вання, теорію ігор, теорію масового обслуговування, теорію управління запасами, методи імітаційного моделювання і сітьового планування, економічну кібернетику, системотехніку тощо. Кожен з перерахованих видів аналізу бізнес-процесів має свою сферу застосування. Проте жоден з них не дозволяє встановити ті кількісні пропорції, які необхідні для нормального функціонування сільськогосподарських підприємств. Тому, основними пріоритетами ефективності виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств має бути моделювання бізнес-процесів на засадах сучасного методичного інструментарію.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та методичні основи формування та реалізації бізнес-процесів підприємств розглядаються в дослідженнях зарубіжних та вітчизняних вчених: А. Алчіан А. [1], З. Ірані, В. Хлупік, Г. Гіагліс [3], М. Каменнова, А. Громов, М. Ферапонтов, А. Шматлюк [4], Ф. Найт [12], Л.Чейз Рорі [14], М. Хайт, Я. Гімено, Р. Хоскіссон [18]. Проблема забезпечення ефективності реалізації бізнес-процесів підприємств шляхом порівняння собівартості та вартості продукції в економічних проєктах на засадах моделювання приділяли увагу такі вчені, як: Р. Клієм [5], М. Кубаракіс, Д. Плексу-сакіс [6], Г. Куликов, К. Конєв [8], Дж. Лінтон, С. Уолш [9], Дж. МакКленнен, Д. Інгерсолл [10], К. Мамонова [11], А. Наумов, М. Хайрулін [13], Є. Рунова [15], А. Сергєєва [16], Р. Хоскіссон, М. Хайт, В. Ван [19]. Проте, у наукових працях не приділено достатньо уваги методичним рекомендаціям щодо моделювання, аналізу та вдосконалення бізнес-процесів сільськогоспо-

дарських підприємств на основі ефективного використання економіко-математичних методів і моделей.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження є обґрунтування методичних положень щодо моделювання бізнес-процесів сільськогосподарських підприємств в поточному періоді, на основі яких формується оптимізаційна багатокритеріальна граф-модель ймовірного часового лагу дебіторської заборгованості, що реалізується з використанням методу логістичної регресії, диференціюючи таким чином параметри ефективності виробничої діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Основним у формуванні теорії процесного моделювання є бізнес-процес, який уособлює в собі комплекс взаємообумовлених функціональних, як вхідних, та і вихідних потоків, що в часовому просторі трансформуються за певності синхронності та ритмічності ресурсів, і, таким чином, формують результуючий вихід продукції та послуг на вимоги споживачів [4, с. 27; 7, с. 5]. Характерними ознаками бізнес-процесів сільськогосподарських підприємств є орієнтованість на сучасного споживача та вихід за межі формальної організаційної структури. При цьому, на підґрунті застосування архітектури референтних моделей, моделювання бізнес-процесів охоплює значний комплекс дій, які спрямовуються на диференцію параметрів збільшення поточних ресурсних потоків у виробничій діяльності суб'єктів господарювання [4, с. 30].

В загальному випадку термін "потік" з позицій математики, фізики, економіки, логістики, інформатики, філософії визначається як сукупність однорідних елементів, що сприймаються як єдине ціле і існують на визначеному часовому інтервалі [17, с. 14]. З точки зору поточного бізнес-процесу потік як динамічний ряд фінансових, матеріальних та інформаційних показників, відображує перехід підприємства з одного стану в інший протягом визначеного часового інтервалу. Зміна станів підприємства визначається зміною якісної або кількісної структури об'єкта, що досліджується, тобто, при використанні елементів поточного процесу в моделюванні бізнес-процесів виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств, стає можливим оцінка моментного стану досліджуваного об'єкта одночасно з позицій одиниць часу, обсягу та якісної структури [17, с. 15].

З появою економічної теорії, сутністю якої є організація, планування, управління і контроль поточних ресурсних потоків в просторі і часі уможливорюється їх взаємодію в архітектурі матеріальних, фінансових та інформаційних потоків як первинних потоків виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств. Крім того, в залежності від моделювання поточного бізнес-процесу, в окремі потоки виділяють товарні, енергетичні, трудові, логістичні та інші потоки, проте всі вони в ресурсному аспекті, також зводяться до первинних потоків сільськогосподарських підприємств. Існування первинних потоків суб'єктів сільськогосподарського виробництва, має вагомий недолік: результат функціонування досліджуваного об'єкта залежить не тільки від оптимізації використання фінансових, матеріальних і інформаційних ресурсів, які являють собою складові відповідних потоків [17, с. 22].

Для досягнення ефективності моделювання поточних бізнес-процесів виробничої діяльності одним із пріоритетних напрямів підприємств є досягнення максимізації якості продукції за рахунок оптимального руху ресурсів з ймовірним часовим лагом. Це зумовлює розробити оптимізаційні моделі, які дозволяють формують багатокритеріальну варіацію сценаріїв виробничої діяльності через використання систем показників стану бізнес-процесів сільськогосподарських підприємств на засадах інструментарію економіко-математичного моделювання.

Моделювання поточних бізнес-процесів сільськогосподарських підприємств дозволяє виявляти причинно-наслідкові зв'язки в дисфункціях виробничої діяльності і переходити до моделі стійкого розвитку з ефективним використанням ресурсних потоків. Моделювання розглядається як рефлексивна технологія, яка на ранніх стадіях розвитку кризових ситуацій виступає методичною основою моделі, яка пов'язує сучасний аналітичний процес та динамічною економічною дійсністю сільськогосподарських підприємств [5; 13]. Моделювання дозволяє визначити стан функціонування об'єкта дослідження (оціночна функція); виявити можливі зміни стану об'єкта (діагностична функція) та передбачити можливі заходи щодо покращення або відновлення стану суб'єкта (пошукова функція) [6].

Узагальнену схему реалізації методичних положень щодо моделювання поточних бізнес-процесів сільськогосподарських підприємств наведено на рис. 1.

Рис. 1. Схема реалізації методичних положень щодо моделювання бізнес-процесів сільськогосподарських підприємств в поточному періоді

Джерело: розроблено авторами.

Важливим в описі поточних бізнес-процесів є отримання рівнозначних моделей, які будуються не тільки на формальних методах та інструментах моделювання, а також забезпечують контроль якості самого процесу моделювання. При цьому фактори, що забезпечують отримання адекватних моделей поточних бізнес-процесів уможливають отримання позитивного ефекту виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств [11].

Детермінація методів та моделювання (опису) поточних бізнес-процесів дозволяє створити моделі структурного типу, які формують ресурсні потоки виробничої діяльності, полегшують будову первісної архітектури бізнес-процесів сільськогосподарських підприємств та поєднують декілька сценаріїв оптимального використання інформаційних ресурсів, фінансових, трудових та матеріальних в цілому, який відповідає цілісній функціональній потребі та очікуваним результатам.

Архітектуру поточних бізнес-процесів сільськогосподарських підприємств розглянуто як багатокритеріальну задачу, яка ґрунтуючись на перевагах ієрархічних моделей дозволяє зробити вибір сценаріїв раціональної референтної моделі ймовірного часового лагу дебіторської заборгованості, як графічно-структуроване співвідношеннями "критеріальний параметр-альтернатива" (рис. 2).

Особливістю багатокритеріальної оптимізаційної граф-моделі для побудови архітектури ймовірного часового лагу дебіторської заборгованості в поточному бізнес-процесі сільськогосподарських підприємств є те, що для отримання значень вагових коефіцієнтів вузлів графа використовується модифікований метод аналізу ієрархій (МАІ), за допомогою якого формуються матриці попарних порівнянь. Кожний рівень критеріального параметру моделі уособлює в собі ресурсні компоненти результативної величини, які за допомогою використати нелінійного рівняння

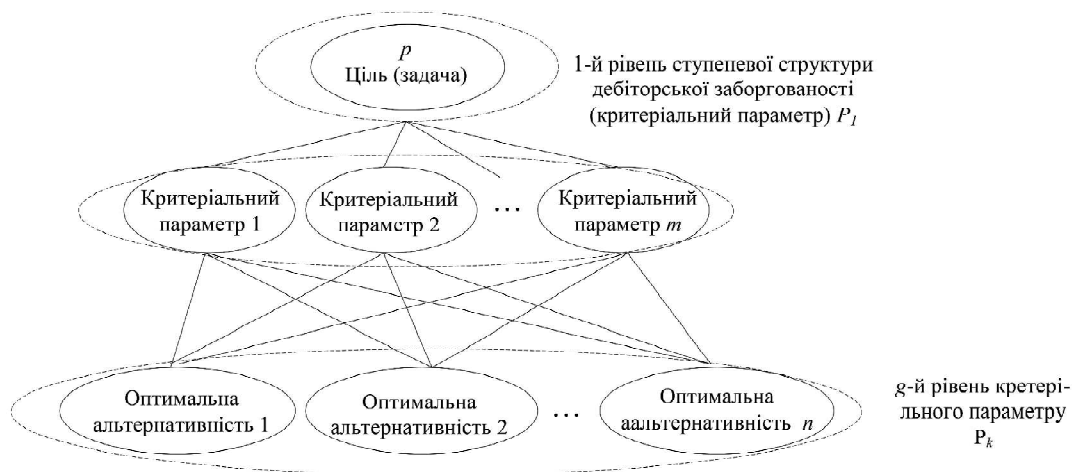

Рис. 2. Структура граф-модель раціональної архітектури ймовірнісного часового лагу дебіторської заборгованості в поточному бізнес-процесі сільськогосподарських підприємств

Джерело: удосконалено авторами за даними [7].

вилучаються із архітектурної моделі шляхом нівелювання їх несумісності в попарному порівнянні. Це дозволяє сформувати більш якісну оптимальну альтернативність результату за декількома сценаріями [7, с. 7; 15].

Багатокритеріальна ціль (задача) із результуючою сукупністю величин оптимальної альтернативності, що моделює архітектуру поточних бізнес-процесів сільськогосподарських підприємств є такою $x^* \in X$, для якої розраховується наступне рівня [7, с. 8; 15]:

$$x^* = \arg \max_{x \in X} \left(-1 + \prod_{j=1}^m (1 + w_{f_j}(x_i))^{w_p(f_j)} \right),$$

$$w_p(f_j) \geq 0, \sum_{j=1}^m w_p(f_j) = 1 \quad (1),$$

де $w_{f_j}(x_i)$ — пріоритетність ресурсних компонент відносно кожного критеріального параметру модельної архітектури поточних бізнес-процесів; x_i — оптимальна альтернативність архітектури ймовірнісного часового лагу дебіторської заборгованості в поточному бізнес-процесі, $i = \overline{1, n}$; n — загальна сікупність оптимальної альтернативності; f_j — критеріальний параметр сценарію модельної архітектури, $j = \overline{1, m}$; m — загальна сукупність критеріальних параметрів; $w_p(f_j)$ — пріоритет j -го критеріального параметру відносно цільової задачі p ; p — мета сценарію модельної архітектури ймовірнісного часового лагу дебіторської заборгованості в поточному бізнес-процесі. Цінність модельної архітектури зводиться до відбору інформації, яка структурується на засадах ек-

спертних оцінок та дозволяє визначити її достовірність [7, с. 8; 15].

Модельну ймовірнісність часового лагу дебіторської заборгованості в поточному бізнес-процесі сільськогосподарських підприємств визначено із системи оптимальної альтернативності за критеріальними параметрами, які вважаються достовірними в ринково орієнтованому бізнесі суб'єктів сільськогосподарського виробництва, враховуючи їх галузеву специфіку. На основі модельних розрахунків (табл. 1) побудовано архітектуру ймовірнісного часового лагу дебіторської заборгованості в поточному бізнес-процесі сільськогосподарських підприємств відповідно до enhanced Telecom Operation Map (eTOM).

Застосування референтної структурної моделі eTOM дозволяє: використовувати загальногалузеву концепцію поточних бізнес-процесів суб'єктів сільськогосподарського виробництва, як інформаційний потік, що сприятиме швидкій її адаптації до специфічних особливостей виробничої діяльності; проектувати, аналізувати, вдосконалювати поточні бізнес-процеси шляхом виявлення та усунення їх дублювання з однаковою функціональністю; оцінювати вартісної характеристики, ефективності та інших параметри поточних бізнес-процесів; розвивати модельну інфраструктуру ресурсних потоків для підвищення ефективності виробничої діяльності та мінімізації аналітичних ризиків [19, с. 433].

Першочергово удосконалення потребують поточні бізнес-процеси сільськогосподарських підприємств, які мають пріоритет у формуванні результативних індикаторів, які необхідно оцінювати за ступенем їх важливості з метою де-

Таблиця 1. Використання моделі раціональної архітектури ймовірнісного часового лагу дебіторської заборгованості в поточному бізнес-процесі сільськогосподарських підприємств

Критерії, f_j	Відкритість	Системність	Ринкова орієнтованість в бізнесі	Реурсна орієнтованість у виробництві	Деталізованість	Врахування інноваційного виду моделювання	Врахування галузевої специфіки	Результат лінійного вирівнювання критеріальних параметрів	Результат нелінійного вирівнювання критеріальних параметрів
Вага, $w_p(f_j)$	0,15	0,45	0,08	0,05	0,08	0,05	0,15		
Оптиміальна альтернативність, x_i	Частка в сукупності критеріальних параметрів, $w_{f_j}(x_i)$								
еТОМ	0,14	0,31	0,22	0,08	0,39	0,14	0,40	0,2803	0,2767
СОВІТ	0,14	0,10	0,04	0,23	0,08	0,28	0,08	0,1131	0,1119
TRCF	0,14	0,31	0,22	0,08	0,19	0,07	0,20	0,2308	0,2282
Модель Портера	0,14	0,06	0,22	0,08	0,08	0,03	0,08	0,0895	0,0885

Джерело: сформовано авторами за даними [7].

тального аналізу їх впливу на зміну вектору поточних бізнес-процесів, що за економічним змістом мають кількісні (часові та вартісні) та якісні (системоформуючі, системозабезпечуючі та системореалізуючі) ознаки.

На особливу увагу заслуговують показники результативності, які доцільно об'єднати в інтегрований показник R , що дозволить об'єктивно оцінити результативність поточних бізнес-процесів з урахуванням значень окремих критеріїв [7, с. 9; 15]:

$$R = \begin{cases} 1 / D_E, & \text{якщо } D_E \in (0,01; 1], \\ 100, & \text{якщо } D_E \in (0; 0,01]. \end{cases}$$

$$D_E = \sqrt{\sum_{j=1}^m (1 - P_j^*)^2};$$

$$P_j^* = \begin{cases} P_j / P_j^n, & \text{якщо } P_j \leq P_j^n, \\ P_j^n / P_j, & \text{якщо } P_j \geq P_j^n. \end{cases} \quad (2),$$

де D_E — евклідова відстань стандартизованого показника результативності бізнес-процесу; P_j^* — стандартизоване значення показника результативності, $P_j^* \in [0; 1]$; j — номер показника результативності, $j = \overline{1, m}$; m — кількість показників результативності бізнес-процесу; P_j — фактичне значення показника результативності; P_j^n — планове значення j -го показника результативності [7, с. 9; 15].

Аналіз виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств дозволив визначити пріоритетний бізнес-процес, який пов'язаний із

обсягом "дебіторська заборгованість". Поява дебіторської заборгованості сільськогосподарських підприємств зумовлена їх специфікою розрахункових операцій. Збільшення її величини призводить до дефіциту вільних грошових коштів, що, в свою чергу, провокує прискорене уповільнення платіжної спроможності суб'єктів виробництва та нівелює зростання фінансової стійкості [17, с. 244].

Розроблено систему показників оцінювання пріоритетного бізнес-процесу "Ймовірнісного часового лагу дебіторською заборгованістю". Окремо обчислюється індикатори раціонального використання вартісних потоків в поточному бізнес-процесі: термін оборотності та коефіцієнт безнадійної дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги. Допустимий розмір дебіторської заборгованості доцільно визначати при співставленні її з розміром кредиторської в фінансовому циклі. Це дозволяє максимізувати критеріальні параметри ефективності використання активів до нормативного рівня поточної ліквідності, що забезпечує нормальний стан фінансової рівноваги сільськогосподарських підприємств.

Центральним елементом у системі оцінювання ймовірнісного часового лагу дебіторської заборгованості є політика фінансування сільськогосподарських підприємств, яка дозволяє частково покрити нестачу грошових ресурсів від дебіторів, призупинити зростання її безнадійної величини. Коригування критеріальних параметрів фінансування виробничої діяльності дозволяє обґрунтувати умови цінової політики для окремих дебіторів, шляхом їх

ранжування за ймовірнісним часовим лагом дебіторської заборгованості [7, с. 11; 15, с. 24;].

Для визначення ймовірності часового лагу дебітором заборгованості за продукцію (роботи) послуги представлено економетрично-регресійну рівняння [7, с. 11; 15]:

$$P_i = \begin{cases} Y_i = 0 \\ Q_{ik} \end{cases} = 1 - PZ_i = 1 - \frac{e^{Z_i}}{1 + e^{Z_i}},$$

$$Z_i = \theta_{i0} + \theta_{i1}Q_{i1} + \dots + \theta_{ik}Q_{ik} \quad (3),$$

$$Y_i = \begin{cases} 1, \text{ якщо в досліджуваному періоді дебитором не погашена заборгованість} \\ 0, \text{ якщо в досліджуваному періоді дебитором погашена заборгованість} \end{cases}$$

де P_i — ймовірність часового лагу на покриття дебіторської заборгованості i -м клієнтом, $i = \overline{1, N}$; N — сукупність дебіторів сільськогосподарських підприємств; Y_i — бінарна (дихотомічна) змінна, яка визначає ймовірність часового лагу покриття дебіторської заборгованості; Q_{ik} — комплекс оціночних індикаторів дебіторів $k = \overline{1, m}$; m — сукупна кількість оціночних індикаторів дебіторів; PZ_i — ймовірність часового лагу, що формує прострочену дебіторську заборгованість i -м дебітором, $PZ_i = [0; 1]$; e — базис натурального логарифма; Z_i — фактичний розмір дебіторської заборгованості, грн; θ_{ik} — параметри лінійної регресії Z [7, с. 11; 15].

Розглянута модельна ієрархічна структура ймовірнісного часового лагу дебіторської заборгованості налічує критеріальність параметрів за індикаторами сумнівності, тривалості погашення, оборотності, простроченої величини дебіторської заборгованості та її погашення споживачами продукції в загальному обсязі реалізованої продукції та наданих послуг.

Величину грошових надходжень від споживачів продукцію (робіт) послуг, враховуючи розмір погашення простроченої заборгованості, визначається таким чином [7, с. 11; 15]:

$$CF^t = \sum_{i=1}^N P_i^t dz_i^{t-1} + \sum_{g=1}^G D_g^t \quad (4),$$

де CF^t — ймовірність часового лагу надходження грошових коштів від споживачів продукції (робіт), послуг на кінець періоду t , грн; t — часовий лаг, місяць; dz_i^{t-1} — розмір дебіторської заборгованості на початок розрахункового часового лагу t для i -го споживача продукції (робіт), послуг, грн; D_g^t — ймовірність часового лагу надходження грошових коштів від g -ої групи споживачів на кінець часового лагу t , грн, $g = \overline{1, G}$; G — множина оптимізаційних альтернатив за сценаріями виробництва (реалізації) продукції (робіт) здійснення по-

слуг сільськогосподарськими підприємствами [7, с. 11; 15].

Оптимальним напрямом політики фінансування сільськогосподарських підприємств є стимулювання авансових платежів за виробничі запаси шляхом надання компенсації за їх нестачу. Тобто $D_g^t = D_{zg}^t$, ймовірність часового лагу надходження грошових коштів від використаних виробничих запасів у виробничому бізнес-циклі від різних груп споживачів розраховується за формулою [7, с. 12; 15]:

$$D_{zg}^t = \sum_{i=1}^{I_g} z_i(1-y)D_g^t, \text{ для } g = 1;$$

$$D_{zg}^t = \sum_{i=1}^{I_g} z_i(1-y)S_i^t + (1-z_i)D_g^t, \text{ для } g = \overline{2, G}; \quad (5),$$

$$Z_i = \begin{cases} 1, \text{ якщо клієнт скористався знижкою} \\ 0, \text{ якщо клієнт не скористався знижкою} \end{cases}$$

де D_{zg}^t — ймовірність часового лагу надходження грошових коштів, враховуючи розмір компенсації від g -ої групи споживачів продукції (робіт), послуг на кінець часового лагу t , грн; z_i — бінарна ознака змінної, що відображає час отримання компенсації i -м споживачем; y — компенсація за використання виробничих запасів на умові авансового платежу, $y = [0; 1]$; S_i^t — дохід від реалізації виробничих запасів i -му споживачу за часовий лаг t , грн; t — часовий лаг, місяць [7, с. 12; 15].

Отже, ефективність впровадженої політики фінансування сільськогосподарських підприємств ґрунтується на факті досягнення оптимального часового лагу дебіторської заборгованості. При цьому, оцінювання поточних бізнес-процесів ймовірнісного часового лагу дебіторської заборгованості повинно формуватись на моделюванні її циклу виникнення з метою введення заходів до приведення її рівня в оптимальну альтернативність за певних умов роботи сільськогосподарських підприємств, що дозволить покращити ефективності розрахункових операцій господарюючих суб'єктів.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, бізнес-процеси сільськогосподарських підприємств є складною ієрархічно-динамічною системою, яка функціонує і розвивається в умовах невизначеності. Трансформація поточних бізнес-процесів господарюючих суб'єктів в ринковому середовищі сут-

тево змінює економічні відносини і вимагає нових модельних конструкцій планування, оцінювання та прогнозування ресурсної компоненти виробничої діяльності. Модельна конструкція бізнес-процесів є вектором нівелювання певної невизначеності, яка виникає внаслідок некоординованого руху ресурсних потоків. Тому, модельні формоутворюючі компоненти виробничого бізнес-процесу сільськогосподарських підприємств мають витримувати часовий лаг траєкторії руху ресурсного потоку, забезпечуючи, таким чином, баланс технологічних можливостей у поєднанні з фінансовими, ринковими, екологічними та соціально-економічними потребами суб'єктів господарювання, а також управління інформацією з огляду на її призначення та змістовну наповненість. Виходячи з цього, моделювання бізнес-процесів має формувати стан стійкої рівноваги ресурсних потоків та згідно цільових математичним алгоритмам, дотримуватись критеріїв та параметрів незмінної величини показників, які впливають на результативність діяльності підприємств, за умов найкращого сценарію розвитку.

Література:

1. Alcian A. (1950). Uncertainty, evolution and economic theory. *Journal of Political Economy*. 1950. Vol. 58 (3). P. 211—221.
2. Бюджет Софт — українське програмне забезпечення бізнес-процесів. URL: https://budgetsoft.com.ua/techno-oglyad-systemy?gclid=EAIaIQobChMI-oPZt6n89QIVXAWiAx-14YAr8EAMYASAAEgLIN_D_BwE
3. Irani Z., Hlupic V., Giaglis G. (2000). Business-process reengineering: a design perspective. *International Journal of Flexible Manufacturing Systems*. 2000. Vol. 12 (4). P. 247—252.
4. Каменнова М., Громов А., Ферапонтов М., Шматлюк А. Бизнес-моделирование. Методология ARIS. М.: Вест-Мета Технологии. 2002. 279 с.
5. Kliem R.L. Risk management for business process reengineering projects. *Information Systems Management*. 2000. Vol. 17 (4). P. 50—71.
6. Koubarakis M., Plexousakis D. Business process modeling and design — a formal model and methodology. *BT Technology Journal*. 1999. Vol. 17 (4). P. 23—35.
7. Корзаченко О.В. Моделювання управління бізнес-процесами телекомунікаційних підприємств: автореф. дис. ... к-та екон. наук: 08.00.11. Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ, 2014. 20 с.
8. Куликов Г.Г., Конєв К.А. Методологія управління машинобудівним підприємством на основі інтеграції його бізнес-процесів. *Вісник УГАТУ*. 2006. № 2 (15). С. 82—91.
9. Linton J.D., Walsh S.T. Acceleration and extension of opportunity recognition for nanotechnologies and other emerging technologies. *International Small Business Journal*. 2008. Vol. 26 (1). P. 83—99.
10. McClennen J.C., Ingersoll D.M. Cultural change through quality process management. *College Student Journal*. 1997. Vol. 31 (1). P. 51—68.
11. Мамонова К. М. Карти самоорганізації у лінгвістичних описах в моделюванні соціально-економічних явищ. *Економіка: проблеми теорії та практики*. 2009. № 254 (6). С. 169—178.
12. Knight F. Risk, uncertainty and profit. Boston: Haygton, Mifflin. 1933. 274 p.
13. Наумов А.А., Хайрулін М.Б. (2009). Управління бізнес-процесами в умовах невизначеності. *Вісник УГТУ-УПІ*. 2009. № 2. С. 109—119.
14. Rory L. Chase The knowledge-based organization: an international survey. *Journal of Knowledge Management*. 1997. Vol. 1(1). P. 38—49.
15. Рунова Є.В. Моделювання бізнес-процесів в умовах фінансового оздоровлення промислового підприємства. *Вісник КГФЕІ*. 2008. № 4. С. 23—25.
16. Сергєєва А.Д. Система мотивації топ-менеджерів на основі показника вартості бізнесу. *Вісник УГТУ-УПІ*. 2008. № 3. С. 25—32.
17. Трусова Н.В., Цап В.Д., Терновський В.О. Управління фінансовими потоками підприємства. *Фінансова математика: Навчальний посібник*/ Н.В. Трусова, В.Д. Цап, В.О. Терновський. — За ред. ред. Трусової Н.В. — Мелітополь: ТОВ "Видавничий будинок ММД", 2017. — 392 с.
18. Hitt M.A., Gimeno Ja., Hoskisson R.E. Current and future research methods in strategic management. *Organizational Research Methods*. 1998. Vol. 1 (1). P. 6—44.
19. Hoskisson R.E., Hitt M.A., Wan W.P., Yiu D. Theory and research in strategic management: swings of a pendulum. *Journal of Management*. 1999. Vol. 25 (3). P. 417—456.

References:

1. Alcian, A. (1950), "Uncertainty, evolution and economic theory", *Journal of Political Economy*, vol. 58 (3), pp. 211—221.
2. Budget Software (2022), "Ukrainian business process software", available at: https://budgetsoft.com.ua/techno-oglyad-systemy?gclid=EAIaIQobChMI-oPZt6n89QIVXAWiAx-14YAr8EAMYASAAEgLIN_D_BwE

soft.com.ua/techno-oglyad-systemy?gclid=EAIaIQobChMI-oPZt6n89QIVXAWiAx14YAr8-EAMYASAAEgLIN_D_BwE (Accessed 10 Feb 2022).

3. Irani, Z., Hlupic, V. and Giaglis, G. (2000), "Business-process reengineering: a design perspective", International Journal of Flexible Manufacturing Systems, vol. 12 (4), pp. 247—252.

4. Kamennova, M., Gromov, A., Ferapontov, M. and Shmatyuk, A. (2002), Biznes-modelirovanie. Metodologiya ARIS. [Business modeling. ARIS methodology], Vest-Meta Tehnologiya, Moscow, Russia

5. Kliem, R.L. (2000), "Risk management for business process reengineering projects", Information Systems Management, vol. 17 (4), pp. 50—71.

6. Koubarakis, M. and Plexousakis, D. (1999), "Business process modeling and design — a formal model and methodology", BT Technology Journal, vol. 17 (4), pp. 23—35.

7. Korzachenko, O.V. (2014), "Modeling of Business Processes Management in Telecommunication Companies", Abstract of Ph.D. dissertation, Mathematical methods, models and information technologies in economics, Vadym Hetman National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

8. Kulikov, G.G. and Konev, K.A. (2006), "Methodology of machine-building enterprise management on the basis of integration of its business processes", Bulletin of the UGATU, vol. 2 (15), pp. 82—91.

9. Linton, J.D. and Walsh, S.T. (2008), "Acceleration and extension of opportunity recognition for nanotechnologies and other emerging technologies", International Small Business Journal, vol. 26 (1), pp. 83—99.

10. McClennen, J.C. and Ingersoll, D.M. (1997), "Cultural change through quality process management", College Student Journal, vol. 31(1), pp. 51—68.

11. Mamonova, K.M. (2009), "Maps of self-organization in linguistic descriptions in the modeling of socio-economic phenomena", Ekonomika: problemy teorii ta praktyky, vol. 254 (6), pp. 169—178.

12. Knight, F. (1933), Risk, uncertainty and profit, Haygon, Mifflin, Boston, USA

13. Naumov, A.A. and Khairulin, M.B. (2009), "Management of business processes in conditions of uncertainty", Visnyk UHTU-UI, vol. 2, pp. 109—119.

14. Rory, L. Chase (1997), "The knowledge-based organization: an international survey", Journal of Knowledge Management, vol. 1(1), pp. 38—49.

15. Runova, E.V. (2008), "Modeling of business processes in terms of financial recovery of an industrial enterprise", Visnyk KHFEI, vol. 4, pp. 23—25.

16. Sergeeva, A.D. (2008), "System of motivation of top managers on the basis of business value indicator", Visnyk KHFEI, vol. 3, pp. 25—32.

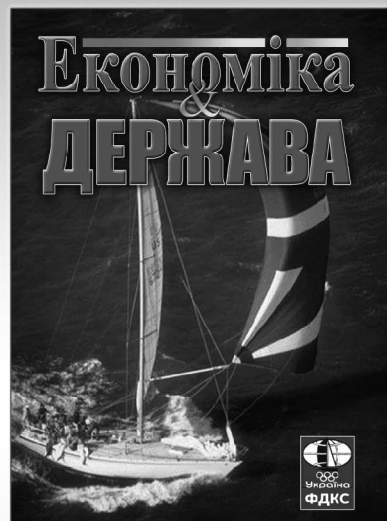
17. Trusova, N.V., Tsap, V.D. and Ternovsky, V.O. (2017), Upravlinnia finansovymy potokamy pidpriemstva. Finansova matematyka [Management of financial flows of the enterprise. Financial Mathematics], Vydavnychyj budynok MMD, Melitopol, Ukraine

18. Hitt, M.A., Gimeno, Ja. and Hoskisson, R.E. (1998), "Current and future research methods in strategic management", Organizational Research Methods, vol. 1(1), pp. 6—44.

19. Hoskisson, R.E., Hitt, M.A., Wan, W.P. and Yiu, D. (1999), "Theory and research in strategic management: swings of a pendulum", Journal of Management, vol. 25 (3), pp. 417—456.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2022 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: **economy_2008@ukr.net**

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 657+657.6

Т. О. Меліхова,

д. е. н., професор, завідувач кафедри облік, аналіз, оподаткування та аудит,

Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя

ORCID ID: 0000-0002-9934-8722

Ю. С. Кулик,

магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,

Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя

ORCID ID: 0000-0002-9353-8082

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.4.27

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ, ОПОДАТКУВАННЯ ТА АУДИТУ ЗЕМЕЛЬНОГО ПОДАТКУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ВЕЛИКОГО ТА МАЛОГО БІЗНЕСУ З МЕТОЮ ОПТИМІЗАЦІЇ ЇХ ПОДАТКОВОГО ПЛАНУВАННЯ

T. Melikhova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing,

Engineering Educational and Scientific Institute of Zaporizhzhya National University

Yu. Kulyk,

Master's student, Engineering Educational and Scientific Institute of Zaporizhzhya National University

IMPROVING THE ACCOUNTING, TAXATION AND AUDIT OF LAND TAX IN LARGE AND SMALL BUSINESSES IN ORDER TO OPTIMIZE THEIR TAX PLANNING

Земельна реформа відкриває нові горизонти до використання землі та надає нові можливості її придбання для ведення бізнесу, а також у землевласників з'являється право розпоряджатись землею на власний розсуд. Земельні ділянки, які знаходяться у власності та оренді підприємств великого та малого бізнесу оподатковуються земельним податком. За допомогою земельного податку держава намагається отримати додатковий дохід у бюджет України. За рахунок регулювання оподаткування земельним податком, держава збільшує або зменшує надходження до доходу бюджету, а також змінюються витрати підприємств на сплату цього податку. В фінансовому обліку, земельний податок відноситься до витрат, які змінюються у залежності від призначення землі (загальновиробничі, адміністративні, збут та ін.). Нажаль, земельний податок не цільового призначення, тому надходження від нього не направляються на рекультивацію земель. Це спонукає підприємства впроваджувати сучасні більш безпечні технології при землекористуванні та самостійно піклуватися за станом власної землі, тому дуже важливо приділяти увагу правильному веденню обліку, оподаткуванню та складанню звітності, а також якісно проводити його аудит для своєчасного виявлення та виправлення помилок з метою оптимізації податкового планування.

Метою роботи є удосконалення обліку, оподаткування та аудиту земельного податку на підприємствах великого та малого бізнесу з метою оптимізації їх податкового планування.

Метою аудиту земельного податку є встановлення законності, достовірності і доцільності здійснених операцій із земельного податку підприємства і правильності їх відображення в обліку.

Завдання проведення аудиту земельного податку перевірити: наявність земельних ділянок; правильність визначення залишку земельного податку на початок періоду; віднесення підприємства до платників земельного податку; визначення об'єктів оподаткування земельним податком; визначення бази оподаткування земельним податком на земельну ділянку, якщо нормативну грошову оцінку її проведено або не проведено; застосування кореспонденції рахунків із земельного податку; а також відповідність нарахування та сплати земельного податку; відображення земельного податку в журналі, головній книзі та Балансу на кінець періоду.

Удосконалено аудит земельного податку на підприємствах, що на відміну від існуючих включає: анкету, загальний план аудиту, програму аудиту, робочі документи аудитора. Запропонована методика проведення перевірки надасть змогу аудиторі охопити всі аспекти обліку земельного податку на підприємстві, дослідити правильність, своєчасність, законність відображення його в обліку, вчасно виявити порушення, провести якісний аудит та оптимізувати їх податкове планування.

Для оподаткування та ведення обліку земельного податку непередбачено окремих первинних документів, які полегшували складання податкової звітності. Тому пропонуємо для покращення ведення обліку земельного податку використовувати наступні бланки, а саме відомості: обліку земельних ділянок для нарахування земельного податку, віднесення підприємства до платників земельного податку, об'єктів оподаткування земельним податком, бази оподаткування земельним податком. Це поліпшить оподаткування земельним податком та ведення його обліку, дозволить своєчасно виявити та виправити помилки, що забезпечить оптимізацію податкового планування.

Land reform opens new horizons for land use and provides new opportunities to acquire land for business, and landowners have the right to dispose of land at their own discretion. Land owned and leased by large and small businesses is subject to land tax. With the help of the land tax, the state is trying to get additional income into the budget of Ukraine. By regulating the taxation of land tax, the state increases or decreases revenues to budget revenues, as well as changes in the costs of enterprises to pay this tax. In financial accounting, land tax refers to costs that vary depending on the purpose of the land (general production, administrative, sales, etc.). Unfortunately, the land tax is not earmarked, so the proceeds from it are not used for land reclamation. This encourages companies to implement modern safer technologies in land use and take care of their own land, so it is important to pay attention to proper accounting, taxation and reporting, as well as conduct a quality audit to identify and correct errors to optimize tax planning.

The aim of the work is to improve the accounting, taxation and audit of land tax in large and small businesses in order to optimize their tax planning.

The purpose of the land tax audit is to establish the legality, reliability and appropriateness of the land tax operations of the enterprise and the correctness of their reflection in the account.

The task of the land tax audit is to check: the availability of land; correctness of determining the balance of land tax at the beginning of the period; attribution of the enterprise to land tax payers; determination of objects of land tax; determination of the land tax base for the land plot, if the normative monetary assessment has been carried out or not; application of correspondence of land tax accounts; as well as compliance with the calculation and payment of land tax; reflection of land tax in the journal, general ledger and balance sheet at the end of the period.

The audit of land tax at enterprises has been improved, which, in contrast to the existing ones, includes: questionnaire, general audit plan, audit program, working documents of the auditor. The proposed method of inspection will allow the auditor to cover all aspects of land tax accounting at the enterprise, to investigate the correctness, timeliness, legality of its reflection in the account, timely identify violations, conduct quality audits and optimize their tax planning.

There are no separate primary documents for taxation and land tax accounting, which facilitated the preparation of tax reports. Therefore, we propose to use the following forms to improve land tax accounting, namely information: land accounting for land tax, attribution of the enterprise to land tax payers, objects of land taxation, land tax base. This will improve the taxation of land tax and its accounting, will allow timely detection and correction of errors, which will ensure the optimization of tax planning.

Ключові слова: аудит, земельний податок, анкета, загальний план, програма перевірки, робочий документ аудитора, оптимізація, податкове планування.

Key words: audit, land tax, questionnaire, general plan, audit program, auditor's working document, optimization, tax planning.

ВСТУП

Земельна реформа відкриває нові горизонти до використання землі та надає нові можливості її придбання для ведення бізнесу, а також у землевласників з'являється право розпоряджатись землею на власний розсуд. Земельні ділянки, які знаходяться у власності та оренді підприємств великого та малого бізнесу оподатковуються земельним податком. За допомогою земельного податку держава намагається отримати додатковий дохід у бюджет України. За рахунок регулювання оподаткування земельним податком, держава збільшує або зменшує надходження до доходу бюджету, а також змінюються витрати підприємств на сплату цього податку. В фінансовому обліку, земельний податок відноситься до витрат, які змінюються у залежності від призначення землі (загальновиборничі, адміністративні, збут та ін.). На-

жалі, земельний податок не цільового призначення, тому надходження від нього не направляються на рекультивацию земель. Це спонукає підприємства впроваджувати сучасні більш безпечні технології при землекористуванні та самостійно піклуватись за станом власної землі, тому дуже важливо приділяти увагу правильному веденню обліку, оподаткуванню та складанню звітності, а також якісно проводити його аудит для своєчасного виявлення та виправлення помилок з метою оптимізації податкового планування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемними питаннями обліку, оподаткування, аудиту земельного податку займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Бутинець Ф.Ф., Гончарук Я.А., Гордієнко Н.І., Давидов Г.М.,

Таблиця 1. Анкета перевірки земельного податку

№	Зміст питання	Варіанти відповіді			
		Інформація відсутня	Так	Ні	Примітки
1	Підприємство є платником земельного податку?				
2	Яка ставка податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких проведено, встановлена на Вашому підприємстві:				
	- для земель загального користування - не більше 1 % від їх нормативної грошової оцінки;				
	- для сільськогосподарських угідь - не менше 0,3 % та не більше 1 % від їх нормативної грошової оцінки;				
	- а для лісових земель - не більше 0,1 % від їх нормативної грошової оцінки				
3	Яка ставка податку за земельні ділянки, розташовані за межами населених пунктів або в межах населених пунктів, нормативна грошова оцінка яких не проводилася, встановлена на Вашому підприємстві:				
	- не більше 5% від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по Автономній Республіці Крим або по області;				
	- для сільськогосподарських угідь - не менше 0,3 % та не більше 5 % від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по Автономній Республіці Крим або по області;				
	- для лісових земель - не більше 0,1 % від нормативної грошової оцінки площі ріллі по Автономній Республіці Крим або по області.				
4	Хто звільняється від сплати земельного податку:				
	- особи з інвалідністю I і II групи;				
	- особи, які виховують трьох і більше дітей віком до 18 років;				
	- пенсіонери (за віком);				
	- ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;				
	- особи, визнані законом такими, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;				
	- на період дії єдиного податку четвертої групи власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі за умови передачі земельних ділянок та земельних часток (паїв) в оренду платнику єдиного податку четвертої групи.				
5	У яких межах граничних норм поширюється звільнення від сплати податку за земельні ділянки на одну земельну ділянку за кожним видом використання:				
	- для ведення особистого селянського господарства у розмірі не більш ніж 2 га;				
	- для будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка): у селах - не більш ніж 0,25 га, в селищах - не більш ніж 0,15 га, в містах - не більш ніж 0,10 га;				
	- для індивідуального дачного будівництва - не більш ніж 0,10 га;				
	- для будівництва індивідуальних гаражів - не більш ніж 0,01 га;				
	- для ведення садівництва - не більш ніж 0,12 га.				
6	Хто є платниками земельного податку:				
	- власники земельних ділянок, земельних часток (паїв);				
	- землекористувачі, яким відповідно до закону надані у користування земельні ділянки державної та комунальної власності на правах постійного користування;				
	- платники орендної плати - землекористувачі (орендарі) земельних ділянок державної та комунальної власності на умовах оренди.				
7	Об'єктами оподаткування земельного податку є:				
	- земельні ділянки, які перебувають у власності;				
	- земельні частки (паї), які перебувають у власності;				
	- земельні ділянки державної та комунальної власності, які перебувають у володінні на праві постійного користування;				
	- об'єкти оподаткування орендною платою - земельні ділянки державної та комунальної власності, надані в користування на умовах оренди.				
8	На якому рахунку обліковується земельний податок:				
	- 6415;				
	- 642;				
	- 651;				
	- 685.				
9	Як відображається в обліку нарахування земельного податку:				
	- Дт 949 Кт 6415				
	- Дт 92 Кт 6415				
	- Дт 231 Кт 6415				
	- Дт 91 Кт 6415				
10	Як відображається в обліку сплата земельного податку:				
	- Дт 6415 Кт 311				
	- Дт 92 Кт 6411				
	- Дт 92 Кт 311				
11	Яка періодичність проведення звірки розрахунків з земельного податку:				
	- раз на місяць;				
	- раз на рік;				
	- двічі на рік;				
	- зовсім не проводиться?				
12	Як ведеться облік земельного податку:				
	- вручну;				
	- автоматизовано;				
	- комбіновано?				

Таблиця 2. Загальний план проведення аудиту земельного податку

Етап аудиторської перевірки	Аудиторські процедури	Аудиторські докази	Період проведення	Виконавці
Підготовчий	Знайомство з бізнесом клієнта, визначення аудиторського ризику, планування аудиту земельного податку	Статут підприємства, Звіти попередніх, перевірок, накази		
Основний	Перевірити правильність визначення залишку земельного податку на початок періоду. Перевірити наявність земельних ділянок. Перевірити віднесення підприємства до платників земельного податку. Перевірити об'єкти оподаткування земельним податком. Перевірити базу оподаткування земельним податком на земельну ділянку, якщо нормативну грошову оцінку її проведено. Перевірити базу оподаткування земельним податком на земельну ділянку, якщо нормативну грошову оцінку її не проведено. Перевірити відповідність нарахування та сплати земельного податку. Перевірити правильність кореспонденції рахунків з земельного податку. Перевірити відповідність відображення земельного податку в журналі, головної книги та Балансу на кінець періоду	Журнал 5 головна книга, Баланс, Декларація з земельного податку		
Завершальний	Складання аудиторського звіту і висновку.	Звіт		

Дерій В.А., Іванова Н.А., Карпенко М.Ю., Кулаковська Л.П., Макаренко А.П., Огійчук М.Ф., Піча Ю.В., Савченко В.Я., Сахарцева І.І., Усач Б.Ф. та інші. Автори розглядають дане питання зі своєї точки зору та акцентують увагу на різних аспектах проведення аудиту земельного податку. Проте саме питання обліку, оподаткування та аудиту земельного податку на підприємствах малого та великого бізнесу з метою оптимізації їх податкового планування розкрито недостатньо і потребує подальшого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою роботи є удосконалення обліку, оподаткування та аудиту земельного податку на підприємствах великого та малого бізнесу з метою оптимізації їх податкового планування.

Метою аудиту земельного податку є встановлення законності, достовірності і доцільності здійснених операцій із земельного податку підприємства і правильності їх відображення в обліку.

Завдання проведення аудиту земельного податку перевірити: наявність земельних ділянок; правильність визначення залишку земельного податку на початок періоду; віднесення підприємства до платників земельного податку; визначення об'єктів оподаткування земельним податком; визначення бази оподаткування земельним податком на земельну ділянку, якщо нормативну грошову оцінку її проведено або не проведено; застосування кореспонденції

рахунків із земельного податку; а також відповідність нарахування та сплати земельного податку; відображення земельного податку в журналі, головної книги та Балансу на кінець періоду.

Анкету перевірки земельного податку подано в таблиці 1. У програмі аудиту земельного податку відображені основні процедури для вирішення основних завдань аудиторської перевірки.

Одержавши в процесі попереднього планування дані про підприємство, аудитор приступає до розробки загального плану аудиту земельного податку (табл. 2). План аудиту є документом організаційно-методологічного характеру та складається з переліку робіт на основних етапах аудиту і строків їх виконання із зазначенням джерел інформації. Аудит земельного податку підприємства авторами рекомендується проводити в кілька етапів.

При первісному аудиті, процедури аудиту будуть залежати від рівня довіри до результатів попереднього аудиту. Якщо аудит буде базуватися на даних попереднього аудиту, то необхідно уважно вивчити його робочі документи або детально облік земельного податку, чи адекватним був підхід попереднього аудитора. Програмі аудиту земельного податку наведено в таблиці 3.

Для вирішення поставлених завдань аудиту земельного податку пропонуємо робочі документи аудитора (табл. 4—12), які на думку ав-

Таблиця 3. Програма аудиту земельного податку

№	Мета	Перелік аудиторських процедур	Критерії якості	Метод перевірки	Код робочого документа	Період проведення	Виконавець	Примітки
1	Впевнитись у відповідності залишку на початок земельного податку	Перевірити правильність визначення залишку земельного податку на початок періоду.	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	ЗП-1			
2	Впевнитись у наявності земельних ділянок	Перевірити наявність земельних ділянок	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	ЗП-2			
3	Впевнитись у правильності віднесення підприємства до платників земельного податку	Перевірити віднесення підприємства до платників земельного податку	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	ЗП-3			
4	Впевнитись у правильності визначення об'єктів оподаткування земельним податком	Перевірити правильність визначення об'єктів оподаткування земельним податком	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	ЗП-4			
5	Впевнитись у правильності визначення бази оподаткування земельним податком на земельну ділянку, якщо нормативну грошову оцінку її проведено	Перевірити правильність визначення бази оподаткування земельним податком на земельну ділянку, якщо нормативну грошову оцінку її проведено	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	ЗП-5			
6	Впевнитись у правильності визначення бази оподаткування земельним податком на земельну ділянку, якщо нормативну грошову оцінку її не проведено	Перевірити правильність визначення бази оподаткування земельним податком на земельну ділянку, якщо нормативну грошову оцінку її не проведено	А, Б, В, Г, Д	Документальний, арифметичний, вибірковий	ЗП-6			
7	Впевнитись у відповідності нарахування та сплати земельного податку	Перевірити відповідність нарахування та сплати земельного податку	А, Б, В, Г, Д, Е, Є	Документальний, арифметичний, вибірковий	ЗП-7			
8	Впевнитись у правильності кореспонденції рахунків з земельного податку	Перевірити правильність кореспонденції рахунків з земельного податку	А, Б, В, Г, Д	Документальний по суті, арифметичний, вибірковий	ЗП-8			
9	Впевнитись у відповідності відображення земельного податку в журналі, головної книги та Балансу на кінець періоду	Перевірити відповідність відображення земельного податку в журналі, головної книги та Балансу на кінець періоду	А, Б, В, Г, Е, Є	Документальний по суті, арифметичний, вибірковий	ЗП-9			
Критерії якості аудиторської перевірки: наявність - А; правдивість - Б; права та зобов'язання - В; повнота - Г; вимірювання - Д; оцінку вартості - Е; подання і розкриття - Є.								

торів стануть обґрунтованими доказами якісного проведення аудиту земельного податку.

Для оподаткування та ведення обліку земельного податку непередбачено окремих первинних документів, які б полегшували складан-

ня податкової звітності. Тому, для покращення ведення обліку земельного податку пропонуємо надалі використовувати наступні бланки, а саме відомості: обліку земельних ділянок для нарахування земельного податку, віднесен-

Таблиця 4. Робочий документ аудитора ЗП-1 з перевірки правильності визначення залишку земельного податку на початок періоду

Рахунок	Баланс на кінець попереднього періоду	Баланс на початок звітної періоду	Головна книга	Відхилення	
				балансу на початок звітної періоду від балансу на кінець попереднього періоду	Балансу на початок звітної періоду від головної книги
6415					

Таблиця 5. Запропонований робочий документ аудитора ЗП-2 з перевірки наявності земельних ділянок

Кадастровий номер земельної ділянки	Документ, який підтверджує власність (користування, оренду) земельної ділянки			Адреси земельних ділянок	Площа		Примітки
	назва	номер	дата		га	кв м	

Таблиця 6. Запропонований робочий документ аудитора ЗП-3 з перевірки віднесення підприємства до платників земельного податку

Назва земельної ділянки	Платники земельного податку			Платники орендної плати - землекористувачі (орендарі) земельних ділянок державної та комунальної власності на умовах оренди	Адреси земельних ділянок	Площа		Примітки
	власники земельних ділянок,	власники земельних часток (паїв)	землекористувачі, яким відповідно до закону надані у користування земельні ділянки державної та комунальної власності на правах постійного користування			га	кв м	

Таблиця 7. Запропонований робочий документ аудитора ЗП-4 з перевірки об'єктів оподаткування земельним податком

Назва земельної ділянки	Об'єкти оподаткування земельним податком			Об'єкти оподаткування орендною платою - земельні ділянки державної та комунальної власності, надані в користування на умовах оренди	Адреси земельних ділянок	Площа		Примітки
	земельні ділянки, які перебувають у власності	земельні частки (паї), які перебувають у власності	земельні ділянки державної та комунальної власності, які перебувають у володінні на праві постійного користування			га	кв м	

Таблиця 8. Запропонований робочий документ аудитора ЗП-5 з перевірки бази оподаткування земельним податком на земельну ділянку, якщо нормативну грошову оцінку її проведено

Назва земельної ділянки	За даними підприємства	За даними аудиту			Відхилення	Примітки
		нормативна грошова оцінка земельної ділянки з урахуванням коефіцієнта індексації	ставка	Сума земельного податку		

Таблиця 9. Запропонований робочий документ аудитора ЗП-6 з перевірки бази оподаткування земельним податком на земельну ділянку, якщо нормативну грошову оцінку її не проведено

Назва земельної ділянки	За даними підприємства	За даними аудиту				Відхилення	Примітки
		площа земельної ділянки, нормативну грошову оцінку якої не проведено	ставка	коефіцієнт	Сума земельного податку		

ня підприємства до платників земельного податку, об'єктів оподаткування земельним податком, бази оподаткування земельним податком (таблиці 13—17).

ВИСНОВКИ

Удосконалено аудит земельного податку на підприємствах, що на відміну від існуючих включає: анкету, загальний план аудиту, про-

Таблиця 10. Робочий документ аудитора ЗП-7 з перевірки відповідності нарахування та сплати земельного податку

Показники	Нараховано		Сплачено		Відхилення
	Граничний термін	Сума, грн	Граничний термін	Сума, грн	

Таблиця 11. Робочий документ аудитора ЗП-8 з перевірки правильності кореспонденції рахунків з земельного податку

Зміст операції	За даними підприємства			За даними аудиту			Відхилення та запропоноване виправлення		
	Дт	Кт	Сума	Дт	Кт	Сума	Дт	Кт	Сума

Таблиця 12. Робочий документ аудитора ЗП-9 з перевірки відповідності відображення земельного податку в журналі, головній книзі та Балансу на кінець періоду

Рахунки	Обліковий реєстр	Головна книга	Баланс	Відхилення	
				Головної книги від Обліковий реєстр	Балансу від Головної книги
6415					

Таблиця 13. Запропонована відомість обліку земельних ділянок для нарахування земельного податку

Кадастровий номер земельної ділянки	Адреси земельних ділянок	Площа, га	Документ, який підтверджує власність (користування, оренду) земельної ділянки			Примітки
			назва	номер	дата	

Таблиця 14. Запропонована відомість віднесення підприємства до платників земельного податку

Кадастровий номер земельної ділянки	Адреси земельних ділянок	Площа, га	Платники земельного податку			Платники орендної плати - землекористувачі (орендарі) земельних ділянок державної та комунальної власності на умовах оренди	Примітки
			власники земельних ділянок,	власники земельних часток (паїв)	землекористувачі, яким відповідно до закону надані у користування земельні ділянки державної та комунальної власності на правах постійного користування		

Таблиця 15. Запропонована відомість об'єктів оподаткування земельним податком

Кадастровий номер земельної ділянки	Адреси земельних ділянок	Площа, га	Об'єкти оподаткування земельним податком			Об'єкти оподаткування орендною платою - земельні ділянки державної та комунальної власності, надані в користування на умовах оренди	Примітки
			земельні ділянки, які перебувають у власності	земельні частки (паї), які перебувають у власності	земельні ділянки державної та комунальної власності, які перебувають у володінні на праві постійного користування		

Таблиця 16. Запропонована відомість бази оподаткування земельним податком на земельну ділянку, якщо нормативну грошову оцінку її проведено

Назва земельної ділянки	Нормативна грошова оцінка з урахуванням коефіцієнта індексації	Ставка	Сума земельного податку	Примітки

граму аудиту, робочі документи аудитора. Запропонована методика проведення перевірки надасть змогу аудитору охопити всі аспекти обліку земельного податку на підприємстві, дослідити правильність, своєчасність, законність відображення його в обліку, вчасно

виявити порушення, провести якісний аудит та оптимізувати їх податкове планування.

Для оподаткування та ведення обліку земельного податку непередбачено окремих первинних документів, які полегшували складання податкової звітності. Тому пропонуємо для

Таблиця 17. Запропонована відомість бази оподаткування земельним податком на земельну ділянку, якщо нормативну грошову оцінку її не проведено

Назва земельної ділянки, нормативну грошову оцінку якої не проведено	Площа	Ставка	Коефіцієнт	Сума земельного податку	Примітки

покращення ведення обліку земельного податку використовувати наступні бланки, а саме відомості: обліку земельних ділянок для нарахування земельного податку, віднесення підприємства до платників земельного податку, об'єктів оподаткування земельним податком, бази оподаткування земельним податком. Це поліпшить оподаткування земельним податком та ведення його обліку, дозволить своєчасно виявити та виправити помилки, що забезпечить оптимізацію податкового планування.

Література:

1. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. Аудит: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 184 с.
2. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. Організація і методика аудиту: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 190 с.
3. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства. Бізнес Інформ. Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек", 2013. № 3. С. 254—258.
4. Меліхова Т.О., Ніколаєнко Н.С. Розробка програми аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства. Економіка та держава, 2017. № 1. С. 51—55.
5. Меліхова Т.О., Манойло Т.В. Проблемні аспекти відображення в обліку ТМЦ та обладнання при віднесенні до капітальних інвестицій відповідно до П(С)БО та МСФЗ. Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія "Економіка". Дніпропетровськ: 2014, Вип. 3. № 10/1. Т. 22. С. 158—164.
6. Макаренко А.П., Меліхова Т.О. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту звіту про фінансові результати в системі управління економічною безпекою підприємства. Матеріали тез доповідей Міжнарод. наук. — прак. конф. "Сучасні проблеми модернізації та структурних трансформацій економіки України і регіонів". 11 листопада 2015 р. Запоріжжя: КПУ, 2015. С. 118—120.
7. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 632 с.
8. Меліхова Т.О., Федоров І.О. Внутрішній контроль виробничих запасів для своєчасного виявлення загроз в системі управління фінансової безпеки підприємства. Агросвіт, 2018. № 2. С. 63—70.
9. Макаренко А.П. Державний фінансовий контроль / А.П. Макаренко, І.Я. Максименко, Т.О. Меліхова, О.П. Зоря навч. посібник для вчнз: [гриф ЗДІА]. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. — 280 с.
10. Maksymenko I., Melikhova T. Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine. Baltic Journal of Economic Studies, Volume 3 Number 5. Riga: Publishing House "Baltija Publishing", 2017, P. 268—275.
11. Меліхова Т.О., Верьовкіна А.С. Удосконалення методики перевірки грошових коштів у національній валюті. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 1. С. 24—29. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.24
12. Меліхова Т.О., Чакалова Н.С., Середенко Т.С. Удосконалення методичних засад аудиту операцій з готівкою та на рахунках у банку для підвищення ефективності управління підприємством. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 5. С. 32—41. (дата звернення: 05.02.2022). DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.32
13. Меліхова Т.О., Височина В.В. Розробка програми аудиту витрат на виробництво для підвищення фінансової безпеки підприємства. Економіка та держава, 2018. № 1. С. 69—75.
14. Меліхова Т.О., Журавель К.О. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту товарів для своєчасного виявлення загроз в системі управління економічною безпекою підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 2. С. 56—63. (дата звернення: 05.02.2022). DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.56
15. Меліхова Т.О., Федорова Л.А. Удосконалення методики внутрішнього контролю податку на прибуток для підвищення економічної безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2018. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6798> (дата звернення: 05.02.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2018.12.121
16. Maksymenko I., Melikhova T., Zorya O., Fatiukha N., Chumak O. Fiscal audit development in the system of budget process management.

Academy of Accounting and Financial Studies journal, 2018. vol. 22, is. 6, 7 p.

17. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Подмешальська Ю.В., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2018. 602 с.

18. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Інформаційна база заповнення спрощеної звітності — інструмент управління та фінансової безпеки. Часопис економічних реформ. 2014. № 1. С. 26—32.

19. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Удосконалення облікових реєстрів з метою своєчасного управління підприємством та контролю за його фінансовою безпекою. Економічний вісник університету. 2014. Вип. 22 (1). С. 85—95.

20. Макаренко А.П., Зоря О.П., Меліхова Т.О., Максименко І.Я. Соціальне страхування: сутність, значення та обліковий аспект: навч. посібник: гриф ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 200 с.

21. Макаренко А. П., Меліхова Т.О., Гамова О.В. Оподаткування в системі обліку: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 147 с.

22. Макаренко А. П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Податкове планування та мінімізація податкових ризиків: навч. посібник: рек. вченою радою ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 260 с.

23. Подмешальська Ю.В., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 400 с.

24. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства. Бізнес Інформ. Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек", 2013. № 3. С. 254-258.

25. Салига С.Я., Меліхова Т.О. Аудит податків суб'єктів господарювання: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2011. 224 с.

26. Меліхова Т.О., Шишига М.П. Удосконалення обліку і аудиту адміністративних витрат підприємства. Економіка та держава. 2020. № 11. С. 28—34. (дата звернення: 05.02.2022). DOI: 10.32702/2306-6806.2020.11.28

27. Меліхова Т. О., Троян О. В. Аналіз впливу податкового навантаження на рівень податкової безпеки підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 20. С. 33—37.

28. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Теорія і методика документування в обліку та аудиті: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти за рівнем бакалавра зі спеціальності 071 "Облік і оподаткування" за денною та заочною формою навчання, Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 400 с.

29. Меліхова Т.О., Романенко К.В. Удосконалення організації бухгалтерського процесу та методики аудиту вибуття основних засобів в обліку суб'єктів малого підприємництва. Ефективна економіка. 2021. № 10. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9445> (дата звернення: 05.02.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.10.18

References:

1. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2016), *Audyt [Audit]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

2. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2015), *Orhanizatsiya i metodyka audyt [Organization and method of audit]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

3. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.

4. Melikhova, T.O. and Nikolayenko, N.S. (2017), "Development of an inventory audit program to increase financial security of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 51—55.

5. Melikhova, T.O. and Manoylo, T. V. (2014), "Problematic aspects of the registration of the TMC and the equipment when attributed to capital investments in accordance with P (C) BO and IFRS", *Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu. Seriya "Ekonomika"*, vol. 10/1, pp. 158—164.

6. Makarenko, A.P. and Melikhova, T.O. (2015), "Methodological approaches to internal audit of the financial results report in the system of management of economic safety of the enterprise", *Materialy tez dopovidey Mizhnar. nauk.-prak. konf. "Suchasni problemy modernizatsiyi ta strukturnykh transformatsiy ekonomiky Ukrayiny i rehioniv"*, [Materials of Abstracts International sciences — prak conf. "Modern problems of modernization and structural transformations of the economy of Ukraine and regions"], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine, 11 nov, pp. 118—120.

7. Melikhova, T.O. (2018), *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: formyrovanye, kontrol', efektyvnist' [Economic security of the enterprise: formation, control, efficiency]*, Kherson, Ukraine.

8. Melikhova, T.O. and Fedorov, I.O. (2018), "Internal control of inventory for timely detection of threats in the system of financial security management of the enterprise", *Ahrosvit*, vol. 2, pp. 63—70.

9. Makarenko, A.P. Maksymenko, I. Ya. Melikhova, T. O. and Zorya, O.P. (2017), *Derzhavnyy*

finansovyy kontrol', [State financial control], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

10. Maksymenko, I. and Melikhova, T. (2017), "Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine", *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 3, No. 5, pp. 268—275.

11. Melikhova, T. and Verovkina, A. (2019), "Improvement of checking method of cash assets in national currency", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 24—29. (Accessed 05 Feb 2022). DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.24

12. Melikhova, T., Chakalova, N. and Serechenko, T. (2019), "Improvement of methodological principles of audit of operations with cash and cash within the bank for improvement of efficiency of business management", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 32—41. (Accessed 05 Feb 2022). (Accessed 05 Feb 2022). DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.32

13. Melikhova, T.O. and Vysochyna, V.V. (2018), "Development of a program for auditing production costs to improve the financial safety of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 69—75.

14. Melikhova, T. and Zhuravel, K. (2019), "Methodological approaches to conducting internal audit of goods for timely detection of threats in the system of enterprise economic safety management", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 56—63. (Accessed 05 Feb 2022). DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.56

15. Melikhova, T. and Fedorova, L. (2018), "Improvement of profit tax internal control method for rising enterprise economic security", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6798> (Accessed 05 Feb 2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2018.12.121

16. Maksymenko, I. Melikhova, T. Zorya, O. Fatiukha, N. and Chumak, O. (2018), "Fiscal audit development in the system of budget process management", *Academy of Accounting and Financial Studies journal*, vol. 22, pp. 6, 7.

17. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. Podmeshalska, Y.V. and Chakalova, N.S. (2018), *Bukhhaltersky oblik: navch.-metod. posibnyk* [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

18. Makarenko, A. P. Melikhova, T. A. and Chakalova, N. S. (2014), "Information base for filling in simplified reporting — a tool for management and financial security", *Chasopys ekonomichnykh reform*, vol. 1, pp. 26—32.

19. Makarenko, A. P. Melikhova, T. A. and Chakalova, N. S. (2014), "Improving accounting

records in order to manage the enterprise in a timely manner and monitor its financial security", *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, vol. 22 (1), pp. 85—95.

20. Makarenko, A.P., Zorya, O.P., Melikhova, T.O. and Maksymenko, I.YA. (2017), *Sotsial'ne strakhuvannya: sutnist', znachennya ta oblikovyy aspekt* [Social insurance: essence, value and accounting aspect], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

21. Makarenko, A.P., Melikhova, T.O. and Hamova, O.V. (2015), *Opodatkuvannya v systemi obliku: navch.-metod. posibnyk* [Taxation in the accounting system: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

22. Makarenko, A.P., Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Podatkove planuvannya ta minimizatsiya podatkovykh ryzykiv: navch. posibnyk* [Tax planning and minimization of tax risks: teaching. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

23. Podmeshal's'ka, YU., Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Bukhhalters'ky oblik: navch.-metod. posibnyk* [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

24. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.

25. Salyha, S.YA. and Melikhova, T.O. (2011), *Audyt podatkov sub'ektiv hospodariuvannya* [Audit of Taxes of Business Entities], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine.

26. Melikhova, T. and Shyshyha, M. (2020), "Improving accounting and auditing of administrative costs of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 11, pp. 28—34. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.11.28

27. Melikhova, T. and Troyan, O. (2017), "The analysis of the tax burden on the enterprise tax security level", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 20, pp. 33—37.

28. Makarenko, A.P., Melikhova, T. O. And Chakalova, N.S. (2020), *Teoriya i metodyka dokumentuvannya v obliku ta audyti* Theory and methods of documentation in accounting and auditing [Теорія і методика документування в обліку та аудиті], ZNU, Zaporizhzhya, Ukraine.

29. Melikhova, T. and Romanenko, K. (2021), "Improving the organization of the accounting process and methods of auditing the disposal of fixed assets in the accounting of small businesses", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9445> (Accessed 05 Feb 2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.10.18

Стаття надійшла до редакції 05.02.2022 р.

УДК 330.332

В. В. Венгер,

д. е. н., старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник,
Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
ORCID ID: 0000-0003-1018-0909

Н. І. Романовська,

к. е. н., доцент, науковий співробітник,
Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
ORCID ID: 0000-0002-1377-7551

М. Б. Чижевська,

к. е. н., доцент, Національний університет "Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка"
ORCID ID: 0000-0003-1637-9564

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.4.37

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

V. Venger,

Doctor of Economic Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher, Public Institution
"Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine"

N. Romanovska,

PhD in Economics, Associate Professor, Researcher, Public Institution "Institute
for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine"

M. Chyzhevska,

PhD in Economics, Associate Professor, National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"

TRENDS AND VECTORS OF DEVELOPMENT OF METALLURGICAL INDUSTRY OF UKRAINE

Незалежна Україна після розпаду СРСР успадкувала потужний гірничо-металургійний комплекс, який за своїми масштабами становив понад 35% колишнього загальносоюзного ГМК. У період з 1991 р. по 1995 р. відбувся спад виробництва в металургійній галузі.

Переважаючі негативні тенденції у металургійній галузі у цей період пов'язано, насамперед, із відсутністю внутрішнього ринку чорних металів та зниженням платоспроможного попиту основних металоспоживаючих секторів економіки. Перешкодою до швидкого формування внутрішнього ринку металургійної продукції стала економічна криза, наслідками якої були зниження національного доходу України, капітальних вкладень, відсутність випереджаючого розвитку машинобудівного комплексу та будівництва житла. першочерговим завданням підприємств металургійної галузі протягом 1991—1995 рр., було якнайшвидше покращення фінансово-економічного становища.

Подальший аналіз динаміки змін виробництва основної продукції металургійної галузі доводить, що її розвиток відбувався нерівномірно.

У статті проаналізовано етапи основні етапи ринкової трансформації металургійної галузі. Завдяки таким трансформаціям металургійна галузь України перетворилася у замкнену технологічну систему: "видобуток і перероблення залізничної сировини → виробництво коксу → виплавка чавуну і сталі → виробництво прокату".

До існуючих проблем металургійної галузі України в 2014—2015 рр. додалася війна на Донбасі. Також досить серйозною проблемою стала у березні 2017 року так звана "націоналізація" керівництвом російсько-терористичних угруповань в ОРДЛО українських металургійних підприємств, які розташовані на непідконтрольній Києву території Донбасу.

Поряд з цим подальший розвиток української металургії та нарощування обсягів металургійного виробництва можливі й за цілковитої відмови від контрактів з ОРДЛО. На наш погляд, така відмова здатна активізувати додаткове зростання на підприємствах галузі, що знаходяться на підконтрольних Україні територіях. Це потребує політичної волі та рішучих заходів з боку державної влади.

After the collapse of the USSR, an independent Ukraine inherited a powerful mining and metals complex, which in its scale constituted more than 35% of the former Union-wide mining and metals complex. In the period from 1991 to 1995, production in the metallurgical industry fell.

The prevailing negative trends in the steel industry during this period are due, first of all, to the absence of domestic market of ferrous metals and the reduction of solvent demand for the main metal consuming sectors of the economy. An obstacle to rapid formation of the domestic market of metallurgical products was the economic crisis, the consequences of which were the decline of the national income of Ukraine, capital investments, absence of ahead development of the machine-building complex and construction of housing. the priority task of the metallurgical enterprises during 1991-1995 was to improve the financial and economic situation as quickly as possible.

Further analysis of the dynamics of changes in the production of the main products of the metallurgical industry proves that its development was uneven.

The article analyzes the stages of the main stages of the market transformation of the metallurgical industry. Thanks to such transformations, the metallurgical industry of Ukraine has become a closed technological system: "Mining and processing of iron ore raw materials → coke production → cast iron and steel production → rolled production".

The war in Donbas was added to the existing problems of the metallurgical industry of Ukraine in 2014-2015. In March 2017, the so-called "nationalization" by the leadership of Russian-terrorist groups in the ORDLO of Ukrainian metallurgical enterprises, located on the territory of Donbass, became a rather serious problem.

At the same time, further development of the Ukrainian metallurgy and growth of volumes of metallurgical production are possible at the full refusal of contracts with ORDLO. In our opinion, such refusal is able to activate additional growth in the enterprises of the branch, which are under control of Ukraine. This requires political will and decisive action on the part of the state authorities.

Ключові слова: вектори, тенденції, економіка, етапи, розвиток, металургійна галузь.
Key words: vectors, trends, economics, stages, development, metallurgical industry.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Металургійна промисловість є однією з ключових галузей України, яка має експортний потенціал. Її розвиток відбувався нерівномірно. Саме пошук векторів розвитку галузі є однією із ключових проблем для подальшого розвитку промисловості України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанню дослідженню тенденцій та проблем розвитку промисловості України присвячено значну кількість наукових публікацій, а тому числі щодо металургії, зокрема заслуговують на увагу напрацювання А. Амоші та Л. Саломатіної [1], С. Бесараб [2], В. Большакова та Л. Тубольцева [3], С. Воробйова та О. Собкевича [4], Т. Гринько та І. Андросової [5], Т. Гудзь [6], А. Касич А. [7], С. Корабліна [8], Н. Кравчук, І. Матросової [9], О. Мельник [10], С. Кулицький [11], Ю. Макогона [12], В. Осипова [13], А. Рамського та А. Солонка [14], А. Тарасенка [15], С. Ушеренко та Н. Шевчук [16] проте поза увагою залишаються питання з'ясування тенденцій та пошук векторів розвитку металургійної галузі України.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Відповідно метою дослідження є виявлення тенденцій та пошук векторів розвитку мета-

лургійної галузі України. Теоретико-методологічною базою дослідження є наукові праці, методичні дослідження провідних українських та зарубіжних вчених. Виявлення тенденцій та пошук векторів розвитку металургійної галузі України здійснювався за допомогою критичного та наукового аналізу, методів наукового узагальнення та систематизації, індукції та дедукції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Незалежна Україна після розпаду СРСР успадкувала потужний гірничо-металургійний комплекс (ГМК), який за своїми масштабами становив понад 35% колишнього загальносоюзного ГМК¹. Проте економічна криза в галузі протягом 1991—1995 рр., неочікуваний розрив економічних зв'язків між колишніми споживачами та металургами України призвели до погіршення фінансово-економічних показників і різкого скорочення темпів виробництва в останніх. Так, за період з 1991 р. по 1995 р. обсяги виплавки чавуну скоротилися на 52,4%, сталі — на 53,4%².

Аналізуючи цей період, можна констатувати, що спад виробництва в металургійній галузі випереджав у 1991 р. аналогічні процеси у базових галузях економіки країни. Зокрема, індекс обсягів виробництва промислової про-

¹ Розвиток сектора чорної металургії в Україні / в надзаг.: Світовий банк. К.: "Міленіум", 2004. 110 с. С. 11.

² Steel Statistics archives 1990-1995. World Steel Association: веб-сайт. URL: <http://www.worldsteel.org>

Таблиця 1. Використання виробничих потужностей в металургійному комплексі України у 1985, 1990—1996 рр., %

Рік	Частка використання виробничих потужностей з виробництва:		
	чавуну	сталі	прокату готового
1985	91,3	91,2	91,6
1990	88,6	89,3	90,2
1991	73,9	81,1	84,3
1992	76,6	81,7	78,0
1993	59,6	64,9	66,5
1994	51,1	51,4	49,7
1995	51,9	46,6	52,3
1996	53,4	51,6	50,3

Джерело: Экономические проблемы черной металлургии Украины: Моногр. / под общ. ред. С.С. Аптекаря, А.И. Амоши. Донецк: ДонГУЭТ, 2005. 383 с. С. 23.

Таблиця 2. Структура споживання готового прокату за галузями промисловості у 1990 та 1995 рр.

Галузі промисловості	1990 р.		1995 р.		Зміни у споживанні, % 1995/1990
	Споживання, тис. т	%	Споживання, тис. т	%	
Електроенергетика	50,0	0,2	42,2	0,8	-15,6
Паливна	550,0	2,1	186,7	3,5	-66,5
Металургія	11538,0	45,1	2691,0	50,9	-76,7
Машинобудування та металообробка	10357,0	40,5	1743,7	33,0	-83,2
Промисловість будматеріалів	585,0	2,3	156,4	3,0	-73,3
Транспорт та зв'язок	130,0	0,5	33,9	0,6	-73,9
Будівництво	1704,0	6,7	289,8	5,5	-83,0
Інші галузі	676,5	2,6	139,3	2,7	-79,4
Всього	25590,5	100	5283,0	100	-79,4

Джерело: Экономические проблемы черной металлургии Украины: Моногр. / под общ. ред. С.С. Аптекаря, А.И. Амоши. Донецк: ДонГУЭТ, 2005. 383 с. С. 24.

дукції у 1991 р. відносно 1990 р. склав 95,0%, електроенергетиці — 96,0%, паливній промисловості — 89,0%, машинобудуванні та металообробці — 104,0%, хімічній та нафтохімічній промисловості — 93,0%, а в чорній металургії — 88,0% [17, с. 21].

Налагоджують роботу вітчизняних підприємств у нових умовах господарювання, у 1993 р. декретом Кабінету Міністрів України³ було визначено схему державних замовлень. Попри те, що їх частка не досягала рівня 1990 р., за окремими видами металопродукції вона становила від 40 до 60%.

Переважають негативних тенденцій у металургійній галузі було пов'язано, насамперед, із відсутністю внутрішнього ринку чорних металів та зниженням платоспроможного попи-

ту основних металоспоживаючих секторів економіки. Перешкодою до швидкого формування внутрішнього ринку металургійної продукції стала економічна криза, наслідками якої були зниження національного доходу України, капітальних вкладень, відсутність випереджального розвитку машинобудівного комплексу та будівництва житла.

Через понаднормову експлуатацію морально застарілих доменних, сталеплавильних потужностей та прокатних станів виробництво ефективних видів металопродукату займало досить низьку частку. Відтак структура виробництва чорних металів суттєво відставала від світового рівня, який досі характеризується повною перевагою киснево-конверторної та електросталі (до 100%), 90-відсотковою часткою готового прокату та високою часткою сталі, яка виплавляється машинами безперервного лиття заготовок (МБЛЗ): у США — понад 60%, ФРН — 88%, Японії — 98%, а в Україні — менше 10% [18, С. 10].

Низький попит на продукцію вітчизняної металургії призвів до зниження рівня завантаження виробничих потужностей. Так, наприклад, до 1996 р. використання виробничих потужностей знизилося по чавуну — до 53,4%, сталі — до 51,6%, прокату — до 50,3% (табл. 1).

Найнижчий рівень (49,7%) використання виробничих потужностей з виробництва готового прокату вітчизняними металургами спостерігався у 1994 р.

Загальне скорочення споживання готового прокату галузями вітчизняної промисловості упродовж 1990—1995 рр. становило 79,4% (табл. 2). Причому найбільше скорочення обсягів споживання готового прокату спостерігалось у машинобудуванні — (-83,2%), будівництві — (-83,0%), а найменше — в електроенергетиці — (-15,6%).

Зниження обсягів споживання в металургії було обумовлено скороченням обсягів виробництва труб, метизів, товарів народного споживання, зменшення затрат прокату на ремонтно-експлуатаційні потреби. У будівництві — скороченням обсягів промислового та житлового будівництва. У машинобудуванні — скороченням попиту на продукцію машинобудівної галузі на ринках країн СНД та внутрішньому рин-

³ Про державний контракт і державне замовлення на 1993 рік : Декрет Кабінету Міністрів України від 22. січ. 1993 р. № 14-93. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/14-93>

ку внаслідок загального скорочення виробництва та розриву економічних зв'язків (найбільше скорочення попиту на металопрокат вітчизняного виробництва спостерігалося в автомобілебудуванні, тракторному та сільськогосподарському машинобудуванні).

Зниження обсягів виробництва металургійної продукції у даному періоді обумовлюються, поперше, відсутністю чіткої програми структурних перетворень в економіці в цілому та металургійній галузі, зокрема. Так, основні напрями розвитку металургії України до 2010 р. було визначено лише у жовтні 1995 р., після прийняття Верховною Радою України постанови "Про Концепцію розвитку гірничо-металургійного комплексу України до 2010 року"⁴.

По-друге, обмеженістю енергетичних та матеріальних ресурсів, насамперед, природного газу, електроенергії, нафтопродуктів, коксівного вугілля тощо. Відтак 45% виручки підприємства металургійної галузі вимушені були витратити на придбання матеріальних ресурсів, які взагалі не вироблялися або вироблялися в недостатній кількості в Україні (таких як природний газ, коксівне вугілля, магнезит, нікель, цинк, боксити тощо). Це призвело до того, що із 50 доменних печей у нормальному режимі функціонувало лише 23, із 65 мартенівських печей — 37, із 23 конверторів — 12, із 69 прокатних станів — 39 [19, с. 42].

По-третє, підприємства металургійної галузі працювали в умовах платіжної кризи та розбалансованості фінансово-кредитної системи. На початок 1995 р. дебіторська заборгованість у цілому по підприємствах галузі досягла 62,2 трлн крб, а кредиторська — 93,9 трлн крб. Криза платежів призвела до суттєвого скорочення власних оборотних засобів металургійних підприємств.

По-четверте, гіперінфляція призвела до зростання інфляційного прибутку, розвитку інфляційних процесів, повернення до ресурсномісткої економіки. Лише підвищення цін на

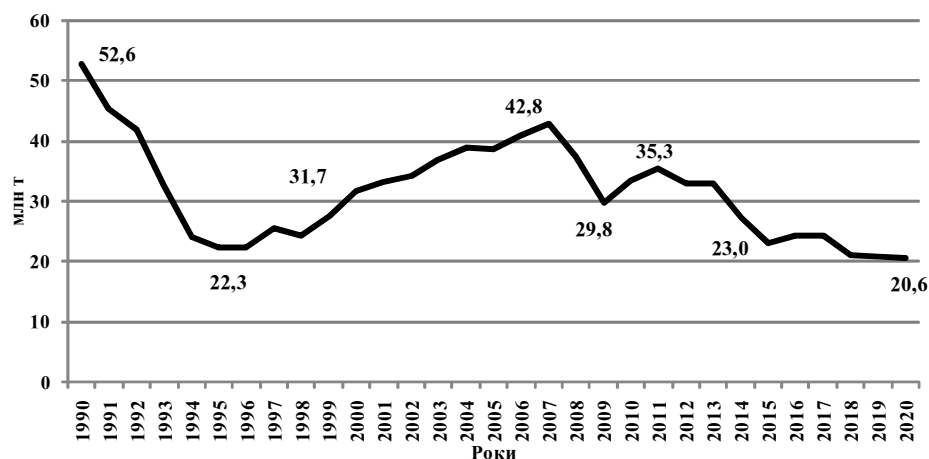

Рис. 1. Динаміка випуску металопродукції у 1990—2020 рр., млн т

Джерело: Розраховано за даними: Виробництво основних видів промислової продукції за 1990—2020 рр. Держстат України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>; Steel Statistical Yearbook 2005, 2015, 2020. World Steel Association: веб-сайт. URL: <http://www.worldsteel.org>

енергоносії та виробничі затрати обумовили різке (на 22,3%) зниження рентабельності товарної продукції (з 46,2 до 23,9%).

Негативним фактором, який також впливав на фінансовий стан металургійних підприємств, було несвоєчасне відшкодування ПДВ. У кризових умовах різниця між сплатою та поверненням коштів з ПДВ дорівнювала декільком місяцям, а упродовж цього часу відбувалося їхнє інфляційне знецінення. Відтак, першочерговим завданням підприємств металургійної галузі протягом 1991—1995 рр., було якнайшвидше покращення фінансово-економічного становища.

Основні етапи ринкової трансформації металургійної галузі. З середини 1990-х рр. в Україні розпочалося формування національного ринку металопродукції шляхом перетворення металургійної галузі в сучасну ринкову структуру зі всіма її інфраструктурними й інституційними елементами⁵. Завдяки таким трансформаціям металургійна галузь України перетворилася у замкнену технологічну систему: "видобуток і перероблення залізорудної сировини → виробництво коксу → виплавка чавуну і сталі → виробництво прокату".

Подальший аналіз динаміки змін виробництва основної продукції металургійної галузі доводить, що її розвиток відбувався нерівномірно (рис. 1).

Поряд з цим чорна металургія виявилася першою галуззю в Україні, яка змогла вийти з трансформаційної кризи завдяки швидкому

⁴ Про Концепцію розвитку гірничо-металургійного комплексу України до 2010 року: Постанова Верховної Ради України від 17. жовт. 1995 р. № 385/95-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385/95-вр>

⁵ Національний ринок металопродукції розглядається нами як сукупність внутрішнього ринку та сегментів "ніш" зовнішніх ринків, зайнятих вітчизняною металопродукцією.

переорієнтуванню на роботу з внутрішнього на зовнішні ринки металопродукції.

Експортна орієнтація вітчизняної металургії була викликана насамперед життєвою необхідністю, намаганням вижити в умовах різкого скорочення внутрішнього попиту і майже повної відсутності обігових коштів на підприємствах [20, с. 117]. Крім того, це дало можливість збільшувати обсяги металургійного виробництва. Зокрема, у 1997 р. обсяги виробництва чавуну зросли на 14,8%, сталі й напівфабрикатів — на 15,8%, готового прокату — на 14,7% порівняно з 1996 р.

Азійська фінансова криза, яка розпочалася в липні 1997 р. й розповсюдилася по всьому світу, знову призвела до критичного погіршення фінансового стану металургійних підприємств [21, с. 108]. Безумовно, попереднє розширення експортної діяльності забезпечило приплив фінансових ресурсів на металургійні підприємства, однак, не дало можливості позбутися величезної кредиторської заборгованості, що накопичилася.

Так, у 1998 р. кредиторська заборгованість металургійних підприємств становила 5019,7 млн грн, у тому числі прострочена — 1899,5 млн грн (37%). Заборгованість перед бюджетом сягала 670,7 млн грн, у тому числі прострочена — 478,0 млн грн (71,3%), перед позабюджетними фондами, відповідно, 173,3 і 111,7 млн грн (64,4%). Збитковість металургійних підприємств посилювала бюджетний дефіцит. У свою чергу прострочена заборгованість за товари, роботи і послуги досягла критичних розмірів і почала блокувати нормальну господарську діяльність багатьох металургійних підприємств: кредиторська заборгованість за товари, роботи і послуги становила 2353,3 млн грн, у тому числі прострочена — 1290,1 млн грн (54,8%)⁶. Внаслідок цього металургійна галузь знову опинилася у фінансовій кризі. Рівень збитковості для металургійних підприємств загалом становив 7,8%, а дефіцит обігових коштів досяг 3036,3 млн грн. Через заборгованість із заробітної плати (382,0 млн грн) на металургійних підприємствах почала зростати соціальна напруга. Така ситуація вимагала від керівництва держави рішучих дій, насамперед реалізації комплексної програмної підтримки металургійної галузі. Широкомасштабний економічний експеримент став першим і єдиним, який проводився для підприємств гірничо-металургійного комплексу упродовж наступних трьох років (1999—2001 рр.).

В умовах гострого бюджетного дефіциту і зростання соціальної напруги, у металургійних підприємствах мали існувати переконливі аргументи для відкриття державою програми підтримки такого масштабу. І об'єктивно вони існували. Крім значних негативних чинників, підприємства металургійної галузі активно виходили на зовнішній ринок і реально забезпечували бюджет країни валютними ресурсами. Через це держава повинна була створити сприятливі умови для оздоровлення фінансового стану металургійних підприємств.

Економічний експеримент розпочався відповідно до Закону України від 17.07.1999 р. № 934-XIV "Про проведення економічного експерименту на підприємствах гірничо-металургійного комплексу України"⁷. Термін дії цього експерименту встановлювався із 1 липня 1999 р. до 1 січня 2002 р. У програмі економічного експерименту взяли участь у 2000 р. 66, а в 2001 р. — 63 підприємства ГМК України. Безпосередньо у секторі чорної металургії режим економічного експерименту був поширений на 10 головних підприємств — МК "Криворіжсталь", Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча, МК "Азовсталь", Запорізький металургійний комбінат "Запоріжсталь", Електрометалургійний завод "Дніпроспецсталь" ім. А.М. Кузьміна, Алчевський металургійний комбінат, Дніпровський металургійний комбінат ім. Ф.Е. Дзержинського і Макіївський металургійний комбінат, металургійні заводи — Єнакіївський і Донецький.

Програма державної підтримки була побудована на застосуванні розширення попереднього механізму фінансового оздоровлення — надання пільг і використання м'яких бюджетних обмежень. Загалом результатами проведення економічного експерименту стали: зростання рівня чистого прибутку на 57,2%; зростання обсягів експорту металопродукції майже у 2 рази; підвищення рівня рентабельності реалізованої продукції до 26,3%; зниження обсягів бартерних операцій з 48,0 до 12,2%; зростання обсягів платежів до бюджетів усіх рівнів на 48,2%; зростання рівня обсягів відрахувань до Пенсійного фонду України на 52,2%; зниження заборгованості із виплати заробітної плати більше, ніж у 2 рази; на 25,4% зросли витрати на модернізацію виробничих потужностей; скоротився дефіцит оборотних засобів з 3452 млн грн на 01.01.2000 р. до 596 млн грн на 01.01.2001 р. Це свідчить про те, що наслідки

⁶ Розвиток сектора чорної металургії в Україні / в надзг.: Світовий банк. К.: "Міленіум", 2004. 110 с. С. 87.

⁷ Про проведення економічного експерименту на підприємствах гірничо-металургійного комплексу України: Закон України від 17. лип. 1999 р. № 934-XIV (втратив чинність). URL: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=934-14

проведення економічного експерименту в гірничо-металургійному комплексі України мали позитивний результат для його підприємств.

Державна підтримка та відновлення попиту на світовому ринку сталі привели у 1999—2000 рр. до високих темпів зростання обсягів випуску вітчизняної металургійної продукції: виробництво чавуну збільшилося на 5,8 і 17,4% до попереднього року відповідно, сталі — на 12,3 і 16,1%, готового прокату — на 8,4 і 17,1%⁸. Проте, після 2000 р., через погіршення кон'юнктури на світовому ринку сталі, в Україні знову спостерігався спад у темпах розширення обсягів металургійного виробництва. До того ж, економічний експеримент у металургійній галузі як система державної підтримки, що побудована на "специфічних" субсидіях, всіма спостерігачами й експертами був визнаний таким, що суперечить вимогам СОТ і ЄС. У зв'язку з цим на зовнішніх ринках проти України було порушено антидемпінгові розслідування і встановлено обмежувальні мита й квоти. Серед товарних груп, проти яких було порушено розслідування, перше місце займала металургійна продукція — 69% усіх розслідувань проти українських товарів. Розслідування проти української продукції порушували країни ЄС, Центральної та Східної Європи, США, Канада, країни Латинської Америки, Азії, Тихоокеанського регіону та Африки, Російської Федерації, країни СНД та Балтії [13].

Слід зазначити, що після закінчення терміну дії економічного експерименту, передбаченого законом, українські металурги здійснили спробу досягти рішення щодо його продовження ще на один рік. Проте, через низку об'єктивних причин, зокрема й відкриті антидемпінгові розслідування та встановлені обмежувальні мита й квоти, цього не сталося. Відтак, починаючи з 2002 р., металургійні підприємства почали працювати у загальному режимі, передбаченому в Україні для промислових підприємств. У свою чергу рівень конкурентоспроможності української металургійної продукції на зовнішньому ринку теж продовжив формуватися без допомоги системи субсидування [22, с. 122].

Незважаючи на такі проблеми, металургійна галузь України, починаючи з 2002 р., зуміла швидко відреагувати на поліпшення кон'юнктури на світовому і внутрішньому ринках. При цьому наявність власної сировинної бази й потужного виробничого потенціалу дало змогу

Україні упродовж 2002—2007 рр. підтримувати високі темпи приросту металургійного виробництва. Як вже зазначалося, у 2007 р. вітчизняними металургами було досягнуто найбільших (після 1990 р.) обсягів виробництва чавуну (35,6 млн т). Виробництво сталі й напівфабрикатів зросло до 43,7 млн т, готового прокату — до 24,5 млн т⁹. Для забезпечення такого зростання підприємства почали вводити в дію тимчасово виведені з експлуатації потужності. Збільшувалося завантаження наявного устаткування. Однак, як тільки українська металургія стала оживати, вона зіткнулася з іншою гострою проблемою — морального і фізичного старіння виробничих потужностей. Це було обумовлено тим, що через наявність виробничого потенціалу, який значно перевищував внутрішні потреби країни, власники досить тривалий період майже не оновлювали основні засоби галузі. Їхня інвестиційна політика концентрувалась на швидкому проведенні "точкової" реконструкції і капітального ремонту. Тобто, окремі нові технології і види устаткування вбудовувались в існуючі виробництва тільки у тих випадках, коли це давало швидку економічну віддачу. При цьому, таке оновлення проводилося переважно на базі вітчизняного устаткування і вітчизняних технологічних розробок, які є не лише менш затратними, а й менш ефективними порівняно з іноземними аналогами, але, врешті-решт, забезпечують хоч і незначне (1,5—2,5%), але підвищення продуктивності праці. Об'єктивно цього було недостатньо. В результаті знос виробничих потужностей металургійних підприємств країни у 2007 р. наблизився до 63,1%, що за світовими стандартами є критичним. Це й не дивно, оскільки на початок 2008 р. у металургійному виробництві все ще значне місце посідав мартенівський спосіб виплавки сталі. На його частку припадало 44,8%. У світі цей показник становив близько 2,5%.

Галузь чорної металургії у науково-технологічному відношенні протягом останніх років стрімко відставала від індустріально розвинених країн. Унаслідок цього в Україні сформувалася зона найвідсталішого у світі металургійного виробництва, що суттєво підвищила ступінь забруднення навколишнього природного середовища [23, с. 36].

Незважаючи на те, що упродовж 2000—2007 рр. у чорній металургії України відбулися суттєві зміни у галузевому споживанні паливно-енергетичних ресурсів у напрямі скорочен-

⁸ Steel Statistics archives 1990—2014. World Steel Association: веб-сайт. URL: <http://www.worldsteel.org>

⁹ Виробництво основних видів промислової продукції за 1990-2017 рр. Держстат України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Таблиця 3. Споживання паливно-енергетичних ресурсів на металургійних підприємствах ГМК України у 2000–2007 рр.

Види ПЕР	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Коксова продукція, млн т у.п.	15,5	15,7	16,2	16,6	16,9	17,1	17,5	19,2
Газ природний, млн т у.п.	7,9	7,9	7,7	8,8	8,7	9,5	7,6	8,3
Газ доменний, млн т у.п.	5,7	5,9	6,1	6,3	6,7	6,5	7,0	7,6
Газ коксовий, млн т у.п.	1,4	1,4	1,4	1,5	1,5	1,5	1,7	1,9
Мазут, млн т у.п.	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2	0,2
Вугілля, млн т у.п.	0,6	0,6	0,8	1,0	1,1	1,1	1,9	1,5
Електроенергія, млрд кВт*год.	15,1	15,6	15,9	16,6	16,1	16,4	17,3	17,9

Джерело: побудовано за даними: Щодо Галузевої програми енергоефективності та енергозбереження на період до 2017 року: Наказ Міністерства промислової політики України від 25.02. 2009 р. № 152. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0152581-09>

Таблиця 4. Питомі витрати енергоресурсів на виробництво чавуну

Показник витрат	Країна		
	ЄС	Китай	Україна
1. Енергоресурси, кг у.п./т	483,4	477,4	637,8
у т.ч.			
кокс, кг/т	383	398	503,8
природний газ, куб. м/т	-	-	82,2
пиловугільне паливо, кг/т	104	120	16,9
2. Кисень, куб. м/т	62,3	63,9	81,5

Джерело: побудовано за даними: Реструктуризація промисловості України у процесі посткризового відновлення. К.: НІСД, 2011. 54 с. С. 12.

на питомих витрат за окремими видами (табл. 3), вона завжди була, залишається і залишатиметься однією з найбільш енергомістких галузей економіки країни.

Слід зазначити, що споживання енергоресурсів на виробництво продукції українськими металургійними підприємствами суттєво перевищує енергетичні витрати зарубіжних виробників ще з перших переділів. Це зумовлено недостатнім використанням технологій імпортозаміщення, зокрема заміною дорогого природного газу на технологію пиловугільного палива у доменних печах. У середньому витрати пиловугільного палива в Україні становлять 16,9 кг/т на виробництво чавуну, тоді як в країнах ЄС — 104, у Китаї — 120 кг/т (табл. 4). Через застарілі технології виплавки сталі на вітчизняних підприємствах практично не застосовуються прогресивне електронно-променеве плавлення сталі та методи прямого відновлення залізних руд, які належать до п'ятого технологічного укладу. Проблема високої собівартості металопродукції також поглиблювала вузьковідомча цінова політика природних

монополістів (Укрзалізниця, портів, виробників і постачальників залізничної сировини, енергоносіїв і т.д.), девальвація національної валюти, системне неповернення ПДВ.

Усі ці чинники, а саме: залежність вітчизняних виробників від світової кон'юнктури, дорогих імпортованих енергоресурсів (передусім природного газу), застаріла технологічна структура, обмежені можливості збуту на внутрішньому ринку металопродукції стали причиною того, що металургійна галузь виявилась однією із найуразливіших в умовах світової фінансово-економічної кризи 2008—2009 рр. Глибокий спад у найбільш інтенсивно споживаючих метал галузях — автомобілебудуванні та будівництві — призвів до різкого скорочення його споживання [21]. Так, виробництво чавуну вже у 2008 р. проти 2007 р. зменшилося на 12,9% — до 31 млн т; виробництво сталі та напівфабрикатів, отриманих неперервним литтям, на 12,8% — до 38,1 млн т; виробництво готового прокату на 16,3% — до 20,5 млн т¹⁰. У результаті зниження збуту уже в жовтні 2008 р. 17 із 36 доменних печей в Україні було зупинено (і тільки 5 з них на плановий ремонт). Втрати ключових позицій української металопродукції на зовнішніх ринках, зменшення внутрішнього попиту і, як наслідок, зниження обсягів виробництва й експорту металу спричинили скорочення припливу валюти в державу та зменшення надходжень до бюджету.

З метою фінансової стабілізації металургійних підприємств 10 листопада 2008 р. між Кабінетом Міністрів України та підприємствами гірничо-металургійного комплексу був підписаний Меморандум порозуміння¹¹. Меморандум передбачав певні зобов'язання з обох

¹⁰ Виробництво основних видів промислової продукції за 1990–2017 рр. Держстат України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹¹ Меморандум порозуміння між Кабінетом Міністрів України та підприємствами гірничо-металургійного комплексу від 10 лист. 2008 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0003120-08>

сторін. Гірничо-металургійними підприємствами мала бути забезпечена робота на підприємствах на рівні не менше мінімальних обсягів, які забезпечують збереження виробничих потужностей у робочому стані; збереження професійного складу та кількості робочих місць, рівня заробітної плати та інших соціальних гарантій тощо. У свою чергу уряд зобов'язався: спрямувати через попередньо визначені комерційні банки значну частину кредитних ресурсів, отриманих для стабілізації фінансової системи України за мінімальними ставками плати за користування ними, на розвиток і вирішення проблемних питань підприємств металургійної галузі і суміжних галузей економіки, перш за все на завершення інвестиційних проєктів, направлених на ресурсо- й енергозбереження та рефінансування заборгованостей по інвестиційних проєктах; сприяти розширенню споживання металопродукції вітчизняного виробництва на внутрішньому ринку шляхом упровадження балансів виробництва та споживання продукції металургійних підприємств усіма металоспоживаючими галузями економіки з використанням ресурсів Стабілізаційного фонду та цільових програм; постачати природний газ металургійним підприємствам за ціною іноземного постачальника з урахуванням витрат на його транспортування територією України; забезпечити відшкодування ПДВ металургійним підприємствам протягом п'яти днів з моменту подачі декларації за минулий місяць; встановити та застосовувати тарифи на перевезення вантажів залізничним транспортом для металургійних підприємств, виходячи з рівня зниження цін на металургійну продукцію для потреб Укрзалізниці відносно серпня 2008 р.; знизити тарифи на електроенергію тощо.

Певні зобов'язання державою було виконано. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 2008 р. № 925 (зі змінами та доповненнями) заморожено тарифи на залізничні перевезення та електроенергію, відмінено 12-відсоткову надбавку на природний газ на період до другого кварталу 2010 р.¹²

Зазначимо, що Меморандум мав як позитивні результати, так і негативні наслідки для галузі. До позитивних результатів варто віднести те, що швидка реакція уряду дозволила українським металургам активно включитися в цінову конкуренцію на зовнішніх ринках. За рівнем цін їхня продукція поступалася тільки продукції з Російської Федерації, Бразилії та

Туреччини. Завдяки цьому Україні вдалося утримати свої позиції на світових металургійних ринках. Металургійна галузь — одна з перших українських галузей, що після фінансово-економічної кризи стала, хоча й повільно, але стабільно нарощувати обсяги виробництва. Також за час дії Меморандуму підприємства заощадили близько 2 млрд грн.

До негативних наслідків варто віднести те, що через брак обігових коштів у скрутному становищі опинилися такі підприємства, як "Запоріжсталь", ММК ім. Ілліча, "Arcelor Mittal Кривий Ріг", ДМЗ ім. Петровського, МЗ "Дніпроспецсталь" та ін., а заборгованість держави перед металургійними підприємствами з ПДВ зросла до 2,6 млрд грн.

Протягом 2010—2013 рр. через відновлення попиту на світовому ринку металопродукції спостерігалось збільшення обсягів вітчизняного виробництва та експорту. При цьому рівень цін на експорт майже всіх видів металопродукції зріс у середньому на 16—40%, а обсяг експорту — в 1,7 раза в грошовому вимірі [24, с. 107]. Однак за посткризовий період підприємства галузі так і не зуміли ні відновити загальні обсяги виробництва сталі, ні повернути обсяги зовнішньої торгівлі, втрачені протягом фінансово-економічної кризи 2008—2009 рр. Це було обумовлено також і тим, що на посилення боргової кризи у країнах ЄС на початку осені 2011 р. світовий ринок металопродукції знову відрегував зниженням обсягів споживання та зниженням рівня цін на готовий прокат на 15—19%.

До існуючих проблем металургійної галузі України в 2014—2015 рр. додалася війна на Донбасі. Так, з серпня 2014 р., тобто з моменту розгортання широкомасштабної участі Російської Федерації у військових діях на Донбасі, почалося стрімке скорочення обсягів виробництва сталі в Україні. Таке скорочення відбувалося через пошкодження виробничих потужностей металургійних підприємств, руйнацію шляхів сполучення та серйозні порушення в системі матеріально-технічного забезпечення технологічних процесів на підприємствах. І лише з укладанням угоди про нове перемир'я (Мінськ-2) і суттєвим послабленням інтенсивності реальних бойових дій на Донбасі виробництво сталі та напівфабрикатів в Україні почало зростати [11]. Зокрема, у квітні 2015 р. воно зросло порівняно з березнем на 11,9% і сягнуло 1935 тис. т, а в травні збільшилося ще на 10,4% — до 2137 тис. т. Це менше, ніж до вторгнення російських військ

¹² Про першочергові заходи щодо стабілізації ситуації, що склалася в гірничо-металургійному та хімічному комплексі: Постанова Кабінету Міністрів України від 14. жовт. 2008 р. № 925. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=925-2008-%EF>

на Донбас і загострення бойових дій у серпні 2014 р., проте, це найвищий показник щомісячних обсягів виробництва сталі та напівфабрикатів в Україні, починаючи з серпня 2014 р. Щоправда, у червні 2015 р., за даними Державної служби статистики, виробництво сталі та напівфабрикатів в Україні скоротилося до 1979 тис. т. Значною мірою це було пов'язано з пошкодженням магістрального газопроводу, що призвело до тимчасової зупинки виробництва на маріупольських комбінатах. Утім цей інцидент не порушив загальної тенденції до відновлення роботи вітчизняної чорної металургії.

Водночас досить серйозною проблемою стала у березні 2017 року так звана "націоналізація" керівництвом російсько-терористичних угруповань в ОРДЛО українських металургійних підприємств, які розташовані на непідконтрольній Києву території Донбасу. Зокрема під зовнішнє управління російсько-терористичних угруповань "ДНР" потрапили: Єнакіївський металургійний завод, Харцизький трубний завод (належать групі "Метінвест"); Ясинуватський і Макіївський коксохімічні заводи і Донецький металургійний завод (група "Донецьк-сталь")¹³. Крім того, в області діють понад двадцять шахт, найбільша з яких — Шахта імені Засядька в Донецьку. На території "ЛНР" діють Краснодонвугілля і Алчевський меткомбінат ("ІСД"), а також шахти ТОВ "Ровенькиантрацит" і ТОВ "Свердловськантрацит" (ДТЕК).

Поряд з цим подальший розвиток української металургії та нарощування обсягів металургійного виробництва можливі й за цілковитої відмови від контрактів з ОРДЛО. На наш погляд, така відмова здатна активізувати додаткове зростання на підприємствах галузі, що знаходяться на підконтрольних Україні територіях. Однак це потребує політичної волі та рішучих заходів з боку державної влади.

ВИСНОВКИ

Як свідчить проведений аналіз, металургійна галузь пройшла декілька етапів у своєму розвитку. Проте, надана державою підтримка у вигляді економічного експерименту була використана не для модернізації виробничих потужностей, а для задоволення зовнішнього попиту. Відтак фінансово-економічна криза, яка розгорнулася у 2008—2009 рр., призвела до погіршення кон'юнктури на світовому ринку сталі

та негативно вплинула на фінансово-економічні показники підприємств вітчизняної металургійної галузі.

До існуючих проблем металургійної галузі України в 2014—2015 рр. додалася війна на Донбасі з російсько-терористичними угрупованнями. Через пошкодження виробничих потужностей металургійних підприємств, руйнацію шляхів сполучення та серйозні порушення в системі матеріально-технічного забезпечення технологічних процесів на підприємствах відбулося стрімке скорочення обсягів виробництва сталі в Україні. Поряд з цим подальший розвиток української металургії та нарощування обсягів металургійного виробництва можливі й за цілковитої відмови від контрактів з ОРДЛО.

Література:

1. Амоша О.І., Саломатіна Л.М. Інноваційний розвиток промислових підприємств у регіонах: проблеми та перспективи. Економіка України. 2017. № 3. С. 20—34. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2017_3_3
2. Бесараб С.О. Сучасні тенденції розвитку підприємств металургійної галузі України. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 23. С. 62—65.
3. Большаков В.І., Тубольцев Л.Г. Чорна металургія і національна безпека України. Вісник НАН України. 2014. № 9. С. 48—58.
4. Воробйов С.А., Собкевич О.В. Пріоритети та інструменти модернізації металургійної галузі України. Стратегічні пріоритети. 2012. № 4. С. 118—124.
5. Гринько Т.В., Андросова І.О. Проблеми та перспективи розвитку металургійної галузі в Україні. Проблеми економіки. 2019. № 2 (40), С. 39—44.
6. Гудзь Т.П. Реструктуризація як метод управління фінансовою рівновагою підприємства. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2018. № 3. С. 102—108.
7. Касич А.О. Модернізація як стратегічне завдання розвитку промисловості України. Бізнес-Інформ. 2016. № 7. С. 67—72.
8. Кораблін С.О. Макроекономічна динаміка України: пастка сировинних ринків: монографія. ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України". К., 2017. 308 с.
9. Кравчук Н.М., Матросова І.Д. Тенденції розвитку металургійної промисловості України: глобальна конкурентоспроможність та інноваційний аспект. Приазовський економічний вісник. 2020. № 1. С. 32—37.

¹³ В ОРДЛО "націоналізували" українські підприємства. ZIK : веб-сайт. URL: http://zik.ua/news/2017/03/01/v_ordlo_natsionalizuvaty_ukrainski_pidpriyemstva_1052247

10. Мельник О.В. Тенденції та перспективи розвитку металургійних підприємств України. Ефективна економіка. 2017. № 8. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7629>

11. Кулицький С. Українська чорна металургія: стан, проблеми, перспективи. Україна: події, факти, коментарі. 2016. № 5. С. 44—65. <http://nbuv.gov.ua/images/ukraine/2016/ukr5.pdf>

12. Макогон Ю.В. Внутрішній ринок металургії України та концентрація підприємств цієї галузі. Вісник економічної науки України. 2019. № 1. С. 68—75.

13. Осипов В.М. Управління конкурентоспроможністю продукції металургійної галузі: монографія за наук. ред. академіка Б.В. Буркинського. Одеса: МПП "Евен", 2005. 296 с.

14. Ramskyi A., Solon'ko A. "Mechanism of formation of financial security of an enterprise", Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій. 2018. № 1. С. 14—20. <https://doi.org/10.32750/2018-0102>

15. Тарасенко А.В. Вклад металлургии в экономику Украины. GМК CENTER. 2018. URL: <https://gmk.center/posts/vklad-metallurgii-v-jekonomiku-ukrainy/> (дата звернення: 26.01.2020).

16. Ушеренко С.В., Шевчук Н.В. Ефективність управління капіталом металургійних підприємств України. Актуальні проблеми економіки. 2015. № 8. С. 204—212.

17. Экономические проблемы черной металлургии Украины: Моногр. / под общ. ред. С.С. Аптекаря, А.И. Амоши. Донецк: ДонГУЭТ, 2005. 383 с.

18. Металлургический комплекс стран СНГ. Экономический аспект. ИЭП НАН Украины, 1998. 46 с.

19. Долгоруков Ю. Экономическое обеспечение структурной перестройки металлургии Украины. Экономика Украины. 2005. № 10. С. 40—45.

20. Венгер В.В., Точилін В.О. Особливості взаємодії держави та бізнесу у сфері гірничо-металургійного комплексу України: від підтримки до партнерства. Економіка і прогнозування. 2010. № 2. С. 114—128.

21. Точилін В.О., Венгер В.В. Ринок металопродукції: сучасний стан і перспективи розвитку. Актуальні проблеми економіки. 2010. № 3. С. 105—114.

22. Венгер В.В., Точилін В.О. Особливості взаємодії держави та бізнесу у сфері гірничо-металургійного комплексу України: від підтримки до партнерства. Економіка і прогнозування. 2010. № 2. С. 114—128.

23. Венгер В.В., Хаустов В.К. Сучасний стан та перспективи розвитку металургійної галузі України: напрями технологічної модернізації. Економіка України. 2019. № 9—10. С. 24—43.

24. Венгер В.В. Ринок металопродукції. Проблеми, напрями та чинники сприяння розвитку внутрішнього ринку України (реальний сектор економіки). Київ: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2013. С. 103—116.

References:

1. Amosha, O. I. And Salomatina, L. M. (2017), "Innovative development of industrial enterprises in the regions: problems and prospects", *Ekonomika Ukrainy*, Vol. 3, pp. 20—34. available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2017_3_ (Accessed 30.12.2021).

2. Besarab, S. O. (2016) "Modern trends in metallurgical companies in Ukraine", *Investytsiyni praktyka ta dosvid*, vol. 23, pp. 62—65.

3. Bolshakov, V.I. and Tuboltsev, L.G. (2014), "Ferrous metals and national security of Ukraine", *Visnyk Natsional'noi akademii nauk Ukrainy*, Vol. 9, pp. 48—58.

4. Vorob'ev, S.L and Sobkevych, O.V. (2012), "Priorities and instruments of modernization of metallurgical industry of Ukraine", *Strategic priorities*, Vol. 4 (25), pp. 118—124.

5. Grynko, T. V. and Androsova, I. O. (2019), "Problems of and Prospects for the Development of the Metallurgical Industry in Ukraine", *Problemy ekonomiky*, vol. 2 (40), pp. 39—44

6. Gudz, T. (2018), "Restructuring as method of management of enterprise a financial equilibrium", *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*, Vol. 3, pp. 102—108.

7. Kasych, A.O. (2016), "Modernization as a Strategic Objective of the Development of Industry in Ukraine", *Biznes-Inform*, Vol. 7, pp. 67—72.

8. Korablin, S.O. (2017), *Makroekonomichna dynamika Ukrainy: pastka syrovynnykh rynkiv* [Macroeconomic dynamics of Ukraine: the trap of raw materials markets], State Organization "Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine.

9. Kravchuk, N.M. and Matrosova, I.D. (2020), "Trends in the development of the metallurgical industry of Ukraine: global competitiveness and innovation aspect", *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk*, Vol. 1, pp. 32—37.

10. Melnyk, O.V. (2017), "Trends and prospects of development of metallurgical enterprises of Ukraine", *Efektivna ekonomika*, vol. 8, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7629> (Accessed 30.12.2021).

11. Kulyts'kyi, S. (2016), "Ukrainian ferrous metallurgy: state, problems, prospects", Ukrayina: podiyyi, fakty, komentari, vol. 5, pp. 44—65, available at: <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2016/ukr5.pdf>. (Accessed 30.12.2021).

12. Makogon, Ju. V. (2019), "The domestic market of metallurgy of Ukraine and the concentration of enterprises in this industry", Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy, Vol. 1, pp. 68—75.

13. Osypov, V.M. (2005), Upravlinnia konkurentospromozhnistiu produktsii metalurhiinoi haluzi [Management of competitiveness of production of metallurgical industry], Even, Odesa, Ukraine.

14. Ramskyi, A. and Solon'ko, A. (2018), "Mechanism of formation of financial security of an enterprise", European scientific journal of Economic and Financial innovation, Vol 1, pp. 14—20. <https://doi.org/10.32750/2018-0102>

15. Tarasenko, A.V. (2018), "The contribution of metallurgy to the economy of Ukraine", GMK CENTER, Available at: <https://gmk.center/posts/vklad-metallurgii-v-jekonomiku-ukrainy/> (accessed: 28.12.2021).

16. Usherenko, S. V. and Shevchuk, N. V. (2015), "Capital management efficiency at metallurgical enterprises", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 8, pp. 204—212.

17. Aptekar, S.S. and Amosha, A.I. (Eds.). (2005). Ekonomicheskie problemy chernoj metallurgii Ukrainy [Economic problems of ferrous metallurgy of Ukraine], DonGUET, Donetsk, Ukraine.

18. IEP NAN Ukraine (1998), Metallurgicheskij kompleks stran SNG. Ekonomicheskij aspekt [Metallurgical complex of the CIS countries. Economic aspect], IEP NAN Ukraine, Kyiv, Ukraine.

19. Dolhorukov, Yu. (2005), "Economic support for the structural restructuring of metallurgy in Ukraine", Ekonomika Ukrainyi, Vol. 10, pp. 40—45.

20. Venher, V. and Tochylin, V. (2010), "Features of co-operation between the state and business in the field of the mining-and-metallurgy complex of Ukraine: from support to partnership", Ekon. prognozuvann, Vol. 2, pp. 114—128.

21. Tochylin, V.O. and Venher, V.V. (2010), "Metal products market: current state and prospects", Aktualni problemy ekonomiky, Vol. 3, pp. 105—114.

22. Venher, V.V. and Tochylin, V.O. (2010), "Features of interaction between the state and business in the field of mining and metallurgical complex of Ukraine: from support to partnership", Ekonomika i prognozuvannia, vol. 2, pp. 114—128.

23. Venher, V.V. and Khaustov, V.K. (2019), "Current state and prospects of development of the metallurgical industry of Ukraine: directions of technological modernization", Ekonomika Ukrainy, vol. 9—10, pp. 24—43.

24. Venher V.V. (2013), Rynok metaloproduktsii. Problemy, napriamy ta chynnyky spriyannia rozvytku vnutrishnoho rynku Ukrainy (realnyi sektor ekonomiky). [Metal products market. Problems, directions and factors promoting the development of the internal market of Ukraine (real sector of the economy)], In: ekon. ta prognozuv. NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 14.02.2022 р.*

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 330.12

В. В. Лойко,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансів та економіки,

Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ

ORCID ID: 0000-0003-3248-1585

В. С. Руденко,

аспірант кафедри фінансів та економіки, Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ,

голова "Асоціації економістів Києва", м. Київ

ORCID ID: 0000-0001-9867-5951

Є. М. Лойко,

здобувач ступеня магістра, Університет економіки та права "КРОК", м. Київ,

ORCID ID: 0000-0003-3266-8286

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.4.48

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ДОМОГОСПОДАРСТВ МІСТА КИЄВА ЯК СКЛАДОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ МІСТА

V. Loiko,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of Finance and Economic, Boris Grinchenko Kyiv University, Kyiv

V. Rudenko,

Postgraduate student of the Department of Finance and Economics,

Boris Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Chairman of the Association of Economists of Kyiv

Ye. Loiko,

Master's student, University of Economics and Law "KROK", Kyiv

DYNAMICS OF HOUSEHOLD DEVELOPMENT OF THE CITY OF KYIV AS A COMPONENT OF SOCIAL SECURITY OF THE CITY

У статті досліджено тенденції розвитку домогосподарств міста Києва як складової соціальної безпеки економіки міста. Виявлено, що економіка міських домогосподарств тісно пов'язана з економікою міста. На основі комплексного аналізу встановлено, що позитивними тенденціями розвитку домогосподарств як в місті Києві так і в цілому в Україні за період 2016—2020 рр. є наступні: зростання середнього розміру домогосподарств по місту Києву та зростання частки домогосподарств з дітьми по місту Києву. Встановлено, що сукупні ресурси в середньому на одне домогосподарство у місті Києві за період 2016—2020 рр. зросли у 2,19 рази, а в цілому в Україні відповідно у 1,99 рази. Грошові доходи на місяць на одне домогосподарство у місті Києві за період 2016—2020 рр. зросли на 6,6 %, з них оплата праці на одне домогосподарство зросла на 13,0 %. Сукупні витрати в середньому на місяць на одне домогосподарство у місті Києві за період 2016—2020 рр. зросли у 1,55 рази, на одне домогосподарство в Україні зросли у 1,66 рази. За структурою витрат домогосподарства міста Києва витратили у 2020 р. на продукти харчування 42,6 %, а домогосподарства в середньому в Україні 48,1 % від загальних сукупних витрат. Споживчі сукупні витрати домогосподарств міста Києва на непродовольчі товари і послуги склали у 2020 р. 49,0 %, а домогосподарства в цілому в Україні 39,8 %. Проведено розрахунки рівня соціальної безпеки за одиничним показником-індикатором "Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, відсотків" показує зростання величини цього індикатора за роками, зважаючи на те, що цей індикатор є дестимулятором, зростання величини цього індикатора негативно впливає на рівень соціальної безпеки міста.

The article examines the trends in the development of households in Kyiv as a component of social security of the city's economy. It has been found that the economy of urban households is closely linked to the economy of the city.

Based on the comprehensive analysis, it is established that the positive trends in household development both in Kyiv and in Ukraine in general for the period 2016—2020 are the following: growth of the average size of households in Kyiv and growing share of households with children in Kyiv. It was found that the total resources per household in the city of Kyiv for the period 2016—2020 increased 2.19 times, and in Ukraine as a whole, respectively 1.99 times. Cash income per month per household in the city of Kyiv for the period 2016—2020 increased by 6.6%, of which wages per household increased by 13.0%. The total monthly expenditures per month per household in the city of Kyiv for the period 2016—2020 increased by 1.55 times, per household in Ukraine increased by 1.66 times. According to the structure of expenditures, households in Kyiv spent 42.6% on food in 2020, and households in Ukraine on average 48.1% of total aggregate expenditures. In 2020, the total consumer expenditures of households in the city of Kyiv on non-food goods and services amounted to 49.0%, and households in Ukraine as a whole accounted for 39.8%. Expenditures in non-food goods and services in Kyiv exceeded expenditures by 9.8% than in households in Ukraine as a whole. Resources of Ukrainian households are spent mainly on meeting the basic needs of Ukrainian families in food, utilities, clothing and footwear and necessary medical and educational services, leaving for savings and savings of only 5.6% (2020) of total resources. It can be concluded that the reduction of food expenditures and the growth of expenditures on non-food goods and services in households in Kyiv is a sign of increasing the standard of living of the population in the capital of Ukraine. Calculations of the level of social security on a single indicator-indicator "The share of food expenditures in consumer spending of households, percent" shows the growth of this indicator over the years, given that this indicator is a disincentive, increasing the value of this indicator negatively affects the level social security of the city.

Ключові слова: економіка міста, домогосподарства, доходи, видатки, сукупні споживчі витрати, динаміка, індикатор, соціальна безпека міста.

Key words: city economy, households, income, expenditure, total consumer spending, dynamics, indicator, social security of the city.

ВСТУП

Структурні перебудови в національній економіці, викликані трансформацією моделі економічного розвитку, а саме переходом від лінійної моделі економіки до циркулярної та змінами у споживчому секторі національної економіки, що фокусують увагу дослідників на розвитку домогосподарств як об'єктів, які віддзеркалюють тенденції змін у національній економіці. Економічна діяльність домогосподарств вважається неформальною, проте саме їх економічна діяльність є відображенням процесів, які забезпечують соціальну і, відповідно, економічну безпеку національної економіки. Рівень економічного розвитку домогосподарств, динаміка їх доходів та витрат свідчить про динаміку рівня життя населення. Домогосподарства стають все більш впливовим чинником розвитку споживчого сектора національної економіки. Сучасна тенденція урбанізації спонукає до дослідження розвитку домогосподарств великих міст, мегаполісів або агломерацій. Київ, як український мегаполіс, розвивається швидкими темпами. Тому дослідження тенденцій у розвитку домогосподарств міста Києва є актуальним. Порівняння темпів розвитку домогосподарств міста Києва та темпів роз-

витку домогосподарств в цілому в Україні надає можливість зробити висновок про вплив урбанізації на розвиток домогосподарств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню розвитку домогосподарств, їх економічній, фінансовій, споживчій та заощаджувальній поведінці присвячені праці наступних авторів. Проблематиці моделей споживчої поведінки домогосподарств та регіональним особливостям їх формування в Україні, взаємозв'язку економічної поведінки домогосподарств та їхнього добробуту, зв'язку економічної поведінки домогосподарств і розвитку територій присвячені наукові статті Біль М.М. та Мульської О.П. [1—3]. Особливостям заощаджувальної поведінки домогосподарств України в умовах пандемії та соціально-економічна роль заощаджень домогосподарств в Україні присвятили свої статті Маршук А.М., Поліщук К.В., Мелих О.Ю., Булавинець В.М. [4—6]. Аналіз моделі поведінки домогосподарств в Україні напередодні та в умовах поширення Covid-19 проведено в статті Белової І.В., Д'яконової І.І., Пахненко О.М., Бухтіарової А.Г. [7]. Враховуючи те, що наукові

Таблиця 1. Динаміка змін характеристики домогосподарств України та міста Києва за період 2016—2020 рр.

Показник	2016	2017	2018	2019	2020	Відхилення даних 2020 від даних 2016, %
Середній розмір домогосподарств у місті Києві, осіб	2,61	2,62	2,62	2,63	2,63	0,77
Середній розмір домогосподарств в Україні, осіб	2,58	2,58	2,58	2,58	2,58	-
Частка домогосподарств міста Києва із дітьми до 18 років, %	35,9	35,9	36,4	36,4	36,5	1,67
Частка домогосподарств в Україні в цілому із дітьми до 18 років, %	38,2	38,2	37,8	37,9	37,7	- 1,31
Частка домогосподарств міста Києва без дітей, %	64,1	64,1	63,6	63,6	63,5	- 0,93
Частка домогосподарств в Україні в цілому без дітей, %	61,8	61,8	62,2	62,1	62,3	0,81

Джерело: складено авторами на основі даних Державного комітету статистики України та Головного управління статистики м. Києва [9, 10].

дослідження, результати яких є вже опублікованими у науковій літературі, стосувалися в більшій мірі сутності заощаджувальної поведінки домогосподарств та їх поводженню в умовах поширення Covid-19, то доцільно приділити увагу більш вузькій області дослідження, а саме динаміці розвитку домогосподарств міста Києва як складової соціальної безпеки міста.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження економічного розвитку домогосподарств міста Києва як складової соціальної безпеки економіки міста.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Економіці домогосподарств приділяється все більша увага як у наукових дослідженнях, так і при розробці нормативно-законодавчої бази України. У Верховній Раді України зареєстровано "Проект Закону про домогосподарство (домоекономіку)", який вперше визнає домогосподарства суб'єктами підприємництва і пропонує ввести в Україні поняття "домоекономіка" [8]. Економіка сучасних міських домогосподарств тісно пов'язана з економікою міста. Доходи міських домогосподарств формуються у більшості за рахунок заробітної плати, а можливості отримати роботу з більш високим рівнем заробітної плати надає саме місто. Економічна поведінка домогосподарств тісно пов'язана із формуванням добробуту населення та рівнем соціальної безпеки як складової економічної безпеки міста. Київ є столицею України, єдиним глобальним містом України та найбільш сучасним містом з точки зору впровадження різних інновацій. Дослідження розвитку домогосподарств саме міста Києва

надає можливість зробити висновки про рівень соціальної безпеки міста.

Домогосподарства є суб'єктом економічних відносин та специфічним об'єктом аналізу споживчої поведінки населення країни. Споживацька поведінка домогосподарств характеризує споживчу, заощадливу та інвестиційну діяльність населення країни. Аналіз доходів та витрат домогосподарств характеризує привалюючі засоби формування доходів населення та пріоритетні напрями витрат. Аналіз споживчих витрат домогосподарств дозволяє зробити висновок про раціональну або, навпаки, нераціональну поведінку споживачів. Споживацька поведінка передбачає вибір споживача щодо кінцевого використання матеріальних та нематеріальних благ, до виробництва яких докладено людські зусилля. Споживацька поведінка тісно пов'язана із заощаджувальними та інвестиційними активностями домогосподарств. Для обґрунтування тенденцій розвитку домогосподарств проведено комплексний порівняльний аналіз розвитку домогосподарств міста Києва та України в цілому (табл. 1).

Середній розмір домогосподарств у місті Києві склав у 2020 р. 2,63 особи на 1 домогосподарство, що на 1,94% більше, ніж в середньому в Україні і збільшився за досліджуваний період на 0,77 %. Середній розмір домогосподарств в Україні в цілому за період 2016—2020 рр. не змінювався і склав 2,58 особи на 1 домогосподарство. Питома вага домогосподарств з дітьми до 18 років в місті Києві зросла на 1,67%, а в цілому по Україні зменшилась на 1,31 % за той же період. Частка домогосподарств без дітей по місту Києву за період 2016—2020 рр. зменшилась на 0,93 %, а в цілому в Україні зросла на 0,81 % за той же період. До позитивних тенденцій розвитку домогосподарств як в місті Києві так і в цілому в Україні за період 2016—2020 рр. можна віднести наступні: зростання середнього розміру домогосподарств по місту Києву та зростання частки домогосподарств з дітьми по місту Києву.

Результати порівняння розвитку домогосподарств в цілому в Україні та у місті Києві зокрема надають можливість отримати інформацію про розвиток рівня життя населення в країні в цілому і в столиці зокрема [10]. Проведений аналіз динаміки сукупних ресурсів домогосподарств

Таблиця 2. Динаміка сукупних ресурсів домогосподарств у місті Києві та в Україні в цілому за період 2016–2020 рр.

Показник	2016	2017	2018	2019	2020	Відхилення даних 2020 від 2016, %
Сукупні ресурси в середньому на місяць на одне домогосподарство у місті Києві, грн	8213,89	10403,68	13579,91	18221,58	18054,60	Зростання у 2,19 рази
Темпи зростання сукупних ресурсів в середньому на місяць на одне домогосподарство у місті Києві, у % до попереднього року	28,56	26,66	30,53	34,18	- 0,91	-
Сукупні ресурси в середньому на місяць на одне домогосподарство в Україні в цілому, грн	6238,8	8165,2	9904,1	12118,5	12432,3	Зростання у 1,99 рази
Темпи зростання сукупних ресурсів в середньому на місяць на одне домогосподарство в Україні в цілому, у % до попереднього року	19,25	30,88	21,29	22,36	2,59	-
Грошові доходи на місяць на одне домогосподарство у місті Києві, %	90,9	93,7	94,8	93,9	97,5	6,6
- з них оплата праці на місяць на одне домогосподарство у місті Києві, %	56,9	66,0	68,6	66,5	69,9	13,0
Грошові доходи на місяць на одне домогосподарство в Україні в цілому, грн	86,0	87,5	89,9	92,0	93,9	7,9
- з них оплата праці на місяць на одне домогосподарство в Україні в цілому, %	46,7	52,4	54,5	57,3	58,3	11,7

Джерело: складено авторами на основі даних Державного комітету статистики України та Головного управління статистики м. Києва [9; 10].

господарств по місту Києву та, для порівняння, в цілому по Україні дозволив зробити наступні висновки (табл. 2).

Сукупні ресурси в середньому на одне домогосподарство у місті Києві за період 2016–2020 рр. зросли у 2,19 рази, а в цілому в Україні

Таблиця 3. Динаміка сукупних витрат домогосподарств у місті Києві та в Україні в цілому за період 2016–2020 рр.

Показник	2016	2017	2018	2019	2020	Відхилення даних 2020 від 2016, %
Сукупні витрати в середньому на місяць на одне домогосподарство у місті Києві, грн	7710,79	9123,15	10892,20	13612,23	11931,93	Зростання у 1,55 рази
Темпи зростання сукупних витрат в середньому на місяць на одне домогосподарство у місті Києві, у % до попереднього року	22,28	18,32	19,39	24,97	- 12,34	-
Споживчі сукупні витрати в середньому на місяць на одне домогосподарство у місті Києві, % у тому числі:	92,8	96,3	95,0	95,9	94,4	- 1,6
- продукти харчування, %	45,0	46,4	44,8	40,7	42,6	- 2,4
- непродовольчі товари і послуги, %	44,9	46,7	46,4	51,6	49,0	4,1
Сукупні витрати в середньому на місяць на одне домогосподарство в Україні в цілому, грн	5720,4	7139,4	8308,6	9001,45	9523,6	Зростання у 1,66 рази
Темпи зростання сукупних витрат в середньому на місяць на одне домогосподарство в Україні в цілому, у % до попереднього року	15,52	24,81	16,27	8,34	5,80	-
Споживчі сукупні витрати в Україні в цілому, % у тому числі:	93,2	92,9	92,0	91,3	91,4	- 1,5
- продукти харчування, %	49,8	47,9	47,7	46,6	48,1	- 1,7
- непродовольчі товари і послуги, %	40,5	41,9	40,9	41,5	39,8	- 0,7

Джерело: складено авторами на основі даних Державного комітету статистики України та Головного управління статистики м. Києва [9; 10].

Таблиця 4. Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств міста Києва, відсотків

	$X^R_{\text{опт}}$	$X^R_{\text{здв}}$	$X^R_{\text{нездв}}$	$X^R_{\text{небезп}}$	$X^R_{\text{крит}}$	Результати розрахунків нормування	Результати розрахунків з урахуванням вагового коефіцієнту
Граничне значення індикатора [16]	20	25	30	40	50	$Y_{ij} = 0,2 + 0,2 * (X_{\text{крит.}} - X_{ij}) / (X_{\text{крит.}} - X_{\text{небез.}})$	Ваговий коефіцієнт 0,0838
2016	-	-	-	45,0		$Y_{2016} = 0,2 + 0,2 (50-45)/(50-40)=0,30$	0,0251
2017	-	-	-	46,4		$Y_{2017} = 0,2 + 0,2(50-46,4)/(50-40)=0,27$	0,0226
2018	-	-	-	44,8		$Y_{2018} = 0,2 + 0,2(50-44,8)/(50-40)=0,30$	0,0251
2019	-	-	-	40,7		$Y_{2019} = 0,2 + 0,2(50-40,7)/(50-40)=0,39$	0,0327
2020	-	-	-	42,6		$Y_{2020} = 0,2 + 0,2(50-42,6)/(50-40)=0,35$	0,0293

Джерело: складено авторами за даними Державного комітету статистики України [9].

відповідно у 1,99 рази. Можна зробити висновок, що мешканці столиці мають можливість отримати більший обсяг сукупних ресурсів, ніж мешканці інших міст та сіл України. В збільшених обсягах сукупних ресурсів домогосподарств проявляється соціально-економічний пріоритет економіки міста Києва. Варто зауважити, що у 2020 р. темп зростання сукупних ресурсів домогосподарств міста Києва уповільнився і склав на 0,91 % менше, ніж у 2019 р. Грошові доходи на місяць на одне домогосподарство у місті Києві за період 2016—2020 рр. зросли на 6,6 %, з них оплата праці на одне домогосподарство зросла на 13,0 %. Темпи зростання грошових доходів на одне домогосподарство в середньому по Україні були вищими, ніж по місту Києву і склали за період 2016—2020 рр. 7,9 %. Проте темпи зростання оплати праці на місяць на одне домогосподарство в Україні в цілому були нижчими, ніж у місті Києві на 1,3%.

Аналіз динаміки сукупних витрат домогосподарств відображає як споживацьку поведінку домогосподарств так і рівень життя українських родин (табл. 3).

Сукупні витрати в середньому на місяць на одне домогосподарство у місті Києві за період 2016—2020 рр. зросли у 1,55 рази. Сукупні витрати в середньому на місяць на одне домогосподарство в Україні за той же період часу зросли у 1,66 рази. Доцільно зауважити, що сукупні витрати київських домогосподарств зростали більш повільними темпами, ніж сукупні витрати домогосподарств в середньому в Україні. За структурою витрат домогосподарства міста Києва витратили у 2020 р. на продукти харчування 42,6 %, а домогосподарства в середньому в Україні 48,1 % від загальних сукупних витрат. Споживчі сукупні витрати домогосподарств міста Києва на непродовольчі товари і послуги склали у 2020 р. 49,0 %, а домогосподарства в цілому в Україні 39,8 %. Таким чином

можна відмітити перевищення витрат в домогосподарствах міста Києва на непродовольчі товари і послуги на 9,8 % ніж у домогосподарствах в цілому в Україні. Можна зробити висновок, що зниження витрат на продукти харчування та зростання витрат на непродовольчі товари і послуги в домогосподарствах міста Києва є ознакою зростання рівня добробуту життя населення в столиці України. Проте потрібно зауважити, що порівняння рівня ресурсів домогосподарств та рівня сукупних споживчих витрат дозволило зробити висновок про те, що ресурси домогосподарств України витрачаються в основному на задоволення базових потреб українських родин у продуктах харчування, комунальних послугах, одязі та взутті і необхідних медичних та освітніх послугах, залишаючи на заощадження та накопичення у тільки 5,6 % (2020 р.) від загальних ресурсів. Цей факт підтверджується і в результатах наукових досліджень, які були проведені раніше та опубліковані у наукових журналах [11—15].

Для розрахунку зміни рівня соціальної безпеки за одиничним показником "Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, відсотків" використовується методика нормування показників [16]. Індикатор "Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, відсотків" є індикатором-дестимулятором. Нормування індикатора-дестимулятора проводиться за наступною формулою [16]:

$$Y_{ij} = 0,2 + 0,2 * (X_{\text{крит.}} - X_{ij}) / (X_{\text{крит.}} - X_{\text{небез.}}) \quad (1),$$

де Y_{ij} — нормоване значення індикатора X_{ij} ;

X_{ij} — значення i -го індикатора в період j ;

$X_{\text{небез.}}$ — величина індикатора, яка характеризується як небезпечний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,4, або 40% оптимального значення;

Таблиця 5. Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств в цілому в Україні, відсотків

	$X^R_{\text{опт}}$	$X^R_{\text{здв}}$	$X^R_{\text{нездв}}$	$X^R_{\text{небезп}}$	$X^R_{\text{крит}}$	Результати розрахунків нормування	Результати розрахунків з урахуванням вагового коефіцієнту
Граничне значення індикатора [16]	20	25	30	40	50	$Y_{ij} = 0,2 + 0,2 * (X_{\text{крит.}} - X_{ij}) / (X_{\text{крит.}} - X_{\text{небез.}})$	Ваговий коефіцієнт 0,0838
2016	-	-	-	49,8		$Y_{2016} = 0,2 + 0,2 (50 - 49,8) / (50 - 40) = 0,20$	0,0168
2017	-	-	-	47,9		$Y_{2017} = 0,2 + 0,2 (50 - 47,9) / (50 - 40) = 0,24$	0,0201
2018	-	-	-	47,7		$Y_{2018} = 0,2 + 0,2 (50 - 47,7) / (50 - 40) = 0,25$	0,0209
2019	-	-	-	46,6		$Y_{2019} = 0,2 + 0,2 (50 - 46,6) / (50 - 40) = 0,27$	0,0226
2020	-	-	-	48,1		$Y_{2020} = 0,2 + 0,2 (50 - 48,1) / (50 - 40) = 0,24$	0,0201

Джерело: складено авторами за даними Державного комітету статистики України [9].

$X_{\text{крит.}}$ — величина індикатора, яка характеризується як критичний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,5, або 50% оптимального значення.

Результати розрахунків нормування за індикатором "Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, відсотків" для домогосподарств міста Києва (табл. 4) та в цілому в Україні (табл. 5).

Динаміка кількісного нормованого значення одиничного показника-індикатора "Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, відсотків" показує зростання величини цього індикатора за роками (рис. 1). Зважаючи на те, що цей індикатор є дестимулятором, то можна констатувати негативну тенденцію зміни цього індикатора, що негативно впливає на рівень соціальної безпеки міста.

За наведеним графіком (рис. 1) можна зробити висновок, що рівень витрат на продовольчі товари у домогосподарствах міста Києва вище, ніж у домогосподарствах в цілому в Україні.

ВИСНОВКИ

Нестабільність економічної та політичної ситуації в Україні негативним чином позначилася на економіці домогосподарств. Зростання цін на продовольчі товари та послуги для населення змусило домогосподарства України витратити більше ресурсів на споживання, що негативним чином вплинуло на рівень заощаджень домогосподарств. За проведеним аналізом ресурсів та витрат домогосподарств Києва та України за період 2016-2020 рр. зроблено висновок, що доходи домогосподарств зростали більш швидкими темпами, ніж витрати. Доходи домогосподарств міста Києва у 2020 р. на 45,22 % перевищували доходи домогосподарств в цілому в Україні. Витрати домогосподарств

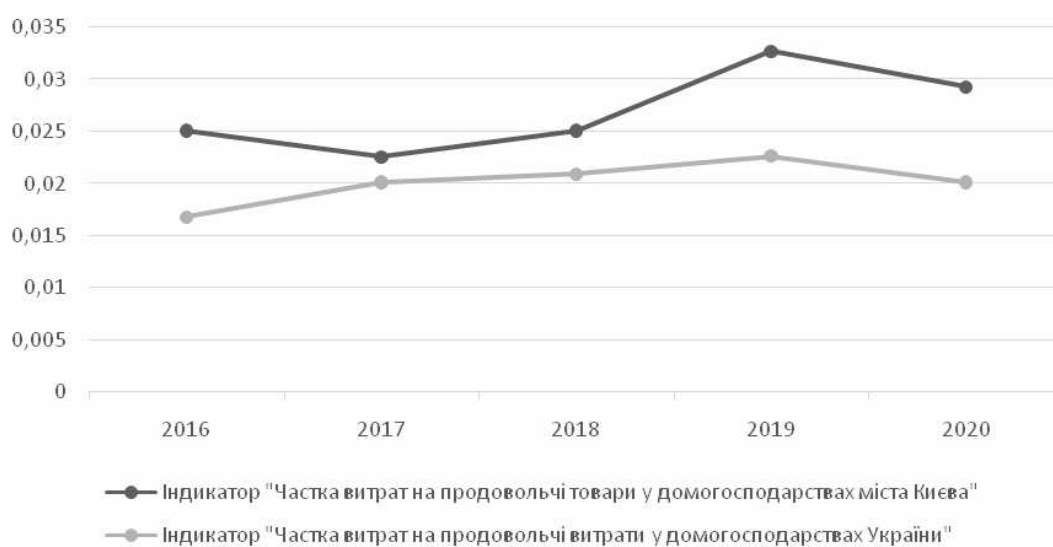

Рис. 1. Динаміка нормованого кількісного значення одиничного показника-індикатора "Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств"

Джерело: складено авторами.

міста Києва перевищували витрати домогосподарств в цілому в Україні на 25,29 %. Проте рівень споживчих витрат залишається ще досить високим: у 2020 р. споживчі витрати на одне домогосподарство міста Києва склали 94,4%, а в середньому на одне домогосподарство в Україні 91,4 % від сукупних ресурсів. У споживчих витратах домогосподарств міста Києва у 2020 р. 42,6 % витрачено на продукти харчування, в середньому в Україні цей показник склав 48,1 %. Значний обсяг витрат на домогосподарств на продукти харчування негативним чином впливає на рівень соціальної безпеки міста. Дослідження динаміки зміни одиничного показника-індикатора "Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, відсотків" за період 2016 — 2020 рр. показав наростання значення цього показника. Питома вага цього індикатора у рівні соціальної безпеки склала у 2020 р. по домогосподарствах міста Києва 2,9 %, а по домогосподарствах України в середньому 2,0%. Зважаючи на те, що цей індикатор є дестимулятором, то його тенденція до зростання негативним чином впливає на рівень соціальної безпеки як міста Києва, так і України в цілому.

Література:

1. Біль М.М., Мульська О.П. Моделі поведінки домогосподарств та регіональні особливості їх формування в Україні. Регіональна економіка. 2021. № 2. С. 53—60.
2. Біль М.М., Мульська О.П. Економічна поведінка домогосподарств та їхній добробут: моделі і форми взаємовпливу. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2020. Вип. 5 (145). С. 3—8.
3. Мульська О.П. Концептуальна сутність зв'язку економічної поведінки домогосподарств і розвитку територій. Економіка та суспільство. 2021. Вип. 24. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/24>
4. Маршук А.М., Поліщук К.В. Особливості заощаджувальної поведінки домогосподарств України в умовах пандемії. Економіка та суспільство. 2021. Вип. 25. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/350/335>
5. Мелих О.Ю. Заощадження домогосподарств: соціально-економічна роль та тенденції формування в Україні. Ефективна економіка. 2020. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8343>
6. Булавинець В.М. Особливості заощаджувальної поведінки домогосподарств в Україні.

Ефективна економіка. 2018. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6788>

7. Белова І.В., Д'яконова І.І., Пахненко О.М., Бухтіарова А.Г. Аналіз моделі поведінки домогосподарств в Україні напередодні та в умовах поширення Covid-19. Вісник СумДУ. Серія "Економіка". 2020. № 4. С. 112—120.

8. Офіційний сайт Верховної Ради України. Проект Закону про домогосподарства (домогосподарств) № 6539 від 21.01.2022. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73617

9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Статистична інформація. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення 30.01.2022).

10. Офіційний сайт. Головне управління статистики м. Києва. Статистична інформація. URL: <http://www.kiev.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=255&lang=1> (дата звернення 30.01.2022).

11. Лойко В.В., Лойко Д.М., Руденко В.С. Розвиток домогосподарств України як складової економічної безпеки національної економіки. Агросвіт. 2020. № 13—14, С. 4—11.

12. Лойко Д.М. Динаміка змін у структурі споживання домогосподарств України. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: Економічні науки. 2018. № 7. С. 107—112.

13. Лойко Д.М. Динаміка структурних зрушень споживчих сукупних витрат домогосподарств України та Чехії. Вчені записки Університету "КРОК". 2018. № 4 (52). С. 31—35.

14. Лойко Д.М. Аналіз динаміки споживчого попиту в Україні: інноваційні зміни у поведінці споживачів. Бізнес-навігатор. 2019. № 6.1-1 (56). С. 94—98.

15. Лойко Д.М. Динаміка споживання продуктів харчування у домогосподарствах України та Чехії. European scientific journal of Economic and Financial innovation. 2018. № 1. С. 77—82.

16. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

References:

1. Bill, M.M. and Mulska, O.P. (2021), "Models of consumer behavior of households and regional features of their formation in Ukraine", Regional'na ekonomika, vol. 2, pp. 53—60.
2. Bill, M.M. and Mulska, O.P. (2020), "Economic behavior of households and their well-being: models and forms of interaction", Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy, vol. 5 (145), pp. 3—8.

3. Mulska, O.P. (2021), "The conceptual essence of the connection between economic behavior of households and territorial development", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 24, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/24> (Accessed 3 February 2022).

4. Marshuk, L.M. and Polishchuk, K.V. (2021), "Features of saving behavior of Ukrainian households in a pandemic", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 25, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/350/335> (Accessed 3 February 2022).

5. Melykh, O.Yu. (2020), "Household savings: socio-economic role and trends in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8343> (Accessed 4 February 2022).

6. Bulavinets, V.M. (2018), "Features of saving behavior of households in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6788> (Accessed 4 February 2022).

7. Belova, I.V., Dyakonova, I.I., Pakhnenko, O.M. and Bukhtiarova, A.G. (2020), "Analysis of the pattern of behavior of households in Ukraine on the eve and in the context of the spread of Covid-19", *Visnyk SumDU. Seriya "Ekonomika"*, vol. 4, pp. 112 — 120.

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), "Draft Law on Households", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf-3511=73617 (Accessed 4 February 2022).

9. The official website of the State Statistics Service of Ukraine (2022), "Statistical information", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 3 February 2022).

10. Official website of the Main Statistics Department of Kyiv (2022), "Statistical information", available at: <http://www.kiev.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=255&lang=1> (Accessed 3 February 2022).

11. Loiko, V.V., Loiko, D.M. and Rudenko, V.S. (2020), "Development of Ukrainian households as a component of economic security of the national economy", *Ahrosvit*, vol. 13—14, pp. 4—11.

12. Loiko, D.M. (2018), "Dynamics of changes in the structure of household consumption in Ukraine", *Mizhnarodnyy naukovy zhurnal "Internauka". Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 7, pp. 107—112.

13. Loiko, D.M. (2018), "Dynamics of structural changes in consumer aggregate expenditures of households in Ukraine and the Czech Republic", *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, vol. 4 (52), pp. 31—35.

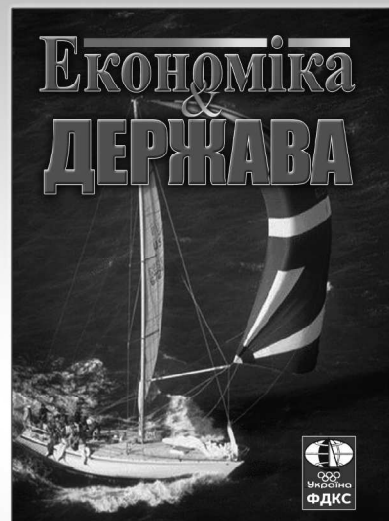
14. Loiko, D.M. (2019), "Analysis of the dynamics of consumer demand in Ukraine: innovative changes in consumer behavior", *Biznes-navihator*, vol. 6.1-1 (56), pp.94—98.

15. Loiko, D.M. (2018), "Dynamics of food consumption in households in Ukraine and the Czech Republic", *European scientific journal of Economic and Financial innovation*, vol. 1, pp. 77—82.

16. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), Order "Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (Accessed 4 February 2022).

Стаття надійшла до редакції 05.02.2022 р.

**Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»**

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 332.142.6

Л. О. Василенко,к. т. н., доцент кафедри охорони праці та навколишнього середовища,
Київський національний університет будівництва і архітектури

ORCID ID: 0000-0003-4201-5481

Ю. О. Березницька,к. т. н., доцент кафедри охорони праці та навколишнього середовища,
Київський національний університет будівництва і архітектури

ORCID ID: 0000-0001-7953-3974

С. В. Федоренко,к. т. н., доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища, Київський
національний університет будівництва та архітектури, Академік академії будівництва України

ORCID ID: 0000-0003-1487-6890

М. І. Березний,

студент, Київський національний університет будівництва і архітектури

ORCID ID: 0000-0003-3748-2472

П. Ф. Сегеда,

студент, Київський національний університет будівництва і архітектури

ORCID ID: 0000-0003-1272-4498

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.4.56

КОНЦЕНТРАЦІЯ ШКІДЛИВИХ РЕЧОВИН У М. КИЄВІ

L. Vasylenko,

PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine

Yu. Bereznitska,

PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine

S. Fedorenko,

PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine

M. Berezny,

Student, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine

P. Segeda,

Student, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine

CONCENTRATION OF HARMFUL SUBSTANCES IN KYIV

На сьогоднішній день господарська діяльність людини все більше стає основним джерелом забруднення повітря. Газоподібні, рідкі та тверді відходи підприємств значною мірою потрапляють у природне середовище. Зростання токсичних речовин у навколишньому середовищі в основному впливає на здоров'я населення, погіршує якість сільсько-господарської продукції, впливає на клімат і стан озонового шару землі в окремих регіонах, гине тварин і рослини.

Забруднення довкілля — це не лише екологічна проблема, а й економічна проблема. Сучасна екологія повітря в Україні виявилася незадовільною. Дослідження показали, що у великих містах забруднення повітря в кілька разів перевищує норму, а повітря, яким дихають кияни, вважається шкідливим для здоров'я. Основним забруднювачем є автомобільний транспорт, який викидає 90% чадного газу. Повітря, забруднене діоксидом азоту, може дратувати легені і загострювати астму, а також спровокувати інші захворювання легенів. На всіх стаціонарних станціях визначали рівні основних забруднюючих речовин — зважених речовин, діоксиду сірки, оксиду вуглецю та діоксиду азоту, а на одній — вимірювали розчинні сульфат та оксид азоту. Наведено дані про концентрацію повітря для стаціонарних постів. Середньорічні та максимальні концентрації діоксиду азоту майже на всіх роботах перевищували відповідні ГДК. На кінцевий результат впливає ряд факторів, які необхідно враховувати. Для більш детального аналізу викидів наведено методологію плану експерименту. Послідовний аналіз скорочує в середньому кількість необхідних спостережень наполовину. Запропоновано вирішення проблеми зниження концентрації шкідливих речовин у міському повітрі.

Today, human economic activity is increasingly becoming the main source of air pollution. Gaseous, liquid and solid waste of enterprises largely enters the natural environment. The growth of toxic substances in the environment mainly affects public health, worsens the quality of agricultural products, affects the climate and condition of the ozone layer of land in certain regions, kills animals and plants.

Environmental pollution is not only an environmental problem, but also an economic problem. It is substantiated that the current ecological state of the atmospheric air of Ukraine is characterized as unsatisfactory. The results of research suggest that in large cities air pollution several times higher than normal, the population of Kiev breathes air, which is recognized as harmful to health.

Increasing the number of vehicles and increasing the intensity of traffic flows in conditions of limited areas and imperfections of the road network led to the aggravation of transport problems in almost all cities (medium, large and especially large). The exorbitant increase in the number of cars leads, in addition, to an increase in noise levels and, together with the intoxication of airspace, harmful emissions from engine gases and products of wear and tear of tire treads and wheel linings are the most serious negative factors affecting the health of residents of the city. The toxic chemicals from the exhaust gases from motor vehicles enter the air practically at the level of human respiratory organs and can lead to their oncological diseases, reduced life expectancy, poor eyesight.

The main pollutants are motor vehicles, which release 90% of carbon monoxide into the atmosphere. Atmospheric air polluted with nitrogen dioxide undermines lungs and causes asthma and can provoke other lung diseases. At all stationary stations we determined the content of the main pollutants — suspended solvents, sulfur dioxide, carbon monoxide and nitrogen dioxide, at one station — the content of dissolved sulfates and nitrogen oxide. These are the air concentrations at the stations. Nitrogen dioxide content at the average and maximum concentrations exceeded the level of the corresponding MPC at most of the stations. The final result is influenced by a number of factors that must be taken into account. For a more detailed analysis of the discharges, the method of planning the experiment is given. The method of sequential analysis, developed by Waldom, is suggested. Sequential analysis allows reducing the number of necessary observations by a factor of two, on average. Methods for solving the problem of reducing the concentration of harmful substances in the atmospheric air of the city are proposed.

Ключові слова. Атмосферне повітря, угарний газ, індекс якості повітря, окис азоту, гранично допустима концентрація.

Key words. Atmospheric air, ugar gas, air quality index, nitrogen oxide, maximum permissible concentration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інтенсивний розвиток промисловості та урбанізація міст призводять до забруднення навколишнього середовища, а шкідливі речовини негативно впливають на навколишнє середовище та організм людини. Одним із шляхів захисту природи та здоров'я людей від виробничої діяльності є регулювання антропогенного впливу на навколишнє середовище, розробка організаційних заходів щодо захисту навколишнього середовища від шкідливого впливу виробничої діяльності людини, забезпечення екологічної безпеки промисловості та регулювання її впливу на навколишнє середовище.

Проблеми довкілля, пов'язані з поведінкою людини та впливають на стан довкілля, стають все більш важливими та все більш домінуючими в сучасних глобальних проблемах. Цей напрямок особливо важливий для нашої країни, оскільки існує потреба вирішувати питання сталого розвитку, що можливо лише на основі системних досліджень економічних та екологічних проблем, пов'язаних переважно із захистом навколишнього середовища від дій люди-

ни. Дослідження та вирішення проблем забруднення атмосферного повітря на промислових підприємствах є одним із завдань, які необхідно вирішувати в загальній роботі з охорони навколишнього середовища.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями впливу на здоров'я людини шкідливих речовин, що збираються в атмосфері займається багато вчених. Дані питання активно висвітлюються не тільки в друкованих матеріалах (у більшості в наукових статтях), а й обговорюються на Міжнародних науково-практичних конференціях. Увагу даним питанням приділяють такі дослідники як Василенко Л.О., Ковалева А.В., Ткаченко Т.М., Волошкіна О.С., Сіпаков Р.В. тощо.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є оцінка впливу шкідливих речовин на здоров'я населення міста Києва та формулювання шляхів вирішення проблемних питань.

Таблиця 1. Оцінка індексу якості та рівня забруднюваності повітря:

Індекс якості повітря (AQI)	Рівень забрудненості повітря	Що це означає
Добрий	0 - 50	Якість повітря вважається задовільною, а забруднення повітря представляє незначний або нульовий ризик
Середній	51 - 100	Якість повітря вважається прийнятним; однак, деякі забруднюючі речовини можуть викликати помірне занепокоєння у невеликій кількості людей, які чутливі до забруднення повітря
Незадовільний для здоров'я людей з хронічними	101 - 150	Представники груп людей з хронічними захворюваннями можуть відчувати наслідки для здоров'я. Широку громадськість скоріше за все це не торкнеться
Незадовільний	151 - 200	Всі групи людей починають відчувати вплив на здоров'я. Люди з хронічними захворюваннями схильні до великого впливу
Дуже незадовільний	201-300	Попередження про надзвичайний стан. Торкнеться всього населення

Джерело: [3].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Атмосфера є основним життєвим елементом природного середовища. Є приказка, що повітря ніколи не буває чистим. Якби ми виміряли чистоту повітря на одиницю повітря над рівнем моря, то забруднення було б в десять разів вище в сільській місцевості, у 150 разів вище в містах-мільйонниках і в тисячу разів вище в промислових центрах. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), забруднення повітря збільшує захворюваність і смертність у всьому світі [1]. Атмосферне повітря в Україні негативно впливає на близько 40% населення. У великих містах із високим рівнем забруднення повітря народжуваність неповноцінних дітей у 3—4 рази вища, ніж у відносно чистих містах [1, 2].

Усі кияни дихають повітрям, яке вважається шкідливим для здоров'я. Одним з основних видів забруднення повітря є автомобільний транспорт. Вихлопні гази транспортних засобів містять шкідливі речовини, такі як окис вуглецю, оксиди азоту, тверді частки та леткі органічні сполуки. 90% чадного газу, що викидається в атмосферу, припадає на автотранспорт. У високих концентраціях у повітрі він може викликати сонливість і навіть смерть. Викиди найбільші в години пік, а концентрація шкідливих речовин у транспортному засобі найвища. Було припущено, що діоксид азоту подразнює легені і загострює астму, а також може спровокувати інші захворювання легенів. Епідеміологічні дослідження визначають вплив конкретних кількостей забруднення на здоров'я. Забруднювачі повітря відрізняються за інтенсивністю та функціями, і вони використовуються для перетворення забруднювачів повітря в індекс якості повітря, що залежить від

забруднювача. Розрахунок індексу якості повітря вимагає отримання інформації про рівні забруднення за певний середній період від газоаналізатора або методу розрахунку для моніторингу якості повітря. Індекс якості повітря зазвичай складається з рівнів, кожен з яких має власний опис і характеристики, кольорні коди та стандартизовану інформацію про вплив на здоров'я населення [3].

Індекс якості повітря може збільшуватися через низку факторів: рух у години пік, під час пожеж, відсутність вітру або відсутність розчинників забруднювачів повітря. Спокійне повітря зазвичай викликається антициклоном. Інверсії температури або низькі швидкості вітру в місті призводять до високої концентрації забруднюючих речовин і хімічних реакцій між забруднювачами в атмосфері [3].

Станом на ранок 20 січня 2021 року в Києві, столиці України, зафіксовано високий рівень забруднення повітря, що характеризується шкідливими та дуже шкідливими для здоров'я наслідками [4; 5].

Дані про концентрацію небезпечних речовин у Києві за 2019 рік:

На всіх стаціонарних станціях визначали рівні основних забруднюючих речовин — зв'язаних речовин, діоксиду сірки, оксиду вуглецю та діоксиду азоту, а на одній — вимірювали розчинні сульфат та оксид азоту. Спостереження ведуться на окремих постах за вмістом конкретних речовин — сірководню, фенолу, фтористого водню, хлористого водню, аміаку, формальдегіду, заліза, кадмію, марганцю, міді, нікелю, свинцю, хрому, цинку, з урахуванням викидів з найбільш завантажених промислових підприємств міста в районі швидкісної дороги [3; 4].

Таблиця 2. Вміст забруднюючих речовин в атмосферному повітрі міста Києва:

Назва забруднюючої речовини	Місто	Середньорічний вміст, мг/м ³	Середньодобові ГДК, мг/м ³	Максимальні разові ГДК, мг/м ³	Максимальна з разових концентрацій, мг/м ³
Завислі речовини	Київ	0,8	-	-	0,5
Діоксид сірки	Київ	1,5	-	-	1,1
Розчинні сульфати	Київ	-	-	-	-
Оксид вуглецю	Київ	0,3	-	-	3,7
Діоксид азоту	Київ	3	-	-	3,7
Оксид азоту	Київ	1,2	-	-	0,8
Сірководень	Київ	-	-	-	0,9
Фенол	Київ	1,3	-	-	1,5
Фтористий водень	Київ	0,4	-	-	0,3
Хлористий водень	Київ	0,3	-	-	1,2
Аміак	Київ	0,2	-	-	0,8
Формальдегід	Київ	2	-	-	1,0
Кадмій	Київ	0	-	-	0,3
Залізо	Київ	0	-	-	0,1
Манган	Київ	0	-	-	0,1
Мідь	Київ	0	-	-	0,1
Нікель	Київ	0	-	-	0,0
Свинець	Київ	0,1	-	-	0,3
Хром	Київ	0	-	-	0,0
Цинк	Київ	0	-	-	0,0

Джерело: [7].

Загалом у Києві середньодобова гранично допустима концентрація (ГДК*) перевищує двоокису азоту в 3,0 рази, формальдегіду в 2,0 рази, двоокису сірки в 1,5 рази, фенолу в 1,3 рази, оксиду азоту в 1,3 рази, і в 1,2 рази більше оксиду азоту. Це речовини 2 і 3 класів небезпеки, які найбільше забруднюють міське повітря протягом року [3—5].

Середня концентрація завислих речовин перевищувала середньодобовий рівень ГДК. в 1,5—2,0 рази, за стандартом Всесвітньої організації охорони здоров'я. Загалом у місті середньорічна концентрація зважених речовин становила 0,7 ГДК. Найвищі концентрації в міських форпостах були в межах 0,2—0,5 ГДК. Рівень діоксиду сірки перевищує рівень ГДК.д. Майже всі роботи в місті. ГДКс.д. Загалом у місті середньорічна концентрація сірчистого газу становить 1,5 ГДК. Найвищі концентрації в міських заставах становили 0,1—0,8 ГДКм, за винятком ПСЗ № 4 (вул. Інженера Бородіна), де найвища концентрація досягла 1,1 ГДКм у лютому. Найбільша середньорічна концентрація чадного газу зафіксована в Бессарабському та Деміфському районах — 0,7 ГДК. Загалом середня річна концентрація чадного газу в місті становить 0,3 ГДК [6—8].

Середньорічні та максимальні концентрації діоксиду азоту майже на всіх роботах перевищували відповідні ГДК.

Дані про концентрацію забруднюючих речовин у Києві у 2020 році:

За даними спостережень у повітрі Києва зі стаціонарної станції Центральної геофізичної обсерваторії імені Бориса Срезневського у 2020 році, середньодобові гранично допустимі концентрації пилу та забруднюючих речовин (порівняно з 2019 роком) перебувають у значному перевищенні [8].

Варто відзначити, що концентрація завислих речовин (пилу) на вулиці Каунаській, проспекті Перемоги, Бессарабській площі в 1,1—1,2 рази перевищує ГДК, показник SO₂ в 1,5—1,6 рази перевищує максимально допустимий у Бессарабській та Деміфській площах. Концентрація чадного газу на проспекті Шенлі перевищила норматив у 1,2 рази.

За вмістом вуглекислого газу площа Перемоги, вулиця Складенка, вулиця Каунаська, проспект Перемоги перевищила норматив у 5,4—7,6 рази, у 4,5—4,9 рази — Бессарабська та Деміфська площі, Оболонський проспект, вулиця Інженера Бородіна, бульвар Лесі Українки — 3.55. разів у всіх інших положеннях, де не спостерігалось перевищення [9].

Концентрація формальдегіду в повітрі в 2,4—3,0 рази перевищує ГДК на вулиці. Складенка, Бессарабської площі, проспекту Перемоги та Оболонського, бульвару Гавела Вацлава; у 1,4—2,2 рази — на всіх інших заставах

міста, крім проспекту Науки, 37. Як зазначають у геофізичній обсерваторії, загалом у 2020 році на 16 стаціонарних аванпостах було зібрано та проаналізовано 4578 проб повітря [10—12].

Дані концентрації шкідливих речовин у місті Києві за перше півріччя 2021 року:

У січні 2021 року концентрація двоокису азоту в повітрі столиці перевищила допустиму концентрацію в 5—8 разів, особливо в районі Бессарабської площі на проспекті Лесі, Україна [10].

У лютому повітря в українській столиці перевищило ГДК:

— сірчистий газ — у 3,0—3,3 рази — на вулицях Семена Скляренка, Інженера Бородіна, Каунаській, Бессарабській площах та площах Перемоги, інших обсерваторіях у 2,3—2,9 рази;

— Діоксид азоту — у 5,3—7,1 рази — на вулицях Інженера Бородіна, Каунас, проспект Перемоги; в 4,0—4,7 рази — на площі Перемоги, Бессарабії, Деміївській; в 2,6—3,9 рази — Перевищення не виявлено на всіх позиціях по місту, крім проспекту Науки;

— Формальдегід — у 2,1—2,3 рази — проспект Перемоги, Бессарабська площа, Деміївська площа, площа Перемоги, вулиця Каунас, Семена Скляренка, Олександра Довженка, бульвар Лесі Українки; у 1,2—1,9 рази — на інших спостережних пунктах [8—10].

З 30 серпня по кінець вересня повітря Києва перевищило ГДК, з незначним підвищенням вмісту діоксиду азоту, формальдегіду — зниження, інших домішок — майже без змін:

— завислі речовини — у 1,1—1,3 рази на Бессарабській площі, проспекті Перемоги (район метро Святошин), вулиці Каунаській;

— Окису вуглецю — в 1,0—1,1 рази вище на площі Перемоги, Бессарабській, Деміївській, проспекті Перемоги та Гідропарку (територія біля мостів метро та автомагістралей) [8—10].

Швидкість випаровування поверхневих стічних вод зростає через зміну клімату. Поверхневий стік складається з технічних процесів і речовин, що викидаються в атмосферу. Особливо високі концентрації шкідливих речовин характерні для промислових районів і доріг під час заторів (автомобільні викиди є одними з найбільш токсичних). Ступінь забруднення значною мірою залежить від екологічної культури підприємства [11—14].

Для більш детального аналізу викидів необхідно спланувати експерименти. На кінцевий результат впливає ряд факторів, які необхідно враховувати. Детальне вивчення забруднюючих речовин вимагає широких досліджень. Щоб зменшити кількість експериментів, отримати

найбільш повну інформацію та досягти найбільшої достовірності, необхідно розробити методику експерименту. Для цього запропоновано елементи теорії експериментального планування [15].

Якщо використовувати вже зроблені спостереження, можна зменшити кількість досліджень. Метод послідовного аналізу, розроблений Waldom, допоможе популяризувати цю ідею. Послідовний аналіз зменшує в середньому вдвічі необхідну кількість спостережень у порівнянні з прийнятим методом реєстрації кількості спостережень [15].

Необхідно зробити вибір між гіпотезами $a \leq a_1$ і $a \geq a_2$ (приймаємо, що $a_1 < a_2$). Імовірність прийняти гіпотезу $a \geq a_2$, коли насправді $a \leq a_1$. Позначаємо через А. Імовірність протилежної помилки. Тобто прийняття гіпотези $a \leq a_1$, коли насправді $a \geq a_2$, позначаємо через В. Числа А та В зазначай малі, тому задаються заздалегідь [15].

При кожній сукупності спостережень x_1, x_2, \dots, x_n можна знайти ймовірність того, що ці спостереження із сукупності з генеральним середнім a_1 , і ймовірність P'_n того, що вони отримані із сукупності з генеральним середнім a_2 . Відповідно до принципу максимуму правдоподібності на практиці мають місце події з максимальною ймовірністю. Це означає, що $p'_n > p''_n$ слід вважати більш правдоподібним значення $a = a_1$, а з ним і гіпотезу $a \leq a_1$. Якщо ж $p''_n > p'_n$, то перевагу потрібно надати гіпотезі $a \geq a_2$.

Таким чином, відношення правдоподібності $\frac{p''_n}{p'_n}$ буде більше або менше одиниці. Щоб між гіпотезами можна було б зробити вибір, відношення правдоподібності повинно відрізнятись від одиниці тоді визначаються то тоді визначаються точні показники ймовірності А і В.

По Вальду гіпотезу $a \leq a_1$ можна прийняти якщо $\frac{p''_n}{p'_n} \leq \frac{B}{1-A}$ і гіпотезу $a \geq a_2$, приймаємо $\frac{p''_n}{p'_n} \geq \frac{1-B}{A}$ якщо $\frac{B}{1-A} < \frac{p''_n}{p'_n} < \frac{1-B}{A}$, то випробування необхідно продовжувати [15].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Наразі забруднення повітря перевищує гранично допустиму концентрацію (ГДК), що становить загрозу для здоров'я населення та вимагає терміну для дій. З цією метою ми вважаємо, що для вирішення проблеми забруднення повітря в Києві необхідно використовувати такі

Рис. 1. Фото табло якості повітря

методи: чисті викиди газу від підприємств і транспортних засобів, використання чистих фільтрів, відновлювана та екологічно чиста енергія (вітер, вода, сонце), нуль -технології виробництва відходів, Аграрні зміни, озеленення населених пунктів та промислових центрів. Є європейські докази, а саме: екологічний податок на автомобілі старше 8—10 років на момент покупки [16]. Це стимулює придбання нових автомобілів або електромобілів, які набагато менш завдають шкоди навколишньому середовищу; контролює наявність каталізаторів у вихлопній системі автомобіля, перевіряє викиди вихлопних газів і смогу транспортних засобів (спеціальних установок), обмежує кількість транспортних засобів на міських вулицях, обмежує це. Єдиний спосіб отримати бал — розвивати громадський транспорт, який має перевагу над іншими видами транспорту. На вулицях Києва є смуги для громадського транспорту, кількість яких з кожним роком збільшується. На жаль, на цих смугах найчастіше паркують автомобілі.

Тому громадський транспорт все ще обмежений, ніж автомобілі. На міських дорогах, особливо на вулицях із великою кількістю світлофорів, необхідно впроваджувати системи зеленої хвилі, що зменшить затори, а отже й кількість забруднюючих речовин у повітрі. Наприклад, на дошці на перехресті вулиць Велика Васильківська та І. Федорова видно зниження концентрації забруднюючих речовин у повітрі (фото зроблене вранці вихідного дня). За цей час значно зменшилася кількість транспортних засобів і повітря, які мають можливість самостійно очищатися. Згідно з таблицею 1, рівні індексу якості повітря (AQI) є хорошими, коливаючись від 0 до 50.

Журнал "Фокус", який проводить щорічні дослідження екологічної ситуації, визнав Київ як найбільш забруднене місто в країні. Журнал оцінював регіони по наступним показникам: це викиди забруднених речовин в атмосферу, забруднення вихлопними газами від транспортних засобів, утворення відходів, забруднення стічних вод. За всіма показниками Київ okazaвся проблемною екологічною зоною. Екологи вважають, що густонаселеність міста впливає на фактори забруднення. Виникає проблема швидкого та неякісного будівництва без належної інфраструктури. Таким чином виникають пробки в яких змушено, практично жити населення "незручного" міста. Нажаль не розвивається екологічний транспорт, а саме трамваї, велосипедні доріжки і таке інше.

Однак експерти звернули увагу на позитивну динаміку, яка спричинена епідемією Covid 19, населення менш використовує транспорт та як слідство стан повітря значно покращилось. [15]

Також зверніть увагу на горіння сухого листя. У повітря потрапляють продукти згоряння, так званий дрібний пил, який ми не бачимо. Він осідає в наших легенях і сприяє розвитку респіраторних захворювань у людини. За словами лікарів, ці частинки поступово закупорюють легені і є дуже небезпечними. Для природного загнивання і утворення компосту необхідно компостувати листя. Також є необхідність розвитку зеленої забудови та збільшення кількості міських зелених насаджень, що дозволить зменшити кількість шкідливих речовин у повітрі та забезпечити додатковий захист будівель та споруд від надмірного шуму. У теплу пору року дороги потрібно поливати водою та промивати, щоб значно зменшити кількість

зважає на речовин у повітрі. Усі ці варіанти допоможуть значно знизити рівень забруднення повітря не лише в наших містах, а й по всій Україні [1].

Внаслідок діяльності людини в повітрі поширюються токсичні гази, корозійні пари, частинки сажі та золи. Вплив шкідливих речовин, що надходять у повітря, посилюється їх взаємодією, погодними умовами та тривалим перебуванням у повітрі. Забруднення повітря в наших містах є проблемою, яка стосується всіх мешканців, тому ми всі повинні боротися з нею разом! [1]

Література:

1. Барабашук В.И., Креденцер Б.П., Мирошніченко В.И. Планирование эксперимента в технике. Киев: Техника, 1984, 200 с.
2. Березний М., Сегеда П., Василенко А., Березницька Ю. Дослідження змін концентрацій шкідливих речовин у районах м. Києва. Екологія. Ресурси. Енергія. Багатофункціональні еко— та енергоефективні, ресурсозберігаючі технології в архітектурі, будівництва та суміжних галузях: робоча програма та тези доп. II-ї міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24—26 лист. 2021 р.). Київ, 2021. С. 36.
3. Брудне повітря в Києві: концентрація шкідливих речовин у сім разів вища за норму. URL: <https://thepage.ua/ua/news/yakist-povitrya-u-kyevi-14-sichnya-2021> (дата останнього звернення 17.10.2021).
4. Василенко А.О., Жукова О.Г. Аналіз досліджень антропогенного впливу на атмосферне повітря та здоров'я людини. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених. Будівельний майстер-клас Київського національного університету будівництва та архітектури. Україна. Київ. 27—29 листопада 2019 року. С. 254—256. URL: <http://repository.knuba.edu.ua>
5. Волошкіна О.С., Ткаченко Т.М., Сіпаков Р.В., Лисько О.П., Буняк О.М. Вплив глобальних кліматичних змін на ступень забруднення атмосферного повітря на урбанізованих територіях. Матеріали XIII Міжнародної науково-технічної конференції "Проблеми екології та енергозбереження" (м. Миколаїв, 20—22 вер. 2019 р.). Миколаїв, 2019. С. 17—19.
6. Волошкіна О.С., Жукова О.Г., Сіпаков Р.В., Березницька Ю.О. Дослідження забруднення формальдегідом атмосферного повітря м. Києва на автомобільних автопроводах. Регіональні проблеми охорони довкілля: мат. Міжнар. наук. конф. молодих вчених. Одеса, 2018. С. 46—51.
7. Екологічний Паспорт Києва. URL: https://ecodep.kyivcity.gov.ua/files/2020/9/1/eco_raport_2019.pdf (дата останнього звернення 17.10.2021).
8. Ковальова А.В., Кравченко М.В., Клімова І.В. Вплив підвищення температури та забруднення атмосферного повітря міського середовища внаслідок кліматичних змін на здоров'я працівників соціальної інфраструктури. Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. 2020. №6. С. 104-110. URL: <http://visnyk.pgasa.dp.ua/issue/viewIssue/13215/6960>
9. Клебанова Н.С., Клебанов Д.О. Вплив пересувних стаціонарних джерел викидів забруднювальних речовин на якість атмосферного повітря в місті Києві в 2009-2010 роках. Наук. праці УкрНДГМІ. 2011. Вип. 260. URL: https://uhmi.org.ua/pub/nr/260/Klebanova_Klebanov_260.pdf
10. Причини та шляхи вирішення проблеми забруднення повітря. URL: <http://uanews.pp.ua/prychyny-ta-shlyahy-vyrishennya-problemy-zabrudnennya-povitrya> (дата останнього звернення 18.10.21).
11. Сафранов Т.А. Екологічні основи природокористування: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Стан атмосферного повітря і неінфекційна захворюваність. Проблематика громадського здоров'я. Львів, 2003. С. 248. URL: http://cgz.vn.ua/problematika-gromadskogo-zdorovya/problematika-gromadskogo-zdorovya_455.html
12. Забруднення повітря в Києві: дані за останні дні. Слово і діло. Аналітичний портал. URL: <https://goo.su/ac1p> (дата останнього звернення 18.10.21).
13. У повітрі Києва знизився вміст формальдегіду. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/3311767-u-povitri-kyeva-znizivsa-vmist-formaldegidu-odnak-dioksidu-azotu-stalo-se-bilse.html> (дата останнього звернення 17.10.21).
14. Уровень загрязнення атмосферного воздуха в городе в Киев. URL: <https://www.saveecobot.com/ru/maps/kyiv>
15. Яким повітрям ми дихаємо в Україні, та як на нього вплинув карантин URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/02/17/243953/> (дата останнього звернення 15.10.21).

References:

1. Barabaschuk, V.I., Kredenzner, B.P. and Miroschnichenko, V.I. (1984), Planirovanie jeksperimenta v tehnikе [Planning of the experiment in technology], Tekhnika, Kyiv, Ukraine.

2. Bereznyi, M., Szegeda, P. and Vasylenko, L. and Bereznytska, Y. (2021), "Research of changes in concentrations of harmful substances in the districts of Kyiv", Robocha prohrama ta tezy dop. II-i mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Work program and theses dop. The 2nd internar. science.-pract. conf.], Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia [International Scientific and Practical Conference], Kyiv, Ukraine, 24—26 nov, pp. 36.

3. The page (2021), "Dirty air in Kiev: the concentration of harmful substances is seven times higher than normal", available at: <https://thepage.ua/ua/news/yakist-povitrya-u-kiyevi-14-sichnya-2021> (Accessed 17 October 2021).

4. Vasylenko, L.O. and Zhukova, O.H. (2019), "Research of changes in concentrations of harmful substances in the districts of Kyiv", Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh vchenykh [Materials of the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists], Kyiv, Ukraine, 27—29 nov, pp. 254—256.

5. Voloshkina, O.S., Tkachenko, T.M., Sipakov, R.V., Lys'ko, O.P. and Buniak, O.M. (2019), "Impact of global climate change on the degree of air pollution in urban areas", Materialy XIII Mizhnarodnoi naukovo-tekhichnoi konferentsii "Problemy ekolohii ta enerhozberezhennia" [Materials of the XIII International Scientific and Technical Conference "Problems of Ecology and Energy Saving"], Mykolaiv, Ukraine, 20—22 sept, pp. 17—19.

6. Voloshkina, O.S., Zhukova, O.H., Sipakov, R.V. and Bereznyts'ka, Yu.O. (2018), "Study of formaldehyde pollution of atmospheric air in Kyiv on car drives", Materialy mizhnarodnoi naukovo konferentsii molodykh vchenykh [Materials of the International Scientific Conference of Young Scientists], Odessa, Ukraine, pp. 46—51.

7. Department of Ecology and Natural Resources (2020), "Ecological Passport of Kyiv" available at: https://ecodep.kyivcity.gov.ua/files/2020/9/1/eco_pasport_2019.pdf (Accessed 17 October 2021).

8. Koval'ova, A.V., Kravchenko, M.V. and Klimova, I.V. (2020), "The impact of rising temperatures and air pollution of the urban environment as a result of climate change on health social infrastructure workers", Visnyk Prydniprovs'koi derzhavnoi akademii budivnytstva ta arkhitektury, vol. 6, available at: <http://visnyk.pgasa.dp.ua/issue/viewIssue/13215/6960> (Accessed 17 October 2021).

9. Klebanova, N.S. and Klebanov, D.O. (2011), "The impact of mobile stationary sources of pollutant emissions on the quality of atmospheric

air in the city of Kiev in 2009-2010", Nauk. pratsi UkrNDHMI, vol. 260, available at: https://uhmi.org.ua/pub/np/260/Klebanova_Klebanov_260.pdf (Accessed 17 October 2021).

10. UA-News (2017), "Causes and ways to solve the problem of air pollution", available at: <http://uanews.pp.ua/prychyny-ta-shlyahy-vyrishennya-problemy-zabrudnennya-povitrya> (Accessed 18 October 2021).

11. Safranov, T.A. (2003), Ekolohichni osnovy pryrodokorystuvannia: navch. posib. dlia stud. vyschykh navch. Zakladiv [Ecological foundations of nature management: teaching. posib. for stud. higher teaching. Institutions], Lviv, Ukraine.

12. Slovo i dilo. Analitychnyj portal (2020), "Air pollution in Kiev: data for recent days", available at: <https://goo.su/ac1p> (Accessed 18 October 2021).

13. Ukrinform Mul'tymedijna platforma inomovlennia Ukrainy (2021), "Formaldehyde content decreased in the air of Kyiv", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/3311767-u-povitri-kieva-znizivsa-vmist-formaldegidu-odnak-dioksidu-azotu-stalo-se-bilse.html> (Accessed 17 October 2021).

14. SaveEcoBot (2021), "The level of air pollution in the city in Kiev", available at: <https://www.saveecobot.com/ru/maps/kyiv> (Accessed 15 October 2021).

15. Ukrains'ka pravda (2021), "What kind of air we breathe in Ukraine, and how it was affected by quarantine", available at: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/02/17/243953/> (Accessed 15 October 2021).

Стаття надійшла до редакції 00.00.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 338.48:640

В. С. Пеньковський,
к. е. н., викладач кафедри професійної освіти,
Університет Григорія Сковороди у Переяславі, м. Переяслав
ORCID ID: 0000-0002-3835-0650

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.4.64

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ГОТЕЛЬНО- РЕСТОРАННИХ І ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА МЕРЕЖ

V. Penkovskyi,
PhD in Economics, Lecturer of the Department of Professional Education,
Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav

DIRECTIONS OF DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT OF OPERATIONAL MANAGEMENT OF HOTEL-RESTAURANT AND TOURIST ENTERPRISES AND NETWORKS

У статті здійснено детальне вивчення та оцінка умов функціонування підприємств готельно-ресторанного і туристичного бізнесу на сучасному етапі їх розвитку. Це дозволило визначити, що конкурентні переваги на ринку їх послуг мають великі інтеграційні об'єднання у формі готельних і готельно-ресторанних груп, альянсів, мереж. Ефект масштабу та стандартів послуг, єдина маркетингова політика дозволяють суттєво зменшувати операційні витрати та нарощувати прибутки навіть в ринковому середовищі з обмеженим попитом або його значною нестабільністю та спадом протягом двох останніх років. Отже, розвиток готельних мереж повинен супроводжуватись здійсненням ефективного операційного менеджменту. Вказаний висновок підтверджує аналіз функціонування національної готельної мережі Reikartz Hotel Group. Тому у статті поставлена мета — обґрунтувати основні напрями його розвитку та удосконалення. Напрями розвитку стосуються, насамперед, диверсифікації діяльності; розробки та розвитку брендів; розробки та забезпечення високих стандартів послуг із збереженням відносно помірних цін через створення власних підрозділів їх джерел, навчання персоналу; надання підвищених гарантій безпеки для відвідувачів і працівників. Удосконалення операційного менеджменту має ґрунтуватися на подальшому впровадженні цифрових технологій і операційних програм; розробці й дотриманні стандартів операційної діяльності; нових методів та інструментів, стратегій.

The article deals with a detailed study and assessment of the conditions of operation of hotel and restaurant and tourism businesses at the present stage of their development. This allowed us to determine that the competitive advantages in the market of their services have large integration associations in the form of hotel and hotel-restaurant groups, alliances, networks. The effect of scale and standards of services, a single marketing policy can significantly reduce operating costs and increase profits, even in a market environment with limited demand or its significant instability and decline over the past two years. Therefore, the development of hotel chains must be accompanied by the implementation of effective operational management. This conclusion is confirmed by the analysis of the functioning of the national hotel chain Reikartz Hotel Group. Therefore, the aim of the article is to substantiate the main directions of its development and improvement. Directions of development concern, first of all, diversification of activity; brand development and development; developing and ensuring high standards of services while maintaining relatively reasonable prices through the creation of their own units of their sources, staff training; providing increased security guarantees for visitors and employees. Improving operational management should be based on the further implementation of digital technologies and operational programs; development and compliance with operating standards; new methods and tools, strategists. The modern development of hotel and restaurant and tourist enterprises and networks is characterized by significant restrictions on the number of visitors, and therefore forced by reduced demand and increased safety requirements. To this should be added the traditionally high competition in this market of services. A comprehensive study of these and other conditions revealed that competitive advantages are not just companies with high quality services, but hotel chains with recognizable and widespread brands and high standards of quality of work and operations, its innovative areas and guaranteed efficiency. In addition, operational management provides increased security measures, and hence increased demand for services.

Ключові слова: готельно-ресторанні й туристичні підприємства, мережі, операційний менеджмент, стандарти, послуги, якість, бренди.

Key words: hotel and restaurant and tourist enterprises, networks, operational management, standards, services, quality, brands.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Надзвичайні події, спричинені пандемією COVID-19, значним чином вплинули на умови життєдіяльності людей як в Україні, так і в світовому

вимірі. Вони змінили інструменти, пріоритети, механізми функціонування не тільки підприємств, але й цілих галузей та видів життєдіяльності. Особливо це стосується тих із них, діяльність яких пов'я-

зана з переїздами працівників і споживачів, наданням послуг проживання, харчування, відпочинку та розваг масовим споживачам. Насамперед, мова йде про підприємства готельно-ресторанного й туристичного бізнесу.

Саме вони згідно нових санітарно-епідеміологічних вимог вимушені були припинити або скоротити свою діяльність. Через це економічна активність у галузі скоротилася, за різними оцінками, на 30,0—50,0% і більше, як і зайнятість, виручка, прибутки та інші фінансово-економічні показники. Наразі, вказана ситуація визначальним чином впливає на конкурентоспроможність цих підприємств та ставить підвищені вимоги до ефективності їх менеджменту, в особливості, операційного. До цього слід додати й надзвичайно високі темпи впровадження інновацій, як інформаційних та цифрових, так і продуктових, рекламних та маркетингових. Тому всебічне вивчення та розробка нових напрямів операційного менеджменту, направлених на вирішення нових викликів і проблем дійсності, є актуальним, своєчасним, теоретично і практично значимим завданням.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Слід зазначити, що операційний менеджмент, як і інші види менеджменту та управління загалом, є предметом наукових досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців протягом тривалого періоду. Розробки та результати з них представлені у працях І. Калінько, І. Косач, А. Осокіної, М. Портера, Г. Старченко. На рівні готельно-ресторанних і туристичних підприємств його досліджували М. Ігнатенко, А. Мармоль, Т. Пінчук, І. Романюк, Т. Шелеметьєва. Проте операційний менеджмент на рівні готельних і туристичних мереж, груп і альянсів є недостатньо розроблений та вимагає поглиблених досліджень і нових пропозицій щодо подальшого розвитку і підвищення ефективності.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є визначення нових напрямів розвитку операційного менеджменту готельно-ресторанних і туристичних підприємств та мереж на засадах моніторингу, врахування, оцінки і діагностики нових чинників, складників і пріоритетів їх функціонування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Операційний менеджмент визначається як діяльність по управлінню процесом придбання матеріалів і перетворення їх у продукт і постачання цього продукту покупцеві. Також це всі види діяльності, пов'язані з перетвореннями матеріалів, інформації та покупців [1, с. 75]. Загалом же категорія "менеджмент" має безліч визначень. Він розуміється як наука про управління людськими відносинами; як раціональний спосіб управління діловими організаціями; це функція з керівницт-

ва людьми; це управління бізнесом; це сукупність принципів, методів, форму правління виробництвом з метою підвищення його ефективності. Наразі, поняття менеджмент є аналогом українського терміну управління, але останній значно ширший за змістом, функціями, застосуванням.

У процесі управління підприємствами готельно-ресторанної справи і туризму операційний менеджмент взаємодіє разом з іншими його видами — фінансовим, інноваційним, інформаційним, кадровим, проєктним, антикризовим, стратегічним. При цьому основними функціями менеджменту залишаються організація, мотивація, планування, контроль. У будь-яком уразі, керування менеджером людьми передбачає дотримання певних принципів. На нашу думку, у сфері готельно-ресторанних і туристичних підприємств та мереж основоположне значення мають: підтримка в підлеглих почуття самоповаги; увага проблемам, а не особистостям; використання методів підкріплення позитивних реакцій на бажані дії чи негативних — на небажані. На зміну поведінки людей потрібно реагувати відразу, тому що відкладена реакція викликає зайву плутанину; формулювання ясних вимог, підтримка постійного контакту та зворотного зв'язку з людьми [2, с. 75].

Саме вказані принципи мають бути неухильно дотримані в будь-яких умовах здійснення операційного менеджменту, але в період обмежень через пандемію COVID-19 — особливо. Це викликано тим, що в цей час необхідно дотримуватись певних обмежень розміщення клієнтів та надання інших послуг; слідувати вимогам вакцинації, тестування, соціальної дистанції, ізоляції або карантину за потреби. Обмеження та заборони на повне завантаження готелів і ресторанів, туристичних підприємств природно викликають зменшення їх виручки і доходів, скорочення персоналу, навіть за умови державної підтримки.

Тому, крім вказаних принципів, операційний менеджмент передбачає застосування креативних управлінських рішень та інших організаційно-економічних заходів, направлених на збереження конкурентних переваг та ринкових позицій і навіть їх зростання. Його складники мають враховувати нові соціально-економічні та санітарно-епідеміологічні реалії, показники й тенденції розвитку відповідних ринків, вимоги й відповідності безпеки, стандарти надання послуг. Саме вони значною мірою коригують всі бізнесові процеси, які складають зміст діяльності готельно-ресторанних і туристичних підприємств та мереж.

Як показують наші спостереження, монографічні та статистико-аналітичні дані, найбільшу конкурентоспроможність показали малі сімейні підприємства та міні-готелі [3, с. 111]. Вони зорієнтовані, переважно, на власні матеріальні, фінансові, трудові ресурси, природну родинну гостинність, отже, не мають таких втрат, як великі та середні підприємства через простой. Зберегли свої конкурентні позиції й великі готельні та туристичні

мережі за рахунок ефекту масштабу; можливостей маневрування ресурсами; відомого іміджу й високої репутації та великих ринкових ніш або сегментів ринку, зайнятих у минулому і постійно підтримуваних протягом всього часу функціонування і розвитку. Прикладом такої мережі в Україні є національна мережа Reikartz Hotel Group. Її операційний менеджмент розвивається на науково обґрунтованих засадах, креативних розробках та інноваціях, дотриманні підвищених заходів безпеки, високих стандартів якості пропонованих послуг й інших продуктів мережі.

Історія розвитку компанії в Україні почалася у 2003 р., коли група бельгійських архітекторів, яку очолював Франсуа Рейкарц, придбала особняк у центрі м. Львів з метою створення готельної мережі європейського типу для середнього класу. Тому історія розвитку вже національної мережі почалася у 2008 р. із відкриттям першого готелю Reikartz Карпати. Як зазначив операційний директор мережі А.М. Дема, було зрозуміло, що в країні функціонує багато готелів, ресторанів, туристичних підприємств, але не всі вони надають якісні послуги за отримані від клієнтів кошти та заявлену їх вартість. Це й спонукало власників зосередитись на розвитку сучасного операційного менеджменту, який би їх забезпечив. Тому вони почали розуміти свої підприємства як систему, а послуги та елементи операційного менеджменту — як уніфіковані високі стандарти. По-суті, це перетворило мережу Reikartz на платформу із зрозумілими правилами діяльності, до якої можуть приєднатися нові учасники, які розділяють їх.

Було сформульовану й стратегічну місію підприємств — учасників мережі: "Створити в Україні нову культуру споживання й надання готельних послуг". Тому важливим складником операційного менеджменту став моніторинг ринку з метою вивчення запитів споживачів, здобуття їх лояльності через високий сервіс та гостинність за помірну ціну. З цією метою у мережі було створено власне меблеве виробництво; швейний цех для пошиття постільної білизни, текстильних виробів у частині дизайну номерів готелів та залів ресторанів і кафе, махрових виробів (рушників, халатів, одноразових капців).

Так забезпечується й висока якість та стандарти послуг, і скорочуються транзакційні витрати, попереджуються можливі моральні й матеріальні збитки через не добросовісних поставників. З таким же рівнем відповідальності компанія відноситься, здавалося б, до рядового питання — якості кави і чаю. Щоб бути впевненим у ній та скоротити транзакційні витрати, було укладено угоди на прямі поставки ексклюзивного чаю з Шрі-Ланки та кави від відомого виробника з Швеції під однойменними брендами мережі.

Наразі, на 2021 р. готельна мережа Reikartz Hotel Group охоплює 40 готелів під 5 брендами: Reikartz Collection Hotel; Reikartz Hotels & Resorts; Raziotel; Optima Hotel; Vita Park. Це і бізнес-готелі, і готелі у містах-курортах або туристичних дестинаціях, зо-

рієнтовані на курортні послуги. Так, перший бренд — Reikartz Collektion Hotel — об'єднує готелі рівня 4*+. Вони розташовані у центрі великих міст та у престижних локаціях відомих курортах країни. Це особливі готелі з підвищеним рівнем комфорту та строгими європейськими стандартами послуг. Вони забезпечують індивідуальний підхід до кожного гостя, використання вишуканих натуральних матеріалів в оздобленні. Також це прекрасна шведська лінія у ресторанах, увага до дрібниць.

Другий бренд — Reikartz Hotels & Resorts — об'єднує готелі категорії 3*+ і 4*, також розташованих у великих містах та на курортах. Готелі бренду забезпечують європейські стандарти обслуговування й тепле ставлення до гостей, але класність, як і ціни, тут є меншими. Третій бренд називається Raziotel. Він охоплює 3-зіркові економ-готелі для бізнес-аудиторії. Найкраще характеризує його слоган — "Я плачу лише за те, що мені дійсно потрібне". Готелі бренду Optima Hotel забезпечують для клієнтів оптимальне співвідношення у системі "ціна — якість послуг". Нарешті, останній бренд мережі Vita Park охоплює сукупність велнес — курортів у найбільш мальовничих та екологічно чистих куточках України для відпочивальників і туристів.

Також у складі мережі розроблено та представлено 11 ресторанних брендів, під якими працюють 19 концептуальних закладів та 22 готельних. Загалом, на 2020 р. готелями мережі скористалося понад 5,0 млн відвідувачів, проведено понад 200,0 тис. заходів та отримано майже 3,0 млн відгуків. Крім них, у системі Reikartz Hotel Group функціонують підрозділи з туризму та надання конференц-послуг (організація бізнес-заходів, дозвілля, харчування, кайтерінгу, надання обладнання, персонального конференц-сервісу). Отже, операційний та стратегічний менеджмент демонструє як один з провідних напрямів розвитку вертикальну й горизонтальну диверсифікацію діяльності.

Наразі, менеджмент у складі управляючої компанії зосереджений на наступних напрямках роботи з відповідними підрозділами: просування й дотримання стандартів бренду та дотримання корпоративної культури; розробка й впровадження стандартів обслуговування й операційного менеджменту; управління готелями з допомогою операційної програми Servio HMS. Також це центральний відділ продажів і маркетингу; будівельний підрозділ, служба архітектури і дизайну; централізована система закупівель; єдина система адаптації, навчання, розвитку персоналу; фінанси і бухгалтерія; безпека; контрольно-ревізійне управління.

Вказана модель операційного менеджменту показала свою ефективність. Про це свідчить значний розвиток мережі (поширення готелів, ресторанів і їх брендів) протягом нетривалого періоду; експансія на ринки інших країн (Німеччина, Казахстан); висока якість послуг при досить помірних цінах; значна кількість відвідувачів та наявність постійних клієнтів, у т. ч. й корпоративних.

ВИСНОВКИ

Сучасний розвиток готельно-ресторанних і туристичних підприємств та мереж характеризується значними обмеженнями за кількістю відвідувачів, отже, й вимушено згорнутим попитом та підвищеними вимогами з дотримання безпеки. До цього слід додати й традиційно високу конкуренцію на цьому ринку послуг. Всебічне вивчення названих та інших умов дозволило з'ясувати, що конкурентні переваги мають не просто підприємства з високою якістю послуг, але готельні мережі з впізнаваними та поширеними брендами й високими стандартами якості роботи та операційної діяльності, її інноваційними напрями та гарантованою ефективністю. До того ж, операційний менеджмент передбачає підвищені заходи безпеки, отже, й підвищений попит відвідувачів на послуги.

Література:

1. Мармунь Л.О., Романюк І.А. Удосконалення структури ринку праці сільських територій шляхом розвитку підприємств сільського зеленого туризму. Економічний вісник університету. Вип. 38. 2018. С. 70—77.
2. Омеляненко Т.В., Осокіна А.В. Операційний менеджмент: презентаційний курс. К: КНЕУ, 2016. 197 с.
3. Шелеметьєва Т.В. SWOT-аналіз як дієвий інструмент процесу управління розвитком туризму в Україні. Інтелект XXI. 2018. № 6. С. 110—113.
4. Романюк І.А. Стратегічне управління розвитком галузі туризму на засадах формування корпоративної культури туристичних підприємств. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2016. № 2 (34). С. 24—27.
5. Старченко Г.В., Калінько І.В., Косач І.А. Операційний менеджмент. К.: Кондор, 2015. 230 с.
6. Мармунь Л.О., Пінчук Т.В. Організація та розвиток аграрного туризму в регіоні: монографія. Херсон: Айлант, 2009. 168 с.
7. Ihnatenko M.M., Marmul L.O., Sarapina O.A., Sakun A.Zh., Pylypenko K.A. Models of implementation of enterprises in agricultural green tourism in European countries and assessment of their efficiency. International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering. Vol. 8. Issue-12, October 2019. С. 337—340.
8. Гакова М.В. Концептуальні підходи до управління персоналом підприємств готельно-ресторанного господарства. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2014. С. 130—136.
9. Сидоренко І.О. Якість туристичного і курортно-рекреаційного обслуговування в Україні. Вісник Донецького інституту туристичного бізнесу. 2014. № 18. С. 198—205.
10. Ihnatenko M., Antoshkin V., Postol A., Hurbyk Yu., Runcheva N. Features of the Content and Implementation of Innovation and Investment Projects for the Development of Enterprises in the Field of Rural Green Tourism. International Journal of Management (IJM), 11(3), 2020, pp. 304—315.
11. Ihnatenko M., Antoshkin V., Lokutova O., Postol A., Romaniuk I. Ways to develop brands and pr management of tourism enterprises with a focus on national markets. International Journal of Management (IJM). Vol. 11, Issue 5, May 2020, pp. 778—787.

References:

1. Marmul', L.O. and Romaniuk, I.A. (2018), "Improving the structure of the labor market in rural areas through the development of rural green tourism enterprises". Ekonomichnyy visnyk universytetu, vol. 38, pp. 70—77.
2. Omel'yanenko, T.V. and Osokina, A.V. (2016), Operatsiynyy menedzhment [Operations Management]. KNEU, Kyiv, Ukraine.
3. Shelemet'yeva, T.V. (2018), "SWOT-analysis as an effective tool in the process of tourism development management in Ukraine". Intelekt XXI, vol. 6, pp. 110—113.
4. Romaniuk, I.A. (2016), "Strategic management of tourism development on the basis of forming the corporate culture of tourism enterprises". Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu, vol. (34), pp. 24—27.
5. Starchenko, H.V. Kalin'ko, I.V. and Kosach, I.A. (2015), Operatsiynyy menedzhment [Operational management]. Kondor, Kyiv, Ukraine.
6. Marmul', L.O. and Pinchuk, T.V. (2009), Orhanizatsiya ta rozvytok ahrarnoho turyzmu v rehioni [Organization and development of agrarian tourism in the region]. Aylant, Kherson, Ukraine.
7. Ihnatenko, M.M. Marmul, L.O. Sarapina, O.A. Sakun, A.Zh. and Pylypenko, K.A. (2019), "Models of implementation of enterprises in agricultural green tourism in European countries and assessment of their efficiency". International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering. Vol. 8. Issue-12, pp. 337—340.
8. Hakova, M.V. (2014), "Conceptual approaches to personnel management of hotel and restaurant enterprises". Naukovyy visnyk Poltavs'koho universytetu ekonomiky i torhivli, pp. 130—136.
9. Sydorenko, I.O. (2014), "Quality of tourist and resort-recreational services in Ukraine". Visnyk Donets'koho instytutu turystychnoho biznesu, vol. 18, pp. 198—205.
10. Ihnatenko, M., Antoshkin, V., Postol, A., Hurbyk, Yu. and Runcheva, N. (2020), "Features of the Content and Implementation of Innovation and Investment Projects for the Development of Enterprises in the Field of Rural Green Tourism". International Journal of Management (IJM), vol. 11 (3), pp. 304—315.
11. Ihnatenko, M. Antoshkin, V. Lokutova, O. Postol, A. and Romaniuk, I. (2020), "Ways to develop brands and pr management of tourism enterprises with a focus on national markets". International Journal of Management (IJM), vol. 11, Issue 5, pp. 778—787.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2022 р.

УДК 338.24: 334

О. Г. Кубай,

к. е. н., доцент, доцент кафедри аграрного менеджменту та маркетингу,

Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ORCID ID: 0000-0001-5099-489X

О. А. Заставнюк,

студентка факультету менеджменту та права,

Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ORCID ID: 0000-0002-5038-9777

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.4.68

УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМСТВА

O. Kubai,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department

of Agrarian Management and Marketing, Vinnytsia national agrarian university, Vinnytsia

O. Zastavniuk,

Student of the Department of Management and Law,

Vinnytsia national agrarian university, Vinnytsia of the Faculty of Management and Law

IMPROVEMENT OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY IN THE SYSTEM OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті проведено аналіз специфічних підходів формування фінансово-економічної безпеки в системі антикризового управління аграрних підприємств. Встановлено мету забезпечення фінансово-економічної безпеки аграрного підприємства в сучасних умовах. Розглянуто етапи ефективної програми управління ризиком в агроформуваннях. Встановлено причини криз у сільськогосподарських підприємствах, які часто криються у виникненні й перебігу специфічних, нетипових для інших сфер економіки, процесів та явищ. Наведено результати діяльності сільськогосподарських підприємств України за основними показниками, які демонструють факт динамічного зростання основних показників діяльності аграрних підприємств. Однак, наявність диспропорцій у структурі виробництва аграрної продукції створює передумови для розвитку кризових явищ, пов'язаних з потенційними загрозами зміни кон'юнктури ринку тощо. Розглянуто основні показники розміру та проведено оцінку фінансового стану фермерського господарства "Агро. Поділля.", що розташоване у Вінницькій області. Здійснено діагностику кризового стану та прогнозування банкрутства підприємства на основі моделі з застосуванням коефіцієнтів Альтмана та Спрінгейта, результати якої дають підстави вважати банкрутство фермерського господарства "Агро. Поділля." малоімовірним та прогнозувати значні перспективи розвитку. Встановлено, що в сучасних умовах система антикризового управління має забезпечувати стабільне функціонування підприємства завдяки своєчасному виявленню загроз зовнішнього та внутрішнього середовища та реагуванню на них, а у випадку погіршення діяльності підприємства негайно вживати заходів з нейтралізації кризових явищ. З цією метою було проведено SWOT-аналіз діяльності фермерського господарства "Агро. Поділля.", який свідчить про те, що функціонування системи управління фінансово-економічною безпекою підприємства відбувається в умовах поєднання значної кількості сильних сторін та можливостей з слабкими сторонами та загрозами діяльності. Запропоновано напрями реалізації превентивного антикризового управління досліджуваного підприємства. Акцентовано увагу на необхідності розробки антикризової програми, метою якої має стати вихід із кризового стану і недопущення ймовірності банкрутства на основі організованого та скоординованого плану дій.

The article analyzes of specific approaches to the formation of financial and economic security in the system of crisis management of agricultural enterprises. The purpose of ensuring financial and economic security of the agricultural enterprise in modern conditions is established. The stages of an effective risk management program in agricultural formations are considered. The causes of crises in agricultural enterprises, which often lie in the emergence and course of specific, atypical for other areas of the economy, processes and phenomena. The results of the activity of agricultural enterprises of Ukraine according to the main indicators are shown, which demonstrate the fact of dynamic growth of the main indicators of activity of agricultural enterprises. However, the presence of imbalances in the structure of agricultural production creates the preconditions for the development of crisis phenomena associated with potential threats to changes in market conditions and so on. The main indicators of the size and assessment of the financial condition of the farm "Agro. Podillya. " Located in Vinnytsia region. The diagnosis of the crisis situation and forecasting the bankruptcy of the enterprise on the basis of a model using the coefficients of Altman and Springgate, the results of which give grounds to consider the bankruptcy of the farm "Agro. Podillya. " unlikely and predict significant development prospects. It is established that in modern conditions the crisis management system should ensure stable operation of the enterprise through timely detection of threats to the external and internal environment and respond to them, and in case of deterioration of the enterprise immediately take measures to neutralize crisis phenomena. For this purpose, a SWOT-analysis of the activity of the farm "Agro. Podillya. ", Which indicates that the functioning of the financial and economic security management system of the enterprise takes place in the conditions of combining a significant number of strengths and opportunities with weaknesses and threats of activity. The directions of realization of preventive anti-crisis management of the researched enterprise are offered. Emphasis is placed on the need to develop an anti-crisis program, the purpose of which should be to overcome the crisis and prevent the possibility of bankruptcy on the basis of an organized and coordinated action plan.

Ключові слова: антикризове управління, фінансово-економічна безпека, превентивне управління, антикризова програма, ризик.

Key words: anti-crisis management, financial and economic security, preventive management, anti-crisis program, risk.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ризик є невід'ємною характеристикою здійснення господарської діяльності і не завжди залежить від підприємства та може управлятися ним. А тому у багатьох випадках ризик може переходити в кризу і нести негативні наслідки для організації. Цим викликана потреба у здійсненні антикризового управління, а оскільки ризик наявний від самого початку діяльності підприємства і протягом всього життєвого циклу, то і управляти ним необхідно на постійній основі. На жаль, не всі керівники це розуміють, ставлячи таким чином під загрозу економічну безпеку підприємства. Саме тому важливо розуміти міцність зв'язку між економічною безпекою та антикризовим управлінням.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми адаптації систем управління аграрними підприємствами до умов впливу кризових явищ, а також формування і реалізації специфічних підходів антикризового управління знайшли свої відображення у публікаціях вітчизняних і зарубіжних учених: Беялова Т.Е. [1], Гайворонської Ю.Є. [3], Деми Д.І. [20], Мельника О.І. [9], Пріб К.А. [9], Шиньковича А.В. [22], Deb Hileman [23] та інших.

У той же час недостатньо досліджені в науковій літературі проблеми організації управління фінансово-економічною безпекою в системі антикризового управління аграрного підприємства.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз поточного стану фінансово-економічної безпеки аграрного підприємства та перспектив подальшого його функціонування для виявлення проблем, що спричиняють кризові явища та обґрунтування напрямів їх попередження в системі антикризового управління підприємством.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Невід'ємною складовою успішної діяльності та стабільного економічного розвитку вітчизняних підприємств є належний рівень фінансово-економічної безпеки. Метою забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства є досягнення найвищої ефективності, стабільності його функціонування і створення передумов для подальшого розвитку шляхом своєчасного виявлення, а також запобігання зовнішнім і внутрішнім небезпекам і загрозам [1, с. 235].

Рис. 1. Підходи до визначення сутності поняття "фінансово-економічна безпека" підприємства

Джерело: [18, с. 168].

В. Столбов та Г. Шаповал під фінансово-економічною безпекою розуміють стан захищеності його ресурсів та інтелектуального потенціалу від наявних та потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього середовища його функціонування, який характеризується високими фінансовими показниками діяльності та перспективою економічного розвитку в майбутньому [17, с. 105]. І. Мойсеєнко та О. Марченко акцентують увагу на тому, що фінансово-економічна безпека підприємства це такий його фінансово-економічний стан, який забезпечує захищеність його фінансово-економічних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз та створює необхідні фінансово-економічні передумови для стійкого розвитку в поточному та довгостроковому періодах. [10, с. 28].

Фінансово-економічну безпеку розглядають як систему, яка дасть змогу виявити потенційні загрози і ризики, оперативно знаходити ефективні шляхи протидії, що гарантує стійкий фінансовий стан суб'єктів господарювання, можливість подальшого розвитку та виживання. Для цього необхідно постійно здійснювати аналіз середовища функціонування суб'єктів господарювання та визначення факторів, які впливають на фінансово-економічну безпеку [11].

Фінансово-економічна безпека підприємства залежить передусім від наявності правової системи його захисту та ефективного механізму забезпечення її реалізації. Важливим фактором безпеки підприємства є методи економічного регулювання з боку держави, і в першу чергу — податкова політика та податкова система. Основна умова безпеки підприємства — стабільність податкової політики [4].

Під організацією управління системи фінансово-економічної безпеки суб'єкта підприємницької діяльності, суб'єкта господарювання розуміють сукупність заходів організаційноправового та організаційно-економічного характеру, що передбачає визначення основних завдань, методів, інструментів, засобів, об'єктів та суб'єктів економічної безпеки, а також створення нормативного та інформаційного забезпечення для комплексної протидії загрозам з метою забезпечення стійкої реалізації економічних інтересів суб'єкта господарської діяльності. Зрозуміло, що підприємства різних розмірів, типів, обсягів діяльності володіють неоднаковими організаційними та фінансовими можливос-

тями [14, с. 385].

Мета забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства полягає в тому, щоб гарантувати його стабільне та максимально ефективне функціонування зараз і високий потенціал розвитку в майбутньому. Розрізняють такі критерії визначення фінансово-економічної безпеки підприємства: функціональний, статичний і ресурсний (рис. 1).

Управління фінансово-економічною безпекою підприємства спрямоване на виконання таких завдань: встановлення системи фінансових інтересів підприємства, які потребують захисту в процесі функціонування підприємства, зокрема пошук ефективних методів максимізації ринкової вартості підприємства; ідентифікація та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз реалізації фінансових інтересів підприємства; забезпечення ефективної нейтралізації загроз фінансовій безпеці підприємства [2, с. 70].

У той же час зарубіжні дослідники зазначають, що важливою умовою ефективного управління ризиком є готовність до кризової ситуації. В рамках ефективної програми управління ризиком ними пропонується 5 кроків [24]:

1. Оцінка корпоративного управління, управління ризиками та внутрішнього контролю. Саме ці три компоненти розглядаються як основа сильної програми управління ризиком.
2. Визначення найбільш ймовірних криз та оцінювання їх потенційного впливу.
3. Створення та підготовка команди з управління кризою — кризової групи.
4. Розробка та реалізація плану комунікацій з кризою.
5. Розробка плану реагування на кризу.

Таблиця 1. Основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств України, 2010–2020 рр.

Показники	Роки						2020 р. у % до 2010 р.
	2010	2015	2017	2018	2019	2020	
Фінансовий результат до оподаткування, млн грн	17320,5	101996,1	68606,5	70770,2	93553,6	81596,7	471,1
Чистий прибуток (збиток), млн грн	17253,6	101912,2	68276,8	70461,8	92892,9	81032,6	469,7
Підприємства, які одержали чистий прибуток у відсотках до загальної кількості	69,6	88,9	86,7	86,7	83,5	83,1	×
фінансовий результат, млн грн	22094,9	127525,5	88673,3	93249,0	115197,6	107547,0	486,7
Підприємства, які одержали чистий збиток у відсотках до загальної кількості	30,4	11,1	13,3	13,3	16,5	16,9	×
фінансовий результат, млн грн	4841,3	25613,3	20399,5	22787,2	22304,7	26514,4	547,6
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	17,5	30,4	16,5	14,2	16,6	13,9	×
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	24,5	43,0	23,2	18,9	19,8	19,0	×

Джерело: сформовано авторами за даними [16].

Незважаючи на важливість антикризового управління для підприємств, дослідження зарубіжних науковців показують, що серед малих підприємств більшість керівників не розуміють сутності антикризового управління, як може розвиватися криза та як нею управляти (знайомі з цим лише 37% респондентів, які були опитані) [24, с. 47; 5].

У сільськогосподарських підприємств причини криз часто криються у виникненні й перебігу специфічних, нетипових для інших сфер економіки, процесів та явищ. Передусім: порушення соціально-економічних відносин на селі; нераціональність бізнес-рішень й технологій, що застосовуються як самими підприємствами, так і їхніми сусідами; окремі випадки рейдерства; особливості сільськогосподарського виробництва, що ускладнюють маневреність технологічних операцій; сезонність; коливання врожайності; до певної міри інертність сільського господарства тощо. Виділені та деякі інші чинники призводять до виникнення й поглиблення кризових явищ у діяльності сільськогосподарських підприємств [15, с. 54].

Провісником кризових явищ у підприємствах є, зазвичай, їх фінансовий стан. Перші ознаки кризи проявляються саме у фінансовій

підсистемі. Тому основним інвестиційним ресурсом та фінансовим "запобіжником" кризової ситуації в діяльності сільськогосподарських товаровиробників є прибуток. Результати діяльності сільськогосподарських підприємств України за основними показниками наведені у таблиці 1.

Наведені в таблиці розрахунки демонструють факт динамічного зростання основних показників діяльності аграрних підприємств. У той же час, бажання товаровиробників максимізувати прибуток спричинило утворення диспропорцій у структурі виробництва аграрної продукції, зокрема, продукції рослинництва, що протирічить засадам сталого розвитку сільського господарства, і, як наслідок, збалансованого землекористування. Спеціалізація на вирощуванні обмеженої

кількості культур вплинула на виникнення такого явища, як монокультуризація, що зумовлює поглиблення не лише соціально-економічних, але й екологічних проблем, які потребують вирішення, ставить підприємство в сильну залежність від будь-яких змін кон'юнктури ринку сільськогосподарської продукції [6, с. 83; 7, с. 86]. Така ситуація також створює передумови для розвитку кризових явищ.

Таким чином, особливості функціонування ринкової економіки в сільському господарстві накладають свій відбиток і на формування системи антикризового управління в аграрній сфері. Антикризове управління агроформувань — це особливо організоване гнучке стратегічне комплексне управління, яке опирається на сукупність стратегічних управлінських рішень і заходів, які зорієнтовані на виявлення, діагностику, превенцію, нейтралізацію та мінімізацію кризових проявів з метою зменшення руйнівних впливів і ефектів для подальшого конкурентного розвитку агроформування та забезпечення його економічної стабільності, недопущення банкрутства та ліквідації. Саме, таке визначення антикризового управління агроформувань розкриває два його важливі аспекти: превенцію кризових процесів і явищ, та

**Таблиця 2. Основні показники розміру
ФГ "Агро. Поділля.", 2018–2020 рр.**

Показники	Роки			Відх. ± 2020 р. до 2018 р.	
	2018	2019	2020	абсол.	%
Площа с.-г. угідь, га	934	1323	1510	576	161,7
Чистий прибуток, тис. грн	3161,3	16863,3	16427,9	13266,6	519,6
Чистий дохід, тис. грн	6197,5	28815,0	36811,8	30614,4	594,0
Середньооблікова чисельність працівників, чол.	16	26	27	11	103,8
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	2675,7	10453,0	19318,7	16643,0	722,1
Витрати на управління, тис. грн	923,6	1156,4	1350,5	426,9	146,3
Середньорічна вартість основних засобів, тис. грн	1573,5	6754,3	18758,8	17185,3	1192
Середньорічна вартість оборотних засобів, тис. грн	10367,5	21256,6	31957,9	21590,4	308,2

Джерело: власні розрахунки за даними ФГ "Агро. Поділля."

**Таблиця 3. Оцінка фінансового стану
ФГ "Агро. Поділля.", 2018–2020 рр.**

Показники	Роки			Відх. ± 2020 р. до 2018 р.
	2018	2019	2020	
Оцінка ліквідності (платоспроможності)				
Коефіцієнт поточної ліквідності (покриття)	1,86	1,40	1,30	-0,56
Коефіцієнт швидкої ліквідності	0,75	0,30	0,40	-0,35
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,001	0,004	0,017	0,016
Оцінка фінансової стійкості				
Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії)	0,51	0,57	0,59	0,08
Коефіцієнт фінансової стабільності (фінансування)	1,05	1,3	1,43	0,38
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними засобами	0,77	0,36	0,33	-0,44
Коефіцієнт маневреності власного оборотного капіталу	0,80	0,30	0,21	-0,59
Оцінка ділової активності				
Коефіцієнт оборотності активів	0,35	0,64	0,53	0,18
Коефіцієнт оборотності обігових коштів	0,39	1,07	0,99	0,6
Коефіцієнт оборотності власного капіталу	0,69	1,14	0,91	0,22

Джерело: власні розрахунки за даними ФГ "Агро. Поділля."

ухвалення стратегічних рішень і заходів щодо мінімізації їх наслідків [22, с. 69].

На думку М. О. Плєскача, побудову системи антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах необхідно здійснювати "на принципах проблемно-орієнтованого підходу, сутність якого полягає у забезпеченні постійної і довготермінової здатності підприємства до сприйняття трансформацій, взаємоадаптації антикризових нововведень у всіх сферах діяльності; створенні механізмів для здійснення фронтальних ефективних заходів у кризовій зоні; запровадженні антикризових

заходів на основі методів сценарного моделювання з узгодженістю і логічним взаємозв'язком антикризових стратегій з впливом зовнішніх і внутрішніх факторів [13].

Результатом реалізації аграрної реформи в Україні є створення і функціонування фермерських господарств, які є однією з найпоширеніших форм підприємництва в аграрному секторі. Питомо вага фермерських господарств у структурі суб'єктів господарювання агропромислового комплексу складає 67%. Становлення та особливості розвитку цієї форми господарювання відбувається в період, що характеризується поведінням доленосних реформ в аграрному секторі економіки України [19].

Дослідження вітчизняних та зарубіжних учених свідчать, що однією із сильних сторін фермерських господарств є їхня стійкість. Усі вони працюють в умовах ризику й невизначеності, які характерні для сільськогосподарської галузі, але при цьому зберігають свою структуру, функції та самоідентичність [4, с.93].

Розглянемо стан фінансово-економічної безпеки підприємства на матеріалах фермерського господарства "Агро. Поділля.", яке було створене у 2016 році та знаходиться у Шаргородському районі Вінницької області. Площа сільськогосподарських угідь підприємства складає 1510 га, середньооблікова чисельність працівників 27 осіб (таблиця 2).

ФГ "Агро. Поділля." створене з метою одержання прибутку, досягнення економічних і соціальних результатів, виробництва товарів, виконання робіт, надання послуг та збільшення робочих місць. Предметом діяльності ФГ "Агро. Поділля." є: вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур.

Розміри землекористування ФГ "Агро. Поділля." за досліджувані роки суттєво зросли. Всі землі є орендованими. Вся площа сільськогосподарських угідь є розораною і використовується для вирощування сільськогосподарських культур.

У ФГ "Агро. Поділля." середня чисельність працівників у звітному році становить 27 осіб і в порівнянні з базовим роком зросла на 11 осіб, оскільки підприємство розширює масштаби своєї діяльності.

Отже, як свідчать дані таблиці, основні фінансово-господарські показники, які характеризують діяльність підприємства ФГ "Агро-

Таблиця 4. Визначення ймовірності банкрутства ФГ "Агро. Поділля." за п'ятифакторною моделлю Альтмана

Показники та порядок їх розрахунку	Роки		
	2018	2019	2020
X_1 – Власні оборотні кошти / Всього активів	0,4	0,17	0,12
X_2 – Нерозподілений прибуток / Всього активів	0,51	0,38	0,47
X_3 – Балансовий прибуток / Всього активів	0,18	0,37	0,23
X_4 – Балансова вартість власного капіталу / Позиковий капітал	1,05	1,32	1,43
X_5 – Чиста виручка від реалізації / Всього активів	0,35	0,65	0,53
Z_A	2,07	2,67	2,31
Інтерпретація даних	Перевищення граничного значення Z за даною моделлю (1,23) свідчить про стійкий фінансовий стан підприємства, здатність продовжувати свою діяльність, тоді як менші значення вказують на високу ймовірність його банкрутства		

Джерело: власні розрахунки за даними ФГ "Агро. Поділля."

.Поділля." в цілому є позитивними і мають тенденцію до збільшення, що є передумовою зростання та розвитку в майбутньому.

Всебічно враховуючи фінансові можливості підприємств, об'єктивно оцінюючи характер внутрішніх та зовнішніх факторів, оцінка фінансового стану підприємства забезпечує відповідність його фінансово-економічних можливостей умовам, що склалися на ринку товарів. Фінансовий стан є найважливішою характеристикою ділової активності і надійності підприємства. Він визначає конкурентоспроможність підприємства та його потенціал у діловому співробітництві, є гарантом ефективною реалізації економічних інтересів як самого підприємства, так і його партнерів. Проведемо аналіз фінансового стану ФГ "Агро. Поділля." (таблиця 3).

Приведені показники наочно демонструють зниження показників фінансової стійкості, що є ознакою збільшення залежності ФГ "Агро. Поділля." від зовнішніх джерел фінансування. Зокрема, коефіцієнт автономії (нормативне значення $> 0,5$) у 2020 році склав 0,59. Ріст коефіцієнта фінансової стабільності (норматив > 1) у звітному році проти базисного на 0,38 свідчить про перевищення власного капіталу над залученим, що в умовах високої вартості кредитних ресурсів є природним явищем, оскільки керівництво підприємства майже не використовує позикові ресурси для забезпечення фінансово-господарської діяльності.

Щодо коефіцієнта маневреності власного оборотного капіталу, то за період дослідження відмічаємо його тенденцію до зростання, що є підтвердженням достатньо налагодженої політики підприємства у сфері управління фінансовими ресурсами. Суттєву позитивну динаміку можемо відмітити також по групі показників ділової активності, що є свідченням

того, що підприємство є інвестиційно привабливим, фінансово стійким та кредитоспроможним.

Слід зауважити, що ФГ "Агро. Поділля." не має можливості нормально здійснювати свою діяльність через наявність надмірної дебіторської заборгованості, яка відволікає оборотні кошти. Така ситуація змушує підприємство нарощувати кредиторську заборгованість, що веде до зростання витрат підприємства, а це, в свою чергу, зменшує прибуток або збільшує збиток. При цьому суттєве перевищення дебіторської заборгованості зумовлює загрозу фінансовій стійкості господарства, а що робить його небажаним і ненадійним і партнером банківських установ.

Отже, проведений аналіз свідчить про відносно стійкий фінансовий стан ФГ "Агро. Поділля.", можливість вчасно погасити заборгованість і платоспроможність, а також відсутність залежності від зовнішніх джерел фінансування. В цілому підприємство є досить потужним і характеризується зростаючими показниками розміру і розвитку. Однак, для визначення перспектив функціонування підприємства, проведемо дослідження ймовірності банкрутства в умовах, що склалися.

Серед найбільш відомих і використовуваних багатофакторних моделей діагностики кризового стану та прогнозування банкрутства підприємств оберемо моделі на основі коефіцієнтів Альтмана та Спрінгейта [12, с.42].

Перевіримо різні моделі діагностики банкрутства на матеріалах ФГ "Агро. Поділля.". Розпочнемо з модифікованої п'ятифакторної моделі Е. Альтмана (таблиця 4), яка представлена формулою:

$$Z_A = 0,717X_1 + 0,847X_2 + 3,107X_3 + 0,42X_4 + 0,995X_5 \quad (1).$$

Як бачимо, розрахований показник Z_A значно перевищує граничне значення, що свідчить про стабільний і стійкий фінансовий стан

**Таблиця 5. Визначення ймовірності банкрутства
ФГ "Агро. Поділля." за моделлю Г. Спрінгейта**

Показники та порядок їх розрахунку	Роки		
	2018	2019	2020
X_1 – робочий капітал / загальна вартість активів	0,4	0,17	0,12
X_2 – прибуток до сплати податків та відсотків / загальна вартість активів	0,18	0,37	0,23
X_3 – прибуток до сплати податків / короткострокова заборгованість	0,37	0,89	0,57
X_4 – обсяг продажу / загальна вартість активів	0,35	0,65	0,53
Z_c	1,34	2,16	1,42
Інтерпретація даних	Критичним значенням рахунку Спрінгейта є рівень 0,862, якщо $Z < 0,862$, то підприємство є потенційним банкрутом		

Джерело: власні розрахунки за даними ФГ "Агро. Поділля."

**Таблиця 6. Матриця SWOT— аналізу організації
управління фінансово-економічною безпекою ФГ
"Агро. Поділля."**

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Значна питома вага власного капіталу. 2. Систематичне планування діяльності та процесу фінансування. 3. Стійкий фінансовий стан. 4. Отримання сабінного прибутку. 5. Досконале володіння інноваційними технологіями що зумовлює отримання високоякісної продукції та зниження її собівартості	1. Концентрація діяльності на виробництві зернових і технічних культур. 2. Відсутність позикових коштів. 3. Відсутність ефективної системи фінансового менеджменту
Можливості	Загрози
1. Стабільний попит на продукцію. 2. Отримання додаткових інвестицій від стратегічних партнерів. 3. Диверсифікація діяльності	1. Політична та соціально-економічна нестабільність в країні. 2. Зростання цін на ресурси. 3. Недосконалість і неоднозначність проведення земельної реформи

Джерело: сформовано авторами на основі даних ФГ "Агро. Поділля."

підприємства, для якого загрози банкрутства нині не існує.

Відомою і популярною в західних країнах є модель Г. Спрінгейта (таблиця 5), яка передбачає визначення інтегрального показника оцінки кредитоспроможності і враховує чотири коефіцієнти:

$$Z_c = 1,03X_1 + 3,07X_2 + 0,66X_3 + 0,4X_4 \quad (2).$$

Значення показника Z_c змінюється в межах 1,34—1,42, що також переконує у фінансовій стійкості і кредитоспроможності підприємства, тобто підприємство повною мірою здатне погашати свої боргові зобов'язання.

Таким чином, у ФГ "Агро. Поділля." функціонує висококваліфікована управлінська команда, що здатна досягати поставлених цілей та забезпечувати ефективне використання ресурсного потенціалу, може слугувати прикладом застосування результатів управлінських, організаційних та наукових здобутків.

Результати проведеної за різними моделями діагностики ФГ "Агро. Поділля." це підтвер-

джують. Підприємство є прибутковим та високо-рентабельним, має високий рівень ділової активності, отже, платоспроможне, ліквідне та фінансово стійке. Отриманий прибуток використовується підприємством на розвиток виробничої діяльності, що зумовлює високий рівень платоспроможності і дає підстави вважати його банкрутство малоімовірним та

прогнозувати значні перспективи розвитку. У той же час будь-які відхилення коефіцієнтів і Z -показників від стандартних значень в подальшому мають сприйматися як сигнал небезпеки і забезпечити проведення поглибленого аналізу з метою пошуку причин і нейтралізації загроз.

Сільськогосподарським підприємствам галузі АПК притаманний прояв різних видів фінансових кризових явищ, зокрема фінансової стійкості та майнового стану, ліквідності та платоспроможності, ділової активності та рентабельності. Всі вони можуть стати поштовхом до появи ознак банкрутства. За будь-яких обставин розроблення і запровадження адекватних антикризових заходів потребує проведення аналізу фінансового стану підприємства для оцінки подальшої загрози банкрутства [3, с. 51].

На сучасному етапі розвитку економіки країни, в умовах фінансовоекономічної нестабільності та складних трансформаційних процесів значно ускладнюються умови господарювання вітчизняних підприємств. Ефективність діяльності суб'єктів господарювання зумовлюється переважно станом їх фінансів, що призводить до необхідності розгляду проблеми забезпечення фінансової безпеки підприємств.

Саме тому важливий ґрунтовний аналіз системи фінансово-економічної безпеки підприємства, що має на меті визначення рівня безпеки, виявлення ризиків, деструктивних чинників та загроз, фомування оптимальної фінансової стратегії підприємства, спрямованої на досягнення його стійкості в короткостроковому та довгостроковому періоді.

Проведений аналіз фінансового стану та визначення безпечного рівня фінансової безпеки ФГ "Агро. Поділля." дозволили виокремити проблемні моменти функціонування дослі-

джуваного підприємства та акцентувати увагу на заходах їх мінімізації чи ліквідації.

В сучасних умовах система антикризового управління має забезпечувати стабільне функціонування підприємства завдяки своєчасному виявленню загроз зовнішнього та внутрішнього середовища та реагуванню на них, а у випадку погіршення діяльності підприємства негайно вживати заходів з нейтралізації кризових явищ.

З цією метою було проведено SWOT-аналіз діяльності ФГ "Агро. Поділля.", який свідчить про те, що функціонування системи управління фінансово-економічною безпекою підприємства відбувається в умовах поєднання значної кількості сильних сторін та можливостей з слабкими сторонами та загрозами діяльності (таблиця 6).

Отже, на даному етапі функціонування підприємству слід застосувати стратегію поступового розвитку, сутність якої полягає в забезпеченні ефективнішого використання залучених коштів та наявних ресурсів. Ключовим етапом такої стратегії є глибокий аналіз господарської діяльності підприємства та його фінансово-економічного стану, внаслідок чого виявляються прорахунки і упущення, резерви покращення ефективності господарювання. У результаті коригувань і удосконалення управління підприємство, як правило, матиме змогу дуже швидко покращити результати своєї діяльності і активізувати свій розвиток [9, с. 215].

Антикризове управління має ґрунтуватися на ранній діагностиці кризових явищ і розробленні запобіжних антикризових заходів як інструментарію запобігання банкрутству [8, с. 278].

В цих умовах кризи можна уникнути, так як раннє попередження кризи дає змогу вирішити проблеми, що виникають, ще до того часу, коли ця проблема може перетворитись у мас-

Таблиця 7. Напрями реалізації превентивного антикризового управління у ФГ "Агро. Поділля."

Сфера	Мета	Методи
Виробнича	Переорієнтації на інноваційне виробництво	Комплексна диверсифікація виробництва; посилення ролі маркетингових груп і переорієнтація на перспективні ринки збуту; розробка превентивних програм розвитку підприємства; прогнозування результатів розвитку підприємства з врахуванням індикаторів настання кризових явищ; підтримання обсягів виробництва та реалізації продукції, достатніх для підтримання ринкової стійкості підприємства
Інституційна	Трансформації організаційної структури і системи управління у відповідності до вимог ефективного функціонування підприємства	Регламентация періодичності проведення аудиту управлінської підсистеми підприємства, що дасть можливість своєчасно корегувати стратегічні ініціативи та оптимізувати роботу підприємства; перехід від низькоефективних традиційних форм і принципів управління до превентивних управлінських технологій; економічно доцільна реструктуризація підприємства; орієнтація на ресурсозберігаючі технології виробництва; провести аудит маркетингу з метою виявлення можливості реструктуризації або оптимізації маркетингової системи підприємства
Управління кадрами	Досягнення максимально ефективного кадрового потенціалу за умови зберігання принципів справедливості та оптимального співвідношення темпів зростання продуктивності праці й оплати праці	Регламентация трудових відносин і системи оплати праці; використання широкого спектра економічних інструментів стимулювання високопродуктивної праці; заохочення трудової активності та інноваційної сприйнятливості трудових кадрів; створення сприятливих умов для зростання продуктивності праці
Фінансово-економічна	Забезпечення стійкого фінансового стану та економічної діяльності підприємства	Підтримання обсягів виробництва та реалізації продукції, достатніх для підтримання ринкової стійкості підприємства; підтримання активів підприємства на рівні достатньої ліквідності, що досягається оптимізацією структури пасивів та активів балансу; забезпечення достатнього рівня платоспроможності за рахунок оптимізації джерел фінансування діяльності підприємства; підтримання визначеного рівня ефективності діяльності підприємства

Джерело: сформовано авторами на основі [21, с. 266; 11, с. 65] та власних досліджень.

штабні проблеми, що зумовлюють порушення ринкової та фінансової стійкості підприємства та зниження ефективності його функціонування. Однак, рання діагностика кризи на підприємстві ускладнена, що надає актуальності заходам превентивного антикризового управління.

Превентивне антикризове управління — це підсистема антикризового управління підприємством, в якій на основі використання засобів і методів раннього виявлення змін внутрішнього і зовнішнього середовища розробляються та реалізуються управлінські рішення в плановому порядку і на постійній основі у всіх сферах діяльності підприємства спеціально підготовленим фахівцем в умовах невизначеності, недостатнього інформаційного забезпечення та різноманітності альтернативних варіантів управлінських рішень з метою своєчасного реагування на можливі загрози та створення сприятливих умов для подовження стабільного функціонування та розвитку підприємства [21, с. 265].

Для мінімізації ризиків ФГ "Агро. Поділля." при прогнозуванні та виникненні кризової ситуації головне не допустити, щоб сфера управління кризовими ситуаціями перетворилась на посередницький кризовий контроль, оскільки складові та оточення будь-якої кризової ситуації є складними, тому не слід їх недооцінювати (таблиця 7).

У зв'язку з цим постає необхідність розробки антикризової програми, метою якої має стати вихід із кризового стану і недопущення ймовірності банкрутства на основі організованого та скоординованого плану дій.

Антикризова програма ФГ "Агро. Поділля." має бути представлена у вигляді документа, який міститиме наступні характеристики:

— завданням програми, які полягають у аналізі масштабності фінансової кризи, діагностування ризиків та прогнозування їх наслідків, оцінка сильних та слабких сторін при нових умовах діяльності;

— складові діагностики фінансового стану: майновий стан, платоспроможність, стійкість, ліквідність, рентабельність та ділова активність підприємства;

— показники інноваційної складової відбору антикризових заходів: є норма прибутковості, інноваційний потенціал, період окупності, коефіцієнт впровадження нових видів продукції, частка інтелектуальної власності у загальній вартості майна [9, с.148].

ВИСНОВКИ

Дослідження теоретичних та практичних аспектів проблем управління фінансово-економічною безпекою аграрного підприємства в системі антикризового управління засвідчує, що основою формування засад ефективного антикризового управління сільськогосподарських підприємств мають бути не лише заходи щодо подолання та виходу з кризи, але й заходи, завданням яких є відвернення кризових ситуацій. Ефективність системи антикризового управління сільськогосподарських підприємств залежить від чіткого визначення суб'єкта та об'єкта антикризового управління, мети і головних завдань, основоположних принципів, функцій та процесу управління на стадії кризи, виокремлення методологічної основи відвернення та подолання кризових ситуацій, головних критеріїв оцінки ефективності антикризових дій.

Для успішного впровадження антикризового управління у діяльність фермерського господарства "Агро. Поділля." необхідно забезпечити розробку антикризової програми підпри-

ємства у формі низки заходів на підставі запропонованих положень, що у майбутньому забезпечить ефективний економічний розвиток, сприятиме зменшенню кількості негативних наслідків від впливу кризових ситуацій в сільськогосподарському підприємстві, забезпечить його фінансову стабільність, конкурентоспроможність на довгострокову перспективу, зміцнить фінансовий стан в умовах динамічних змін зовнішнього середовища і створить умови для переходу підприємства на інноваційно-інтенсивний тип розвитку на засадах диверсифікації діяльності.

Література:

1. Белялов Т.Е., Корінь І. В. Фінансово-економічна безпека підприємства та напрями її підвищення. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. Вип. 2 (07). 2017. С. 235—238.
2. Васильців Т.Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2012. 386 с.
3. Гайворонська Ю.Є. Методичні основи функціонування механізму антикризового управління підприємством: дис.... канд. екон. наук: 08.06.01. Київ: Національний транспортний ун-т., 2006. 185 с.
4. Дудник О.С. Перспективи розвитку фермерства в Україні. Економіка АПК. 2016. № 3. С. 92—97.
5. Іванова Т., Крукеберг Дін. Криза. Саме час задуматися над тим, яким чином потрібно змінити корпоративну стратегію компанії не просто для того, щоб вижити, але щоб отримати з кризи вигоду. URL: https://dt.ua/ECONOMICS/korporativna_strategiya_kompaniyi_v_period_krizi.html (дата звернення: 07.02.2022).
6. Кубай О.Г. Проблеми та перспективи розвитку галузі рослинництва в контексті збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2021. № 2 (56). С. 79—94.
7. Кубай О.Г., Денегу Ю.В. Диверсифікація діяльності як фактор збалансованого розвитку аграрних підприємств. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 21. С. 85—92.
8. Ладунка І. С., Андрюшина О. І. Антикризове управління підприємством. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 8. С. 278—281.
9. Мельник О.І., Молчанова Т.В., Врабіє Н.В. Особливості розробки антикризових програм діяльності сільськогосподарських підприємств. Електронне наукове фахове видання з еконо-

мічних наук "Modern Economics". 2018. № 12. С. 146—151.

10. Мойсеєнко І., Марченко О. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посібник. Львів, 2011. 380 с.

11. Мостенська Т.А., Юрій Е.О. Інструменти антикризового управління. Український журнал прикладної економіки. 2019. Т. 4. № 1. С. 64—72.

12. Муляр Т.С. Імплементация методик та моделей діагностики кризового стану в практику аграрних підприємств. Економіка та держава. 2017. № 4. С. 41—45.

13. Плєскач М.О. Удосконалення механізмів антикризового управління діяльністю сільськогосподарських підприємств. Облік і фінанси АПК: бухгалтерський портал. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/udoskonalennya-mehanizmi-vantikrizovogo-upravlinnya-diyalnistyu-silskogospodarskihpidpriemstv.html>. (дата звернення 06.02.2022).

14. Преображенська О.С. Особливості управління фінансово-економічною безпекою підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 3. С. 384—387. URL: <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/81.pdf>.

15. Приб К.А. Практика антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах. Економіка АПК. 2019. № 10. С. 51—59.

16. Сільське господарство України: статистичний збірник. 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf (дата звернення: 07.02.2022).

17. Столбов В., Шаповал Г. Особливості управління системою фінансово-економічної безпеки будівельних підприємств. Комунальне господарство міст: 36. наук. праць. 2013. Вип. 111. С. 103—107.

18. Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів: навчальний посібник / за загальною редакцією С.М. Фролова. Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2015. 332 с.

19. Фермерське господарство — прогресивна форма господарювання на селі <https://minagro.gov.ua/ua/napryamki/fermerstvo-i-kooperaciya/fermerstvo-ta-kooperaciya>

20. Фінансова політика аграрному секторі економіки: стан та перспективи: монографія. За ред. проф. Д. І. Деми. Житомир: ЖНАЕУ, 2015. 364 с.

21. Шевчук В.В. Використання превентивного антикризового управління для стабілізації ринкової позиції підприємства. Бізнес Інформ. 2015. № 5. С. 264—268.

22. Шинькович А.В. Сутнісні характеристики антикризового управління агроформувань.

Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2019. № 7. С. 66—73.

23. Deb Hileman Effective Enterprise Risk Management Includes Crisis Preparedness. 2017. URL: <http://www.preparedex.com/effective-enterprise-risk-managementincludes-crisis-preparedness/>

24. Mikusova M. (2011) 'Small Enterprises vs. Crisis Management', 3rd International Conference on Information and Financial Engineering, IPEDR. Vol. 12 IACSIT Press, Singapore. URL: <http://www.ipedr.com/vol12/9-C009.pdf>

References:

1. Bielialov, T.E. and Korin', I.V. (2017), "Financial and economic security of the enterprise and directions of its increase", *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, vol. 2 (07), pp. 235—238.

2. Vasylytsiv, T.H. (2012), *Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpriemstv Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia* [Financial and economic security of Ukrainian enterprises: strategy and support mechanisms], Liha-Pres, Lviv, Ukraine.

3. Hajvorons'ka, Yu.Ye. (2006), "Methodical bases of functioning of the mechanism of anti-crisis management of the enterprise", Ph.D. Thesis, Economy, Natsional'nyj transportnyj un-t., Kyiv, Ukraine.

4. Dudnyk, O.S. (2016), "Prospects for the development of farming in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 92—97.

5. Ivanova, T. and Krukeberh, D. (2009), "Crisis. It's time to think about how to change the company's corporate strategy not just to survive, but to benefit from the crisis", available at: https://dt.ua/ECONOMICS/korporativna_strategiya_kompaniyi_v_period_krizi.html (Accessed 07.02.2022).

6. Kubaj, O.H. (2019), "Problems and prospects for the development of crop production in the context of sustainable use of agricultural land", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky*, vol. 2 (56), pp. 79—94.

7. Kubai, O. and Deneha, Yu. (2021), "Diversification of activity as a factor of balanced development of agricultural enterprises", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 21, pp. 85—92.

8. Ladunka, I.S. and Andriushyna, O.I. (2017), "Crisis management of enterprises", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 8, pp. 278—281.

9. Mel'nyk, O.I. Molchanova, T.V. and Vrabiiie, N.V. (2018), "Features of the development of anti-crisis programs of agricultural enterprises", *Elektronne naukove fakhove vydannia z ekonomichnykh nauk "Modern Economics"*, vol. 12, pp. 146—151.

10. Mojseienko, I. and Marchenko, O. (2011), Upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva [Management of financial and economic security of the enterprise], Lviv, Ukraine.
11. Mostens'ka, T.L. and Yuriy, E.O. (2019), "Anti-crisis management tools", Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky, vol. 4, no. 1, pp. 64—72.
12. Mulyar, T. (2017), "Implementation of methods and models of diagnostics of crisis condition into a practice of agrarian companies", Ekonomika ta derzhava, vol. 4, pp. 41—45.
13. Pleskach, M.O. (2008), "Improving the mechanisms of crisis management of agricultural enterprises", Oblik i finansy APK: bukhalters'kyj portal, available at: <http://magazine.faa.org.ua/udoskonalennya-mehanizmi-vantikrizovogo-upravlinnya-diyalnistyusilskogospodarskihpriemstv.html> (Accessed 06.02.2022).
14. Preobrazhens'ka, O.S. (2015), "Peculiarities of the enterprise financial and economic security management", Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, vol. 3, pp. 384—387, available at: <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/81.pdf> (Accessed 06.02.2022).
15. Prib, K.A. (2019), "Practice of crisis management in agricultural enterprises", Ekonomika APK, vol. 10, pp. 51—59.
16. State Statistics Service of Ukraine (2021), "Agriculture of Ukraine", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf (Accessed 07.02.2022).
17. Stolbov, V. and Shapoval, H. (2013), "Features of management of financial and economic security of construction companies", Komunal'ne hospodarstvo mist, vol. 111, pp. 103—107.
18. Frolov, S.M. (2015), Upravlinnia finansovoio bezpekoio ekonomichnykh sub'iektiv [Management of financial security of economic entities], DVNZ "UABS NBU", Sumy, Ukraine.
19. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2022), "Farming is a progressive form of rural management", available at: <https://minagro.gov.ua/ua/napryamki/fermerstvo-i-kooperaciya/fermerstvo-ta-kooperaciya> (Accessed 06.02.2022).
20. Dema, D.I. (2015), Finansova polityka ahrarnomu sektori ekonomiky: stan ta perspektyvy [Financial policy in the agricultural sector of the economy: status and prospects], ZhNAEU, Zhytomyr, Ukraine.
21. Shevchuk, V.V. (2015), "The use of preventive crisis management to stabilize the market position of the enterprise", Biznes Inform, vol. 5, pp. 264—268.
22. Shyn'kovych, A.V. (2019), "Essential characteristics of anti-crisis management of agroformations", Ekonomika, finansy, menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky, vol. 7, pp. 66—73.
23. Hileman, D. (2017), "Effective Enterprise Risk Management Includes Crisis Preparedness", available at: <http://www.preparedex.com/effective-enterprise-risk-managementincludes-crisis-preparedness/> (Accessed 06.02.2022).
24. Mikusova, M. (2011), "Small Enterprises vs. Crisis Management", 3rd International Conference on Information and Financial Engineering, IPEDR, vol. 12, IACSIT Press, Singapore, available at: <http://www.ipedr.com/vol12/9-C009.pdf> (Accessed 06.02.2022).

Стаття надійшла до редакції 10.02.2022 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА